

Dineen Kyla Listoe & Emma Alexandra Watts

**Risikovurdering ved revisjon av
regnskapsestimater i små og
mellomstore norske selskaper**

**Masteroppgave høsten 2021
OsloMet – storbyuniversitetet
Handelshøyskolen (HHS)**

Masterstudiet i økonomi og administrasjon

Sammendrag

Ved hjelp av semistrukturerte dybdeintervjuer av åtte revisorer undersøker vi hvordan revisorer av små og mellomstore norske selskaper vurderer risiko knyttet til regnskapsestimater. Gjennom intervjuene vises det til ulike tilnærminger til risikovurdering av estimater, med bakgrunn i revisorenes varierte bransjeerfaring og bakgrunn fra små og store revisjonsselskaper. Vi finner et skille i hvor formalisert risikovurderingen er i de små og de større revisjonsselskapene, hvor revisjonen i de små foretakene beskrives som mer praktisk orientert og hvor kjennskapen til den reviderte ISA 540 *Revisjon av estimater og tilhørende tilleggsopplysninger* er begrenset. Utilstrekkelig dokumentasjon av estimatene fra klientenes side oppleves spesielt som utfordrende, og leder til potensielle utfordringer med ubevisst bias i tilfellene der revisor bistår med utarbeidelsen av estimatet. Dokumentasjonskravene i den reviderte ISA 540 oppleves å være for omfattende i revisjonen av små og mellomstore foretak, og det er ventet at dette vil bli viet oppmerksomhet i den nye revisjonsstandarden for revisjonen av mindre komplekse enheter.

Abstract

We use semi-structured, in-depth interviews with eight auditors to examine how auditors of small and medium-sized Norwegian companies assess risks associated with accounting estimates. Through the interviews, reference is made to different approaches to risk assessment of estimates, based on the auditors' varied industry experience and backgrounds from small to large audit firms. We have found a distinction in how formalized risk assessment is in the small and large audit firms, where the audit in the small enterprises is described as more practically oriented and where knowledge of the revised ISA 540 *Auditing Accounting Estimates and Related Disclosures* is limited. Insufficient documentation of the estimates by the clients is perceived as particularly challenging and leads to potential questions concerning unconscious bias in cases where the auditor assists with the calculation of the estimate. The documentation requirements in the revised ISA 540 are perceived to be extensive in the audit of small and medium-sized enterprises, and it is expected that this will be addressed in the new audit standard for the audit of less complex entities.

Forord

Denne masteroppgaven er skrevet som en avsluttende del av masterstudiet i regnskap og revisjon ved Oslo Metropolitan University – storbyuniversitetet (OsloMet), Handelshøyskolen (HHS). Vi har begge erfaring som revisormedarbeidere, hovedsakelig med revisjon av små og mellomstore selskaper. Vi hadde opplevd flere diskusjoner i revisjonsteamet vedrørende risikovurderinger og hvilke revisjonshandlinger vi historisk hadde gjort, eller som vi kunne gjøre, for å innhente tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis. På grunn av dette var vi nysgjerrige på om eller hvordan den reviderte ISA 540 ville endre måten regnskapsestimer ble revidert. Gjennom intervjuer med flere revisorer fra ulike revisjonsfirmaer har vi fått en større innsikt i ulik praksis når det gjelder risikovurdering og risikohåndtering knyttet til revisjon av regnskapsestimer. Det har vært veldig interessant og lærerikt, og er en verdifull erfaring vi vil ta med oss videre.

En stor takk til vår tålmodige veileder, Einar Belsom, som har gitt oss faglige råd og konstruktive tilbakemeldinger underveis, og som har støttet oss gjennom hele prosessen.

Vi vil også gjerne sende en stor takk til alle revisorene som stilte opp til å bli intervjuet i en hektisk periode midt i en pandemi. Dere har vært åpne og ærlige om egne erfaringer og egen praksis, og vi kunne ikke gjennomført denne studien uten dere.

Takk til arbeidsgiverne våre som har gjort det mulig å kombinere både jobb og studier.

Til slutt vil vi gjerne takke Gunn Hege og Juha for deres støtte og oppmuntring gjennom hele masterstudiet.

Oslo, 24. november 2021

Dineen Kyla Listoe og Emma Alexandra Watts

Innhold

1 Innledning.....	1
2 Regnskapsskandaler forbundet med estimater	3
2.1 Sponsor Service – manipulering av inntektsføring	3
2.2 Lunde Gruppen – overvurdering av balanseposter.....	6
2.3 Troms Kraft – overvurdering av opptjente, ikke fakturerte inntekter	8
2.5 Regnskapsskandalers betydning for revisors risiko	11
3 Revisjonsteori knyttet til estimater.....	13
3.1 Revisjon av regnskapsestimater (ISA 540 revidert).....	14
3.1.1 Estimeringsusikkerhet	15
3.1.2 Subjektivitet	16
3.1.3 Kompleksitet	17
3.1.4 Profesjonell skepsis	17
3.2 Risiko for vesentlig feilinformasjon (inklusive mislighetsrisiko).....	21
3.2.1 Revisjonsrisikomodellen	22
3.2.2 Vesentlighet.....	22
3.2.3 Risikostyring og revisjon	23
4 Tidligere forskning	24
4.1 Kjellevoll. Essays in Auditing.....	25
4.2 Kulset et al. Aktuelle temaer i regnskap og revisjon.....	27
4.3 Revisjon av regnskapsestimater for virkelig verdi etter IFRS	28
4.4 Praktisk revisjon av regnskapsestimater	31
4.5 Risiko knyttet til revisjon	33
5 Metode.....	35
5.1 Forskningsdesign, strategi og metode	35
5.1.1 Eksplorativt design.....	36

5.1.2 Kvalitativ metode	36
5.1.3 Dybdeintervju.....	36
5.1.4 Sammenlignende flercasestudie	37
5.2 Dybdeintervjuet.....	38
5.2.1 Utvalgsmetode.....	39
5.2.2 Informasjon i forkant av intervjuet og hensynet til personvern	40
5.2.3 Om gjennomføringen av intervjuene – Teams	40
5.2.4 Analyse av intervjuene	42
6 Presentasjon og analyse av funn.....	42
6.1 Intervjuets del 1: Bakgrunnsinformasjon	42
6.1.1 Revisorene	43
6.1.2 Revisorenes kunder og erfaring.....	44
6.2 Intervjuets del 2: Risikovurderingen i praksis.....	48
6.2.1 Regnskapslinjer med høy og lav risiko	48
6.2.2 Risikotyper forbundet med regnskapslinjer med høy risiko	52
6.2.3 Estimeringsusikkerhet, subjektivitet og kompleksitet.....	56
6.2.3 Risikovurderingsprosessen.....	61
6.2.4 Særskilte handlinger knyttet til estimater.....	66
6.2.5 Dokumentasjon fra klientene	69
6.2.6 Tolkning av forhold ved klienten	72
6.2.7 Profesjonell skepsis	74
6.2.8 Effekt av tidspress	75
6.2.9 Mangelfull risikovurdering, ansvar og revurdering	77
6.2.10 Ekstern ekspertise.....	79
6.2.11 Koronapandemiens effekt på risikovurderingen	81
6.3 Intervjuets del 3: ISA 540	84

6.3.1 Estimater i revisjonsprogrammene	84
6.3.2 Etterlevelse av standarden i små og mellomstore selskaper	86
6.4 Intervjuets del 4: Praktisk case	88
6.5 Overordnede funn og analyse	93
6.5.1 Forskjeller i metodikk basert på bakgrunn og arbeidsplass	93
6.5.2 Skillet mellom revisjon og rådgivning – ubevisst bias	94
6.5.3 Praktisk revisjon versus revisjonsstandardene	96
7 Konklusjon	98
Litteraturliste	101
Vedlegg 1: Intervjuguide	107
Vedlegg 2: Eksempler på regnskapsestimater	112
Vedlegg 3: Definisjon av små og mellomstore selskaper	113

Liste over tabeller og figurer

Tabell 1: Intervall for størrelse på selskap og antall års erfaring	43
Tabell 2: Informasjon om respondentene	44
Tabell 3: Revisorenes kunder og erfaring	46
Tabell 4: Risiko på regnskapslinjer sortert etter regnskapslinje	49
Tabell 5: Risiko på regnskapslinjer sortert på respondent	49
Tabell 6: Type risiko forbundet med høyrisikolinjer	53
Tabell 7: Regnskapslinjer med estimeringsusikkerhet, subjektivitet og kompleksitet	57
Tabell 8: Revisorenes vurdering av regnskapslinjer knyttet opp mot estimatbegreper	57
Tabell 9: Intervjuspørsmål nr. 8, tilnærming i risikovurderingen	66
Tabell 10: Risikoutsatte regnskapslinjer i caset	89
Tabell 11: Risikoutsatte regnskapslinjer og vurdering av estimeringsusikkerhet	91
Tabell 12: Antall virksomheter etter størrelse	113
Figur 1: Revisjonsrisikomodellen	22

1 Innledning

I often say that when you can measure what you are speaking about, and express it in numbers, you know something about it; but when you cannot measure it, when you cannot express it in numbers, your knowledge is of a meagre and unsatisfactory kind [...] Lord Kelvin. *Electrical Units of Measurement*. 1883.

Store regnskapsskandaler har vist at ledelsens manipulering av regnskapsestimater kan få store konsekvenser både for selskapet og for revisoren. Revisjonen av estimater kan ofte by på store utfordringer da regnskapsestimater normalt er usikre størrelser basert på skjønn. Dette gjelder eksempelvis virkelig verdi-vurderinger, ukuransvurderinger, og vurdering av løpende anleggskontrakter. ISA 540 *Revisjon av regnskapsestimater* gir veiledning om hvordan revisjonshandlinger skal gjennomføres for å øke revisjonskvaliteten ved revisjon av regnskapsestimater. Standarden har nylig blitt oppdatert, og den reviderte versjonen trådte i kraft internasjonalt for regnskapsåret 2020. Den reviderte standarden understreker at prosessen for å utarbeide regnskapsestimater kan innebære «valg og anvendelse av en metode ved hjelp av forutsetninger og data, noe som krever at ledelsen utøver skjønn og kan medføre kompleksitet i målingen» (ISA 540, pkt. 2). Det kreves nye revisjonshandlinger og fokuset på revisors profesjonelle skeptiske holdning er økt (Bjerketveit, 2020; Lothe, 2020). Dette har skjedd i kjølvannet av en rekke større regnskapsskandaler, hvor flere har vært knyttet til estimater. Derfor har vi valgt å undersøke hvordan revisoren av små og mellomstore norske selskaper vurderer risikoen knyttet til estimater i praksis.

Tidligere forskning på revisjon av regnskapsestimater har hovedsakelig fokusert på større selskaper som rapporterer etter IFRS, hvor estimeringsusikkerhet knyttet til virkelig verdi-vurderinger (IAS 13) kan øke risikoen for vesentlig feil i regnskapet. Antagelsen har sannsynligvis vært at regnskapsestimatene i norske, små og mellomstore selskaper som rapporterer etter god regnskapsskikk (NGAAP) er mindre komplekse enn etter IFRS, og at risikoen for vesentlige feil dermed er lavere. Samtidig har kun 1,5% av norske bedrifter mer enn 50 ansatte (Statistisk Sentralbyrå, 2021), og små og mellomstore virksomheter utgjør

dermed en svært betydelig del av det norske næringslivet (se vedlegg 3). Derfor har vi i vår studie søkt å finne økt kunnskap om dette i revisjonen av små og mellomstore norske selskaper¹.

Oppgaven knytter seg ikke direkte til om størrelsen på selskapet eller regnskapsspråket som benyttes påvirker risikoen for vesentlig feil, men heller til hvordan revisoren av disse selskapene vurderer risiko knyttet til regnskapsestimer. Dette er spesielt aktuelt etter et år med koronapandemi, hvor det gjenstår å se hva de økonomiske konsekvensene for mange vil bli. Samtidig har det vært ønskelig å undersøke revisorenes kjennskap til den reviderte ISA 540. Er revisorene kjent med forskjellene i den reviderte standarden sammenlignet med den forrige, og mener de den reviderte ISA 540 gir en klarere veiledning knyttet til risikovurdering og revisjonshandlinger? Dette har vi ikke funnet tidligere forskning på når det gjelder revisjonen av små og mellomstore foretak, og dette synes derfor å være interessant for oppgaven, da standarden ikke skiller mellom hvilket foretak som revideres eller hvilket regnskapsspråk den reviderte benytter.

Masteroppgaven består av sju kapitler. Utvalgte regnskapsskandaler presenteres i det andre kapitlet for å illustrere hva som kan gå galt når regnskapsestimer i et regnskap er vesentlig feil. I det tredje kapitlet ses det nærmere på den reviderte revisjonsstandard knyttet til revisjonen av regnskapsestimer (ISA 540), og revisjonsrisikomodellen som benyttes for å vurdere anslått risiko, vesentlighetsgrenser og omfanget av revisjonshandlinger. Nyere forskning knyttet til revisjon av regnskapsestimer og revisors risikovurdering presenteres i det fjerde kapitlet. I det femte kapitlet redegjøres det for den metodiske tilnærmingen som er brukt i forbindelse med studien. Studiens funn presenteres og analyseres i det sjette kapitlet, med utgangspunkt i revisjonsteori og tidligere forskning. Til sist kommer våre konklusjoner og forslag til videre forskning i oppgavens sjuende kapittel.

¹ For definisjon av små og mellomstore, norske selskaper, se vedlegg 3.

2 Regnskapsskandaler forbundet med estimater

Estimater har vært i søkelyset i de senere år, og bakgrunnen til dette kan i hovedsak knyttes til de mulighetene som følger med estimatene. Som det går inn på senere i oppgaven, er et regnskapsestimat «et pengebeløp [...] der målingen er gjenstand for estimeringsusikkerhet», eller med andre ord «en iboende mangel på presisjon i måling» (ISA 540, pkt. 12). Dersom ønskelig kan denne estimeringsusikkerheten utnyttes for å presentere et alternativt bilde av det som er realiteten. Som forklart av Kinserdal (2017), er dette gjerne benevnt «earnings management», «regnskapsmanipulasjon» eller «kreativ bokføring». Han sier videre at det er betydelige mørketall forbundet med regnskapsmanipulasjon, siden de færreste tilfellene blir oppdaget og offentlig kjent. Normalt kommer regnskapsmanipulasjon for dagen ved en konkurs, et lederskifte, eller et oppkjøp, og den vil da kunne ha store konsekvenser.

Flere av vår tids store regnskapsskandaler, både i utlandet og i Norge, har vært forbundet med manipulering av estimater, og noen av de norske skandalene forklares nedenfor. Først gjennomgås Sponsor Service-saken og manipulering av inntektsføring, hvor det ikke ble innhentet tilstrekkelig revisjonsbevis for regnskapsestimatene. Deretter diskuteres Lunde Gruppen-konkursen, hvor eiendeler var overvurderte og gjeld undervurdert i regnskapet og tilhørende noter. Til sist ses det på Troms Kraft-saken, hvor blant annet estimatet knyttet til opptjent, ikke fakturert inntekt viste seg å være vesentlig feil på grunn av ledelsens manipulering av dokumentasjon.

2.1 Sponsor Service – manipulering av inntektsføring

Det kan argumenteres for at Sponsor Service-saken har fått spesielt stor oppmerksomhet i revisjonsbransjen fordi også revisormedarbeideren ble dømt for mangler med revisjonen. Dette er sannsynligvis en av de meste kjente skandalene i Norge, og den handler om utnyttelse av estimatusikkerheten som ligger i regnskapslovens tidfestingsbegrep. Ifølge norsk regnskapslovgivning skal inntekter resultatføres når det vesentligste av risiko og kontroll knyttet til varer og tjenester er overført. Det vil si at man blant annet må føre opptjent inntekt over resultatet, selv om denne ikke er fakturert enda, dersom varen eller tjenesten er «levert», jf. regnskapsloven §4-2(2).

Sponsor Service AS var morselskap i et konsern med flere datterselskaper i Norge og i utlandet, og hadde ved konkurstidspunktet en registrert aksjekapital på 7,6 millioner fordelt på 100 aksjonærer. Selskapet drev med flere virksomhetsområder, hvor skandalen hovedsakelig omhandlet sponsoravtaler. Sponsor Service fungerte som en mellommann, hvor de inngikk sponsoravtaler med rettighetshavere om retten til sponning, for så å videreselge disse avtalene til næringslivet (Siebke, 2006).

Siebke (2006) forklarer at avtalene ble bokført brutto, som vil si at de inntektsførte hele sponsoravgiften som skulle betales når denne var opptjent, for så å kostnadsføre det som skulle viderebetales til rettighetshaverne som varekostnad. Alternativet ville vært en nettoføring av kun det beløpet som tilfalte Sponsor Service, som lå på rundt 20-30% av kontraktssummen. Ved kontraktsinngåelse ble 75% av inntektene og 75% av kostnadene ble resultatført, mens det resterende ble ført over kontraktens løpetid.

Retten fant selskapet skyldig i aggressiv bokføring, hvor de i flere tilfeller inntektsførte avtaler før de egentlig var inngått eller signert (Siebke, 2006). Kinserdal (2017) viser blant annet til en inntektsført avtale med Aker/Kjell Inge Røkke, hvor Røkke selv i retten forklarte at han kun hadde hatt et møte med selskapets leder Terje Bogen, hvor de løselig hadde diskutert muligheten for å inngå en sponsoravtale. Det hadde ikke blitt gitt uttrykk for at en kontraktinngåelse var ønskelig. Terje Bogen hevdet at han selv ikke hadde kjennskap til bokføringen av avtalene, og at dette ble styrt av regnskapsførere og revisor. Retten fant imidlertid Terje Bogen skyldig i selv å ha instruert de ansatte til å bokføre kontraktene, selv om kontraktene var omstridte.

I retten ble også selskapet funnet skyldig i å ha balanseført kostnader utover det god regnskapsskikk gir anledning til (Siebke, 2006). Dette er et brudd på sammenstillingsprinsippet, som går ut på at utgifter skal kostnadsføres i samme periode som tilhørende inntekter. Noen ganger fører dette til at utgifter må balanseføres og fordeles over den perioden inntektene genereres. Denne prosessen kan medføre stor estimeringsusikkerhet i de tilfellene hvor det er vanskelig å vise til en direkte link mellom utgifter og inntekter. Det kan argumenteres for at

Sponsor Service utnyttet denne estimeringsusikkerheten for å kunne vise til en positiv bunnlinje, til tross for negativ kontantstrøm.

Selv om Oslo Tingrett (og senere Lagmannsretten) i stor grad fant Terje Bogen skyldig i en større del av manipulasjonen i denne skandalen (Thorsen, 2012), ble også revisor Ernst & Young dømt til å betale 100 millioner i erstatning til selskapets bankforbindelse; Nordea. Blant annet fant retten det klanderverdig at revisor godtok inntektsføring av avtaler som ikke var inngått/formalisert før beretningen ble avgitt, til tross for at dette fremgikk av revisors dokumentasjon. I tillegg godtok revisor en rekke feilklassifiseringer som hadde vesentlig betydning på grunn av vurdering av virkelig verdi og behov for nedskrivning. Siebke (2006) skriver:

Retten konkluderer videre med at revisjonen ikke oppfyller kravene i RS540 Revisjon av regnskapsestimater. Revisor har ikke innhentet tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis for at estimatene etter forholdene er forsvarlige, og for at års- og konsernregnskapet inneholdt tilstrekkelige opplysninger om estimatene. Det ble heller ikke i ettertid foretatt kontroll for å sammenligne estimatene med faktiske resultater. Retten karakteriserer revisors handlemåte og unnlater som grovt uaktsomme og sterkt klanderverdige.

Siebke (2006) gjennomgår videre at retten konkluderte med at revisor ikke opprettholdt profesjonell skepsis (som ble sett på som brudd på ISA 200), at revisor i stor grad baserte seg på uttalelser fra ledelsen uten å innhente andre bevis hvor mulig (som ble sett på som brudd på ISA 580), at planleggingen i stor grad ble gjennomført av uerfarne revisorer uten oppfølging (som ble sett på som brudd på ISA 300), og at revisjonen i stor grad manglet risikovurderinger, dokumentasjon og en gjennomgående rød tråd slik god revisjonsskikk tilsier.

Senior Manager på oppdraget ble dømt i Høyesterett til 90 dagers fengsel og en bot på 30.000 kroner for brudd på revisor- og regnskapsloven i forbindelse med revisjonen av Sponsor Service sitt regnskap (HR-2010-01855-A), og ansvarlig revisor ble dømt for det samme i Lagmannsretten (Thorsen, 2011). Dette er ifølge Berget (2010) første gang det ble slått fast at en revisor, i tillegg til straffeansvaret etter revisorloven, også kan straffes for medvirkning til regnskapsovertredelser i klientens regnskap ved mangelfull revisjon.

2.2 Lunde Gruppen – overvurdering av balanseposter

Lundesaken er en regnskapsskandale der økonomisk kriminalitet og underslag ble muliggjort blant annet gjennom estimater knyttet til goodwill og vurdering av aksjeinvesteringer i datterselskaper. Lunde Gruppen AS var konsernspiss for en kompleks organisasjon med 136 selskaper enten i konsern eller som deleide selskaper som drev virksomhet innen transport, eiendom, fritidsbåter og til en mindre grad varehandel. Selskapsstrukturen besto av tre selvstendige konsern (Lunde Gruppen, Vendere, Johs Lunde Invest), hvor Lunde Gruppen var deleier i de to andre konsernene (Bie, 2017). I 2011 ble det åpnet konkurs i 59 selskaper i Norge, 1 i Sverige og 1 i Danmark. Selskapene ble i hovedsak ledet av Johannes Lunde og økonomisjef Morten A. Berg.

Lunde Gruppen AS ble stiftet i 1993. Konsernet vokste raskt. Kjøp og salg av selskaper, samt investeringer i eiendom krevde mye kapital, og Lunde Gruppen var avhengig av ekstern finansiering. Konsernet kunne vise til solid økonomi og gode resultater, og før finanskrisen i 2007-2008, var det relativt lett tilgang på midler. Etter finanskrisen slet flere av virksomhetene, og selskapene opplevde store utfordringer med likviditet. Bankene var mer risikoaverse, og ikke lenger villige til å tilby lån. For å betjene gjelden og holde selskapene flytende ble det flyttet kapital innad i konsernet, enten gjennom diverse konserninterne transaksjoner eller urettmessige uttak fra deleide selskaper. Ved dommen i Stavanger Tingrett (TSTAV-2012-203732) ble det presisert at det ikke var grunnlag for flere av overføringene og at de var i strid med selskapenes interesser. Retten fant i tillegg at det ble bokført fiktive bilag for å redusere gjeld fra et selskap til et annet med MNOK 60. Det ble i tillegg opprettet flere konsernkontoordninger, som ble misbrukt av flere selskaper, og det ble ikke gitt tilstrekkelig informasjon om ordningen og solidaritetsansvar i regnskapene. Lunde Gruppen AS og flere av datterselskaper ble slått konkurs i 2011. Bostyreren konkluderte med at Lunde Gruppen AS var insolvent i slutten av 2009 (Bie, 2017).

Konsernrevisoren, PwC, kommenterte 04.12.2009 i et brev til ledelse vedrørende 2008-regnskapet, at det var estimeringsusikkerhet knyttet til vurdering av aksjer i datterselskaper og tilknyttede selskap og verdi av goodwill (gjengitt i Bie, 2011a). Ledelsen hadde innhentet eksterne verdivurderinger fra First Securities vedrørende aksjeverdier i Johs Lunde Marine

Group AS. Til tross for at verdivurderingene viste en stor spredning i verdiene, hadde ledelsen ut fra et forsiktighetsprinsipp lagt til grunn de laveste verdiene for aksjeverdier og goodwill. På grunn av dette, samt tilleggsinformasjon om verdivurderingsmetode i note, hadde konsernrevisoren konkludert med at verdiene var rimelige. Andre aksjeposter ble vurdert basert på multiplbetragtninger, noe konsernrevisoren aksepterte. Årsregnskapet for 2008 ble avlagt først i desember 2009, og PwC konkluderte også med at det ikke forelå usikkerhet knyttet til fortsatt drift per 31.12.2008. Konsernet valgte en ny revisor, BDO, for revisjon av 2009-årsregnskapet.

Mellom 2008 og 2009 ble det solgt flere datterselskaper til andre nærstående selskaper. Datterselskaper ble solgt til en pris som var langt over markedspris, noe som genererte en betydelig økning i bokført goodwill i flere av de nærstående selskapene (Heskestad, 2016). Goodwill var bokført i konsernregnskapet til en verdi på MNOK 330 i 2009, som var en vesentlig økning fra MNOK 12 i 2008 (Bie, 2011a). Verdien av goodwill var høyere enn bokført egenkapital per 31.12.2009, noe som burde vært et rødt flagg for den nye konsernrevisoren, BDO. Det ble likevel ikke gjennomført tilstrekkelige nedskrivningstester knyttet til bokført goodwill selv om det viste seg å være vesentlig usikkerhet knyttet til fortsatt drift i noen av selskapene, og virkelig verdi av goodwill sannsynligvis var lavere enn bokført verdi (Heskestad, 2016). Goodwill ble avskrevet over 20 år, uten av det ble utarbeidet noen analyser eller beregninger på hvorfor ledelsen mente dette var fornuftig. Samtidig ble det bokført en utsatt skattefordel i Lunde Gruppen til tross for at det var vesentlig usikkerhet knyttet til fortsatt drift i flere av datterselskapene.

Heskestad (2016) poengterer også at det var et betydelig avvik mellom bokførte forpliktelse og reelle forpliktelse. Forpliktelsene knyttet til garantier og kausjoner var grovt undervurdert i konsernregnskapet, og ikke tilstrekkelig opplyst om i note. Bostyreren noterer at av anmeldte krav i konkursboet på MNOK 995, utgjør MNOK 585 kausjonsforpliktelse, og konstaterer at notene i årsregnskapene til verken morselskapet eller underkonsern ga noe rettviseende bilde av omfanget av kausjoner (Bie, 2011b). Stavanger Tingrett konkluderte på at «konsernets underbalanse pr 31.12.2009 [var estimert] til 90 MNOK. Dersom eiendelene generelt hadde

blitt verdsatt til antatt salgsverdi ved forsert salg, noe som skal gjøres når det er konstatert illikviditet, ville underbalansen vært betydelig større» (TSTAV-2012-203732).

Her har konsernrevisoren fra PwC godtatt verdivurderingen fra en ekstern ekspert selv om det var tilknyttet vesentlig usikkerhet til verdien. Revisjonen av 2008-regnskapet ble avsluttet i desember 2009 og revisjonsberetningen inneholdt en presisering om at konsernet gjennom året ikke hadde hatt tilfredsstillende intern kontroll og økonomisk styring i flere av datterselskapene og en presisering om avleggelse av årsregnskapet etter fristen. Det antas at grunnlaget for verdivurderingen inneholdt vesentlige feil, da tidspunktet for avleggelsen av 2008-årsregnskapet sammenfaller med tidspunktet for når bostyreren mener Lunde Gruppen AS var insolvent. BDO sendte ingen brev til ledelsen i 2010 og utstedte en ren revisjonsberetning for 2009-årsregnskapet. Årsregnskapet for 2010 ble ikke avlagt.

2.3 Troms Kraft – overvurdering av opptjente, ikke fakturerte inntekter

Blant andre Rudi & Sandvik (2017) har trukket linjer mellom Kraft & Kulturskandalen og mangler i revisors profesjonelle skepsis. I denne skandalen ble estimatposter som opptjent, ikke fakturert inntekt uriktig presentert som et ledd i en omfattende regnskapsmanipulering fra ledelsens side. Manipuleringen foregikk over en årrekke, hvor revisor hvert år utstedte normalberetninger. Skandalen har sitt utgangspunkt i Troms Kraft konsernet, og da spesielt det svenske datterselskapet som da gikk under navnet Kraft & Kultur (i dag Nordic Green Energy, eid av Fjordkraft Nordic AS). Saken har fått mye oppmerksomhet, både på grunn av omfang og fordi den rammet det offentlige (Troms Kraft var 40% eid av Tromsø kommune og 60% av Troms og Finnmark Fylkeskommune). Datterselskapets tilsynelatende suksess og etterfølgende skandale har gjort at saken i ettertid har blitt omtalt som «suksesshistorien som var for god til å være sann» (Endresen, 2015a).

Deloitte AB (2013) forklarer i sin granskningsrapport (granskning av revisjonen av Kraft & Kultur, bestilt av Troms Kraft) at Kraft & Kultur var konsernets kraftomsetningsselskap i Sverige og Finland. De forteller at selskapet kjøpte strøm fra fornybare kilder fra konsernselskapet Troms Kraft og Handel, og solgte den videre til i hovedsak kommuner, men også bedrifter og privatpersoner. Salget var i stor grad basert på fastpriskontrakter, mens

innkjøp gikk til spotkurser, som skapte risiko på grunn av at man ved en økning i innkjøpspris ikke ville kunne ta dette igjen i økte priser til kundene (selv om risiko kunne reduseres igjennom sikringskontrakter) (Deloitte AB, 2013). Fastpriskontrakter med kommunene ble ifølge Deloitte AB (2013) normalt inngått for treårsperioder. Ved volumavvik hadde selskapet mulighet til å etterfakturere kundene, noe som genererte posten opptjent, ikke fakturert inntekt. Dette bidro igjen til en likviditetsskvis, siden oppgjør på kraftinnkjøp normalt forfaller allerede neste dag, mens volumavviket ble fakturert i etterfølgende måned (Deloitte AB, 2013).

I perioden 2003 til 2010 økte omsetningen med 362% (fra 568 MSEK), og antall ansatte økte fra 13 til 91 (Stockholms Tingsrätt, 2016, s.30 & 287). I samme periode tok Troms Kraft opp betydelige lån og avga garantistillelser for å finansiere driften i Kraft & Kultur. I sammendraget av en granskningsrapport bestilt av Tromsø Kommune, skriver gransker Leiv Nergaard (2013) at Troms Kraft i 2010 og 2011 måtte tapsføre totalt 1816 MNOK, på grunn av selskapets investeringer i og garantistillelser for Kraft & Kultur. Årsaken til nedskrivningen var hovedsakelig at det ble avdekket at posten opptjent, ikke fakturert inntekt i Kraft & Kultur viste seg å ikke være reell. I tillegg ble det avsatt for antatte tap på udekkede kontraktsforpliktelser, og antatte kostnader ved avvikling av enkelte forretningsområder.

Troms Kraft (morselskapet) ble revidert av PwC, mens det svenske datterselskapet Kraft & Kultur byttet revisor fra PwC til Grant Thornton i 2003 (Rudi & Sandvik, 2017). Dette ble ifølge Rudi & Sandvik (2017) tillatt selv om det medførte at andelen av konsernet som ble revidert av eksterne revisjonsgrupperinger oversteg det som var gjeldende policy hos PwC. De forklarer at dette ble tillatt da konsernrevisor ifølge revisjonsplanen skulle revidere områdene med særskilt risiko selv.

Byttet til Grant Thornton skjedde etter en rekke bemerkninger og nummererte brev fra Kraft & Kulturs revisor i svenske PwC, og ble av Kraft & Kulturs daglige leder begrunnet med at den forrige revisoren ikke hadde kompetanse innen kraftbransjen (Rudi & Sandvik, 2017). Dette ble ifølge Rudi & Sandvik (2017) godtatt av PwC i Norge og ledelsen i Troms Kraft, til tross for at den nye revisoren ikke hadde nevneverdig mer kompetanse fra bransjen. Konsernrevisor i PwC gjennomførte et møte med Kraft & Kultur og komponentrevisoren etter revisorbyttet,

hvor blant annet tidligere revisors bemerkninger rundt opptjent inntekt var tema (Endresen et al., 2014). Ifølge Endresen et al. (2014) ble dette møtt med svært sterk kritikk av daværende administrerende direktør Boris Benulic.

Grant Thornton (ved revisor Simonsen) avga normalberetninger i hele perioden fra oppdraget ble inngått i 2003 til skandalen ble avdekket i november 2011 (Rudi & Sandvik, 2017). Samtidig ble det hvert år avgitt mangesidige revisjonsnotater til ledelsen, uten at dette var reflektert i beretningen (Deloitte AB, 2013). Manipuleringen ble avdekket av handelssjefen og en innleid CFO i Kraft & Kultur, som fant at rapportene over opptjent, ikke fakturert inntekt ikke stemte med realiteten (Mogård, 2015).

Det fremgår av granskningsrapporten til Deloitte AB (2013) at revisor i stor grad baserte revisjonen på Excel-dokumenter hun trodde var hentet fra faktureringsystemet. Før dokumentene ble sendt til revisor ble de manipulert av daglig leder. Rapportene ble manipulert ved at fakturert inntekt ble fjernet fra rapportene, slik at det så ut som at selskapet hadde betydelige ufakturerte beløp. Manipuleringen medførte også at beregnet snittpris for året ble feil, slik at opptjent, ikke fakturert inntekt videre ble overvurdert som følge av en for høy beregnet snittpris. Formålet med manipuleringen var hovedsakelig å skjule betydelige tap selskapet hadde hatt knyttet til spekulasjon med krafthandel, hvor det regnskapsmessig skulle vært gjort tapsavsetninger for tap på kontrakter (utilstrekkelig prissetting og prissikring av fastprisavtaler) (Rudi & Sandvik, 2017).

I rettssaken mot tidligere administrerende direktør i Kraft & kultur, Boris Benulic, uttalte konsernrevisor i PwC på direkte spørsmål fra Benulics forsvarer følgende:

En av utfordringene med den omstridte regnskapsposten «påløpte inntekter» er at den er basert på et estimat. Først når man fakturerer har man et beløp som er mer konkret. Risikoen er knyttet til estimatene (Endresen, 2015b).

Konsernrevisor Danielsen har videre forklart at han stolte på de forklaringene han fikk fra selskapsrevisoren i Sverige og fra selskapsledelsen, om at størrelsen på de opptjente, ikke fakturerte inntektene skyldtes faktureringsproblemer, problemer med måleravlesning, økt kraftsalg og økte kraftpriser (Endresen, 2015b).

Da skandalen var et faktum, saksøkte Troms Kraft revisjonsselskapet Grant Thornton for 1,7 milliarder kroner, men de tapte søksmålet både i Tingsrätten og i ankesaken i Hövretten (Moe & Barstein, 2018). Samtidig konstaterte retten:

[...] att god revisionssed inte nödvändigtvis innebär att revisorn upptäcker manipulationer i ett bolag, särskilt inte om dessa är avancerade och har utförts av personer i ledande befattningar. Ett annat sätt att uttrycka detta på är att en aktsam revision inte med nödvändighet skulle ha föranlett att årsredovisningarna skulle ha fått ett annat innehåll än de årsredovisningar som målet gäller. Även om man hade ansett att Elisabeth Simonsson borde ha införskaffat ytterligare revisionsbevis för att revisionen skulle anses ha skett i enlighet med god revisionssed, är det således inte säkert att fler revisionsbevis hade lett till att manipulationerna avslöjats. Det är Troms Kraft som har bevisbördan för denna fråga om den ställs på sin spets. (Stockholms Tingsrätt, 2016, s.329-330).

Troms Kraft saksøkte også sin konsernrevisor PwC, men denne saken endte i et hemmelig forlik.

2.5 Regnskapsskandalers betydning for revisors risiko

Skandalene som er gjennomgått ovenfor handler om store selskaper. Lærdommen er imidlertid interessant også i revisjonen av små og mellomstore selskaper, da hovedpoenget er det samme; estimater gir rom for manipulering av regnskapet. I de tilfellene dette har blitt avdekket har det gjerne medført store konsekvenser, i form av konkurser, rettssaker og negativ omtale. Dette medfører risiko for revisor, fordi

1. manipulering av regnskapsestimater kan være vanskelig å avdekke, siden dette handler om usikre størrelser,
2. manipulering av regnskapsestimater kan føre til betydelige feil i regnskapet og
3. manglende avdekking av manipuleringen kan føre til betydelig negativ omtale og erstatningsansvar.

Revisor er «allmennhetens tillitsperson ved utførelse av lovfestet revisjon», jf. Revisorloven §9-1(2). Bellamy i Finanstilsynet (2004) har uttrykt at rollen som samfunnets tillitsperson danner selve eksistensgrunnlaget for revisoren, og i denne oppgaven anses det derfra

nærliggende å trekke tråder til at negative omtaler i sammenheng med regnskapsskandaler ikke bare er negative for revisoren som er involvert, men også for bransjen som helhet.

Revisor skal utføre revisjonen i henhold til god revisjonsskikk, noe som vil si i tråd med Revisorloven og revisjonsstandardene. Revisor skal være oppmerksom på muligheten for vesentlig feilinformasjon i årsregnskapet som skyldes misligheter og skal identifisere tilhørende risikoer for misligheter, jf. Revisorloven §9-4. Dersom revisor avdekker forhold som tilsier at det kan foreligge misligheter, skal revisor dokumentere dette, jf. Revisorloven §9-9. Faktisk avdekkede misligheter skal kommuniseres med styret, jf. Revisorloven §9-5. Revisor skal være med på å forebygge og avdekke vesentlige feil som skyldes misligheter, men hovedansvaret for dette ligger hos selskapets ledelse (ISA 240, pkt. 4). Det finnes en iboende begrensning knyttet til revisjonen (ISA 240, pkt. A47-A54), og det vil si at det alltid vil foreligge risiko for at vesentlige feil ikke oppdages selv om revisjonen er utført i samsvar med lover og revisjonsstandarder.

Selv om revisor kan være i stand til å identifisere muligheter for at misligheter kan begås, er det vanskelig for revisor å fastslå hvorvidt feilinformasjon på områder der det anvendes skjønn, som for eksempel regnskapsestimater, skyldes misligheter eller feil (ISA 240, pkt. 6).

Det foreligger en presumsjon om at det alltid finnes en særskilt mislighetsrisiko knyttet til inntekter og ledelsens overstyring av kontroller (ISA 240). Dette er ikke nødvendigvis aktuelt for mindre komplekse, små og mellomstore selskaper, og må vurderes for hvert oppdrag. Revisor utøver profesjonell skepsis og profesjonelt skjønn når han/hun vurderer vesentlighetsgrenser og risikoer for vesentlige feil. Ifølge standardene er det risikovurderingen revisoren gjør som styrer type, tidspunkt og omfang av tester og handlinger som utføres under revisjonen. Selv om revisoren har identifisert risikoer for vesentlige feil som skyldes misligheter, for eksempel svakheter i internkontrollen, så finnes det alltid en mulighet for at bevisste feil utført av ledelsen eller de ansatte skjules fra revisoren.

Revisors mål med revisjon er å oppnå betryggende sikkerhet for sin konklusjon om at det ikke foreligger feilinformasjon i årsregnskapet (ISA 240, pkt. 17). Betryggende sikkerhet er likevel ikke absolutt sikkerhet. Revisjonsrisiko ligger i gapet mellom betryggende og absolutt

sikkerhet. Heri ligger også avstanden mellom regnskapsbrukernes forventning til revisors konklusjon og hva den faktisk sier. Forskjellen mellom brukernes forventning og revisors konklusjon betegnes som et «forventningsgap», og ble først definert av Carl Liggio i 1974:

Users view the financial statements, because of the use of numbers, as having a degree of exactness and certitude which, in fact, they do not have. From our earliest days in grammar school we are taught that two plus two equals four – an unalterable conclusion. Mathematics (and accordingly numbers) is scientific. Numbers are exact, precise and without error; thus the core of the problem. Financial statements are a composite of numbers. Therefore, logically the reader (or user of financial statements) infers that they have that precision, accuracy and definitiveness (Liggio, 1974, 28).

En ren revisjonsberetning er ingen garanti for at regnskapsinformasjonen ikke inneholder feil overhodet. Uvesentlige feil, som definert av revisor, vil forekomme. I enkelte, sjeldnere tilfeller vil også tilsiktede eller utilsiktede, ikke-avdekkede, vesentlige feil forekomme. Det er ofte disse tilfellene, som etter hvert blir avdekket, som kan ha store konsekvenser for ledelsen av selskapene det gjelder og revisoren.

Det er spennende i denne studien å undersøke hva slags forhold revisoren av norske små og mellomstore selskaper har til risikovurderingen av disse regnskapspostene i praksis. Spesielt vil det være interessant å se om revisorene mener de har gjort endringer i revisjonshandlingene etter introduksjonen av den reviderte ISA 540, en standard som er ment å øke nivået på revisors profesjonelle skepsis (Bjerketveit, 2020). Dette vil derfor være fokusområder i oppgaven.

3 Revisjonsteori knyttet til estimater

Revisjonsstandardene er prinsippbaserte og gir revisoren definisjoner av viktige begrep, samt veiledninger og krav til handlinger. I dette kapitlet ses det nærmere på revisjonsstandarden ISA 540 (revidert), som omhandler revisjon av regnskapsestimater og inkluderer viktige definisjoner og nye krav til revisoren. I tillegg vil vi trekke inn teori knyttet til vesentlighet og risiko som er grunnleggende for revisjonen.

3.1 Revisjon av regnskapsestimater (ISA 540 revidert)

Etter at det ble gjort endringer i IFRS-regnskapsstandardene vedrørende inntektsføring (IFRS 15), leieavtaler (IFRS 16) og forsikringskontrakter (IFRS 17), og etter tilsyn av større revisjonsfirmaer hvor det ble avdekket svakheter knyttet til revisjon av regnskapsestimater, ønsket IAASB å øke revisjonskvaliteten ved å forbedre revisjonsstandarden ISA 540. Den reviderte standarden ble tatt i bruk for årsregnskaper avsluttet etter desember 2019. Endringene i standarden krever ifølge Lothe (2020) større arbeidsinnsats av revisor enn tidligere og økt profesjonell skepsis. Dette gjelder spesielt i risikovurderingsprosessen.

Et regnskapsestimat er definert i ISA 540 som «et pengebeløp som er målt i samsvar med kravene i det gjeldende rammeverket for finansiell rapportering, der målingen er gjenstand for estimeringsusikkerhet» (ISA 540, pkt. 12). Estimeringsusikkerhet kan komme av at målingen av estimatet er unøyaktig, noe som kan være resultatet av blant annet feil i forutsetninger, ikke-hensiktsmessig metode, ufullstendig data eller subjektivitet hos ledelsen.

Forutsetningene for utarbeidelse av regnskapsestimater er ofte basert på selskapsledelsens tidligere erfaringer eller forventninger om fremtiden, noe som endres over tid. Etter Regnskapsloven §4-2 skal usikre regnskapsposter som fremkommer etter skjønnsmessige vurderinger verdsettes til en forventet verdi (beste estimat) basert på all tilgjengelig informasjon ved regnskapsavleggelsen. Tilgjengelig informasjon kan inkludere vurderinger av sannsynlige utfall og hva som kan anses som et rimelig og forsvarlig beløp.

Revisjonsstandarden ISA 540 inneholder krav til handlinger, risikovurderinger og dokumentasjon av revisjonen av regnskapsestimater, i tillegg til å gi veiledning om hvordan revisjonen skal gjennomføres. I planleggingsfasen står risikovurderingshandlingene sentralt, og revisoren skal identifisere, vurdere og dokumentere risikoer for vesentlig feilinformasjon gjennom en forståelse av enheten og dens omgivelser, inkludert enhetens interne kontroll, slik det kreves i ISA 315 (ISA 540, pkt. 13). ISA 540 inneholder flere krav til revisoren når det gjelder hvordan revisoren håndterer anslåtte risikoer for vesentlig feil på påstandsnivå og innhenter tilstrekkelig og hensiktsmessig revisjonsbevis etter ISA 330. Ifølge Lothe (2020) er det nytt i den reviderte ISA540 at det også stilles krav til en separat vurdering av iboende risiko

og kontrollrisiko på påstandsnivå, hvor de to risikoklassene skal vurderes og dokumenteres hver for seg. Dette mener hun kan avdekke nye risikoer knyttet til regnskapsestimater enn tidligere. På grunn av mulig estimeringsusikkerhet må revisoren dokumentere både ledelsens vurderinger av estimater og håndtering av usikkerheten knyttet til estimater, i tillegg til eventuelle indikasjoner på manglende objektivitet hos ledelsen.

For revisoren er det påkrevd å anvende en profesjonell skeptisk holdning til mottatt informasjon og dokumentasjon av regnskapsestimater. Profesjonell skepsis er tatt med inn i Revisorlovens §9-4, og er viktig gjennom hele revisjonen. I samme paragraf er revisjonen av regnskapsestimater spesielt omtalt:

Revisor skal utføre revisjonen med profesjonell skepsis, herunder være oppmerksom på muligheten for vesentlig feilinformasjon i årsregnskapet som skyldes misligheter eller utilsiktede feil. Revisor skal særlig utvise profesjonell skepsis ved vurdering av regnskapsestimater knyttet til virkelige verdier, nedskrivninger av eiendeler, avsetninger, transaksjoner med nærstående parter og fremtidige kontantstrømmer av betydning for foretakets evne til fortsatt drift (Revisorloven §9-4, 4. ledd).

Veiledningen til den reviderte ISA 540 krever at revisor ikke bare innhenter revisjonsbevis knyttet til revisjonen av regnskapsestimater, men også dokumenterer sin egen profesjonelle skepsis (ISA 540, pkt. A152; Lothe, 2020). Dette skyldes hovedsakelig iboende risikofaktorer knyttet til pålitelig måling av regnskapsestimater (estimeringsusikkerhet), mulig skjønnsmessige vurderinger knyttet til størrelsen på regnskapsestimater (subjektivitet) og utforming av sammensatte modeller hvor der er et stort antall forutsetninger (kompleksitet).

3.1.1 Estimeringsusikkerhet

Risiko forbundet med regnskapsestimater vil variere med graden av estimeringsusikkerhet.

Typen, tidspunktet og omfanget av risikovurderingen og videre revisjonshandlinger som kreves av denne ISA-en, vil variere i forhold til estimeringsusikkerheten og vurderingen av de relaterte risikoene for vesentlig feilinformasjon (ISA 540, pkt. 3).

En vurdering av lav estimeringsusikkerhet, når estimatet anses som lite komplekst og ikke basert på ledelsens subjektive vurderinger, vil kreve mindre omfattende risikovurderings-handlinger og revisjonshandlinger. Regnskapslinjer som normalt er vurdert å være basert på estimater, som verdi på varelager, er kun estimater dersom regnskapslinjen er gjenstand for estimeringsusikkerhet (Lothe, 2020). Eksempelvis vil det ved ødelagte eller ikke-salgbare varer normalt ikke være tvil om at varene skal nedskrives, og det foreligger dermed ingen estimeringsusikkerhet og ikke behov for å fastsette et regnskapsestimat.

Det er først når estimeringsusikkerheten vurderes som høy at revisoren må gjøre en separat vurdering av både iboende risiko og kontrollrisiko for vesentlig feilinformasjon på påstandsnivå for regnskapsestimater. Går man tilbake til Lothes (2020) eksempel om varelager, vil dette for eksempel være tilfelle dersom anskaffelseskost på varene inkluderer en vurdering av leverandørrabatter, hvor nivået på rabattene enda ikke er kjent ved regnskapsavleggelsen. Revisor må utøve profesjonell skepsis og vurdere hvorvidt ledelsens forutsetninger, metoder og data er påvirket av kompleksitet, subjektivitet eller andre iboende risikofaktorer (ISA 540, pkt. 8). Samtidig må revisor fastslå om identifiserte risikoer for vesentlig feilinformasjon utgjør særskilte risikoer, og om det er behov for å engasjere en uavhengig ekspert.

3.1.2 Subjektivitet

Ledelsen bruker ulike forutsetninger i sine modeller når de utarbeider regnskapsestimater. Noen av disse forutsetninger inkluderer subjektive forventninger eller antagelser om fremtiden. Ledelsen kan for eksempel være optimistisk i forhold til fremtidsutsikter eller være under press til å levere gode resultater. Dette vil kunne påvirke størrelsen på regnskapsestimatet, og innebære en iboende risiko for feil knyttet til estimatet.

Revisorer som har kunnskap om både selskapet og bransjen det opererer i vil sannsynligvis være klar over muligheten for subjektivitet knyttet til forutsetningene, og vil kunne teste hvor korrekt tidligere års estimater har vært, samt utarbeide egne forventninger til årets estimatstørrelse. Dette vil gi revisoren en indikasjon om forutsetningene brukt er hensiktsmessige og rimelige.

Tidligere forskning har likevel vist at det er en viss fare for at ledelsens subjektive vurderinger overlever revisjonen når revisoren kun reviderer elementer i ledelsens estimat, heller enn å utarbeide eget punkttestimat eller intervall (Griffith et al., 2015). Da kan revisoren overse feil eller mangler i forutsetningene eller ikke-hensyntatte faktorer. Som oftest er dette grunnet i at estimatet er komplekst og at revisoren mangler tilstrekkelig kompetanse til å sette seg inn i alle detaljene. Den reviderte ISA 540 inneholder krav om at revisor selv skal fastsette et punkttestimat eller intervall for estimatet dersom ledelsen ikke håndterer estimeringsusikkerheten ved estimatet tilstrekkelig selv (Lothe, 2020).

3.1.3 Kompleksitet

Et regnskapsestimat anses komplekst når det benyttes en metode, beregningsprosess eller modell som er sammensatt, det vil si utarbeidelsen av estimatet innebærer observerbare eller ikke-observerbare data fra flere kilder, ulike forutsetninger eller anvendelse av avanserte matematiske eller statistiske forhold (ISA 540, pkt. 8-9). Typisk vil dette innebære behov for å engasjere eksterne eksperter til blant annet å beregne forventede fremtidige kontantstrømmer (verdsettelsesekspert), pensjonsforpliktelser (aktuar) eller opprydningskostnader (ingeniør/advokat).

Komplekse estimater kan by på utfordringer for revisoren. I mangel på spesialistkunnskap vil revisoren ofte vurdere rimeligheten av komplekse regnskapsestimater ved å teste ledelsens (eller den eksterne ekspertens) prosess, det vil si blant annet få oversikt over hvor data er hentet fra, hvilke forutsetninger som er lagt til grunn og hvordan beregningen er utformet (Griffith et al., 2015). Revisjon av komplekse regnskapsestimater krever at revisoren utøver en høy grad av profesjonell skepsis.

3.1.4 Profesjonell skepsis

ISA 200 omhandler revisors overordnede mål ved revisjon av et regnskap, og lister ulike krav til revisoren og revisjonen for å nå disse målene. Et av kravene er at revisoren utøver profesjonell skepsis gjennom hele revisjonen. Profesjonell skepsis er definert som «en holdning som innebærer at revisor stiller spørsmål og er oppmerksom på forhold som kan indikere mulig feilinformasjon som følge av feil eller misligheter, og foretar en kritisk vurdering av

revisjonsbevis» (ISA 200, pkt. 13). Utøvelsen av profesjonell skepsis påvirkes av de iboende risikofaktorene knyttet til regnskapsestimater. En høyere grad av usikkerhet, kompleksitet eller subjektivitet knyttet til estimatet, vil kreve en økt grad av skepsis til estimatstørrelsens pålitelighet. ISA 540 (revidert) gir skjerpede krav til profesjonell skepsis, i tillegg til krav og veiledning om hvordan revisoren kan dokumentere sin egen profesjonelle skepsis. Dette krever ifølge Lothe (2020) en atferdsendring hos revisor, hvor man i større grad må utfordre ledelsens vurderinger og meninger.

Det er ingen entydig måte å utøve og dokumentere profesjonell skepsis på. Innhentet revisjonsbevis knyttet til estimater, for eksempel, vurderes av revisoren etter hvordan det er beregnet, og av hvem, i tillegg til om beviset bekrefter eller motsier ledelsens påstander. Ved å vurdere og ta stilling til rimeligheten av estimatet og graden av subjektiviteten og kompleksiteten knyttet til estimatets størrelse, har revisoren utøvd profesjonell skepsis uten å uttrykke det eksplisitt. Det å utøve profesjonell skepsis innebærer en holdning som kan tolkes på ulike måter. De etterfølgende avsnittene ser derfor nærmere på nyere forskning om profesjonell skepsis, og diskuterer forskning om de bakenforliggende faktorene som påvirker revisors profesjonelle skepsis (Hurt et al., 2013), tilnærminger til utøvelsen av profesjonell skepsis (Glower og Prawitt, 2014), og tankesett forbundet med utøvelsen av den profesjonelle skepsisen (Griffith et al., 2015; Lambert et al., 2017; Bazerman et al., 2002).

Hurt et al. (2013) har poengtert at revisors profesjonelle skepsis er vanskelig å definere, og forfatterne har undersøkt bakenforliggende faktorer som påvirker revisors profesjonelle skepsis. Dette gjelder både skeptisk vurdering og skeptisk handling. Disse bakenforliggende forholdene kan være tilknyttet revisoren selv (kunnskap, erfaring, holdning), revisjonsbeviset (internt eller eksternt), klienten (kompleksitet, ledelsens holdninger) eller andre eksterne faktorer (tilsyn, internasjonale forhold). Det er gjennom et samspill av de ulike bakenforliggende forholdene at man vil skape en bedre forståelse av revisors utøvelse av profesjonell skepsis. De bemerker at mye av tidligere forskning er fokusert på revisors skjønn, det vil si identifikasjon av risiko, mens SEC og PCAOB har fokusert på revisors handlinger knyttet til identifisert risiko. Forfatterne poengterer at skeptisk vurdering er en betingelse for skeptisk handling (endring og tilpasning av handlinger basert på skeptisk vurdering). Der både

skeptisk vurdering og skeptisk handling er til stede, så er det en større sannsynlighet for at profesjonelt skeptiske handlinger vil forekomme.

Mens Hurth et al. (2013) så mest på de bakenforliggende faktorene som definerer revisors profesjonelle skepsis, har Glover og Prawitt sett på ulike tilnærminger til selve utøvelsen av den profesjonelle skepsisen. De foreslår et kontinuum for profesjonell skepsis avhengig av situasjon og risikobilde. Dette er basert ulike tilnærminger til utøvelse av profesjonell skepsis: en presumptiv tvil eller en nøytral holdning. De mener at en presumptiv tvil er i tråd med antagelsen om særskilt risiko knyttet til inntekter, men det finnes et mer nøytralt perspektiv i de fleste revisjonsstandardene. Dersom revisoren forventer at ledelsen er uredelig eller inkompetent eller at regnskapsfører er unøyaktig, kan dette føre til en forhøyet risikovurdering og at det gjøres flere revisjonshandlinger og innhentes revisjonsbevis utover det som er tilstrekkelig og hensiktsmessig. Dersom revisoren er nøytral i sine forventninger til ledelsen og regnskapet for øvrig, kan det hende at det ikke oppdages vesentlige feil. Glover og Prawitt foreslår et kontinuum for profesjonell skepsis, hvor graden av skepsis avhenger av situasjonen og risikobildet.

I motsetning til Glover og Prawitt (2014) sin påstand om at de fleste revisjonsstandardene forventer en mer nøytral tilnærming til utøvelse av profesjonell skepsis, mener Griffith et al. (2015) at kritisk tenkning er en viktig faktor for revisoren og overordnet profesjonell skepsis. En revisor som tenker kritisk, vil lettere kunne gjenkjenne svakheter i revisjonsbeviset. Forfatterne anser denne gjenkjennelsen som en forutsetning for å kunne velge en passende skeptisk handling videre, noe som vil øke revisjonskvaliteten og da spesielt revisjonskvaliteten knyttet til regnskapsestimer. Det kan for eksempel være utfordrende for revisoren å vurdere rimeligheten til ledelsens forutsetninger, metoder og underliggende data, når et komplekst estimat skal revideres. Griffith et al. mener derfor at et bevisst tankesett (deliberate mindset) vil bidra til å fremme en mer effektiv vurdering av revisjonsbevis.

Utfordringen med profesjonell skepsis er ifølge Bazerman et al. (2002) at revisor påvirkes av en form for ubevisst bias. Dette gjelder spesielt i tilfeller hvor revisor arbeider tett opp mot

klienten, og i denne prosessen blir ubevisst mindre skeptisk til regnskapsinformasjonen som avlegges. De skriver:

The deeper, more pernicious problem with corporate auditing, as it's currently practiced, is its vulnerability to unconscious bias. Because of the often subjective nature of accounting and the tight relationship between accounting firms and their clients, even the most honest and meticulous of auditors can unintentionally distort the numbers in ways that mask a company's true financial status, thereby misleading investors, regulators and sometimes management.

I små og mellomstore selskaper kan det være en utfordring at klienten ikke har implementert effektive kontroller og metoder for utarbeidelse av regnskapsdokumentasjonen. Slike tilfeller kan medføre at revisor selv bidrar til utarbeidelsen av estimatene, og dette utgjør ifølge Bazerman et al. (2002) en fare i at revisor blir mindre skeptisk til estimatene. I de tilfellene revisor avdekker mangler i estimater revisor selv har bidratt til å beregne kan dette i verste tilfelle medføre at revisor vil ønske å skjule manglene heller enn å kreve retting (Gronewold et al., 2013; Stefaniak & Robertson, 2010).

Lambert et al. (2017) undersøker hvorvidt økende tidspress kan ha negative implikasjoner for revisors profesjonelle skepsis. Dette er en relevant problemstilling i en bransje hvor store deler av arbeidet er konsentrert rundt frister. Revisoren kan flytte mye av testingen til interimrevisjon for å minske tidspress ved årsslutt, men det er ikke alle revisjonshandlinger som kan gjennomføres under en interimrevisjon. Forfatterne poengterer spesielt at revisjon av regnskapsestimater krever sterkere revisjonsbevis og mer tid ved årsoppgjørrevisjonen. Som eksempel nevner de bokføring av anleggsmidler som tidligere ble bokført etter et historisk kost-prinsipp, men som nå bokføres til virkelig verdi etter IFRS. Revisors analyse og verifikasjon av klientens virkelige verdi-vurdering, hvor størrelsen på estimatet innebærer en høyere risiko for vesentlig feil, krever mye tid, og revisjonskvaliteten kan svekkes hvis revisoren opplever tidspress i løpet av årsoppgjørrevisjonen. Dette kan skyldes at teamet opplever en negativ effekt på moral og innsatsnivå, eller at revisoren på grunn av tidspresset i mindre grad benytter et spørrende sinn og kritisk vurderer dokumentasjonen.

Bakenforliggende forhold som er tilknyttet revisoren selv har sannsynligvis størst påvirkning på hvordan revisoren vurderer risikoer i selskapet som revideres og innhenter revisjonsbevis. Revisors kunnskap om gjeldende lover og regler, tidligere erfaring og egen holdning til risikoer vil spille inn i utførelse av revisjonen. Profesjonell skepsis er definert i revisjonsstandardene som en implisitt holdning, samtidig som det forventes et bevisst tankesett for å styre oppmerksomhet og handlinger under utførelsen. Det er sannsynlig at revisorer vil utøve ulike grader av skepsis gjennom revisjonen avhengig av situasjonen og risikoen for vesentlig feilinformasjon. Det at eksterne faktorer som tidspress kan påvirke utøvelse av profesjonell skepsis er noe revisorer ønsker å unngå, men som likevel er en trussel til revisjonskvaliteten.

3.2 Risiko for vesentlig feilinformasjon (inklusive mislighetsrisiko)

Helt grunnleggende er revisors overordnede mål med revisjon av et regnskap å «oppnå betryggende sikkerhet for at regnskapet totalt sett ikke inneholder vesentlig feilinformasjon, verken som følge av misligheter eller feil» (ISA 200, pkt. 11). Betryggende sikkerhet anses å være høy sikkerhet, men ikke absolutt sikkerhet, for at regnskapet ikke inneholder vesentlig feilinformasjon. Vesentlig feilinformasjon knyttes til en påstand om en transaksjonsklasse, kontosaldo eller tilleggsopplysning som kan inneholde feilinformasjon som er vesentlig enten i seg selv eller sammen med annen feilinformasjon.

«Risiko for vesentlig feilinformasjon» defineres i standarden til å være den risikoen som eksisterer i regnskapet før det er revidert, og som består av iboende risiko og kontrollrisiko, og inngår i revisjonsrisikomodellen omtalt under (ISA 200, pkt. 13n). Vesentlig feil i regnskapet kan være tilsiktet eller utilsiktet feil. Revisjonsstandardene omtaler risikoen for at det er tilsiktet feil i regnskapet, og det er en forventning om at revisoren, gjennom kunnskap og forståelse av interne og eksterne forhold som påvirker selskapet og regnskapsføringen, vil kunne avdekke disse feilene. Samtidig hviler ansvaret for å forebygge og avdekke misligheter på selskapets ledelse (ISA 240, pkt. 4). ISA 240 inneholder krav og veiledning til revisor i forhold til identifisering av vesentlig feilinformasjon som skyldes misligheter.

Revisjonsstandardene ISA 315 og ISA 330 gir veiledning om identifisering og håndtering av risikoene for vesentlig feilinformasjon. Revisor skal identifisere og vurdere risiko på regnskaps-

og påstandsnivå, vurdere betydningen og sannsynligheten for feilinformasjon og vurdere de økonomiske konsekvensene, innvirkningen på regnskapet og betydningen for revisjons-handlingene.

3.2.1 Revisjonsrisikomodellen

Revisjonsrisikomodellen er et uttrykk for risikokomponentene som revisoren må vurdere per transaksjonsklasse, kontosaldo eller tilleggsopplysning, og er basert på standardene. Modellen består av iboende risiko (risiko for at vesentlig feil kan oppstå), kontrollrisiko (risiko for at vesentlig feil ikke fanges opp av selskapets internkontroller) og oppdagelsesrisiko (risiko for at vesentlig feil ikke oppdages av revisors kontroller). Revisjonsrisiko er risikoen for at et regnskap fortsatt inneholder vesentlig feil etter at et regnskap er revidert, og er i grunn risikoen for at revisors konklusjon på regnskapet er feil. (ISA 200, pkt. 13c; Gulden 2015)

Figur 1: Revisjonsrisikomodellen

Kilde: Egenutviklet basert på ISA 200

Gjennom forståelse av interne og eksterne forhold som påvirker selskapets drift og regnskapsføring (iboende risiko), testing av selskapets internkontroller (kontrollrisiko), substanstesting og andre analytiske handlinger (oppdagelsesrisiko), oppnår revisor målet om betryggende sikkerhet og kan konkludere på at regnskapet totalt sett ikke inneholder vesentlig feilinformasjon (revisjonsrisiko).

3.2.2 Vesentlighet

Vesentlighet i revisjonssammenheng er definert og gjennomgått i ISA 320. Revisoren plikter å fastsette ulike vesentlighetsgrenser for regnskapsmessige og skattemessige formål. Størrelsen på vesentlighetsgrensene vil alltid være gjenstand for revisors profesjonelle skjønn og basert på en oppfatning om hva brukerne av regnskapet vil anse som vesentlig (Gulden, 2015, s. 426-

427). Faktorer som kan påvirke identifiseringen av hensiktsmessige referanseverdier for vesentlighetsgrenser kan blant annet være ulike elementer i regnskapet (for eksempel eiendeler, egenkapitalen eller salgsinntekter), hvorvidt det er poster i regnskapet som brukerne pleier å fokusere på, hvor selskapet befinner seg i livssyklusen, eierstrukturen eller finansieringen (ISA 320, pkt. A4).

Hva som anses vesentlig i et regnskap avhenger av om det kan forventes å påvirke regnskapsbrukernes økonomiske beslutninger (ISA 320, pkt. 2). Vesentlighetsgrenser er samtidig viktige for at brukerne av regnskapet vil kunne ha tillit til de reviderte regnskapene. For revisoren vil vurderinger av vesentlighet henge tett sammen med vurderinger av risiko. Høyere risiko for vesentlig feil henger ofte sammen med lavere vesentlighetsgrenser. Samtidig vil dette ha betydning for utførelsen av revisjonen, og hvor effektiv den vil være. Vesentlighetskonseptet er sentralt og skal anvendes av revisor gjennom hele revisjonen og ved utarbeidelse av konklusjonen på revisjonsberetningen (ISA 320, pkt. 5).

3.2.3 Risikostyring og revisjon

Knechel (2017) beskriver endringen i revisors forståelse av risiko og risikostyring etter at COSO-rapporten kom i 1992. Risiko som konsept var ikke nytt for revisoren, skriver Knechel (2017), da revisjonsrisikomodellen formelt ble utviklet og iverksatt på 1970-tallet. Endringen kom av at COSO-rapporten presenterte et syn på forretningsrisiko og internkontroll som reflekterte noe annet enn regnskapsfeil. Ved å teste om internkontrollene er effektive og gjøre analytiske handlinger, kunne revisoren argumentere for mindre bruk av substanskontroller. Gitt at et selskap har effektiv internkontroll knyttet til prosessene, vil revisjonsrisikoen være lavere og følgelig vil selve revisjonen kunne utføres med mindre ressurser. Samtidig advarer Knechel (2017) om at risikovurderingen ikke vil erstatte revisjonen, og at tilstrekkelig testing må vurderes som en del av revisjonen, ikke en kostnad som kan reduseres.

Forståelse av selskapets forretningsrisikoer skal gi revisoren et bedre grunnlag for å vurdere risikoene knyttet til ledelsens påstander i regnskapet (ISA 315). I 2014 undersøkte van Buuren et al. om mindre revisjonsfirmaer (andre enn «Big 4 Audit Firms») brukte et forretningsrisiko-perspektiv i revisjonen av små og mellomstore selskaper. Forfatterne intervjuet 38 revisorer i

Nederland og Tyskland for å fange opp et bredt utvalg av ulike revisjonsmiljøer. De fant at revisorer av større og mer komplekse selskaper brukte et forretningsrisikoperspektiv oftere og mer effektivt enn revisorer av mindre komplekse selskaper. Noen av revisorene med mindre komplekse klienter uttrykte en frustrasjon knyttet til å utføre i enkelte tilfeller ikke-hensiktsmessige handlinger som å overholde dokumentasjonskravene i standardene. Forfatterne mener at revisjonsstandardene må kunne brukes på en mer fleksibel måte, det vil si på en måte som hensyntar kompleksiteten, kostnadene og risikoene ved hvert engasjement. Funnene i studien tilsier at revisoren av små og mellomstore selskaper bør kunne justere revisjonstilnærmingen etter kompleksiteten til klienten.

I 2014 ble et nordisk samarbeidsprosjekt igangsatt av Nordiska Revisorsförbundet (NRF) med mål om å forenkle og effektivisere revisjonen av små og mellomstore / mindre komplekse selskaper. Basert på dette arbeidet, og lignende prosjekter i andre land, er det nå i 2021 fremmet en høring av IAASB om et utkast til en egen revisjonsstandard for mindre komplekse enheter. Forventningen er at den nye standarden vil fremme en mer enhetlig tilnærming til revisjon av mindre komplekse selskaper.

Dette kapittelet har sett nærmere på den reviderte ISA 540 og hovedfokuset for revisjon av regnskapsestimater, inkludert sentrale begreper, i revisjonsstandarden. I tillegg har det sett på grunnleggende elementer som risiko og vesentlighet i revisjonen, og betydningen for revisjonen av usikre estimater. Det er en oppfatning at revisjonsstandardene ikke er tilpasset alle størrelser av selskaper, og det er interessant at det i disse dager jobbes med en egen revisjonsstandard for mindre komplekse selskaper. Risikovurderinger leder til risikohandlinger, og det neste kapittelet vi derfor se nærmere på relevant tidligere forskning som gjelder risikovurderinger, profesjonell skepsis og praktisk revisjon knyttet til regnskapsestimater.

4 Tidligere forskning

Som en del av studien ble det gjennomført et bredt litteratursøk for å se hva tidligere forskning sier om problemstillingen. Nyere, norsk forskning på regnskapsføring og revisjon av regnskapsestimater er gjennomgått, være det i en doktoravhandling (Kjellebold, 2020) eller bok

(Kulset et al., 2020). Samtidig har vi sett på flere masteroppgaver utgitt i de nordiske landene de siste ti årene, hvor fokuset har vært på revisjon av regnskapsestimater for virkelig verdi etter IFRS (Ahmen & Ittonen, 2012; Arnesen & Helgerud, 2014; Andersson & Zetterqvist, 2014; Brenn & Indrevik, 2019), praktisk revisjon av regnskapsestimater (Andreassen, 2013; Nguyen, 2018), risikovurdering knyttet til revisjon (Bryn 2016; Rognlien & Tunestveit, 2017) og kritikk av den reviderte ISA 540 (Sivertsen & Hansen, 2021). I tillegg har vi gjennomgått artikler som omhandler usikkerhet knyttet til regnskapsestimater for virkelig verdi og revisors krav til justering (Griffin, 2014), verdien av kritisk tenkning i tillegg til revisors profesjonelle skepsis (Griffith et al., 2015) og praktisk revisjon av komplekse regnskapsestimater (Griffith et al., 2014). Fokuset i tidligere forskning har primært vært på revisjon av regnskapsestimater som har en høyere grad av estimeringsusikkerhet, og da gjerne på grunn av virkelig verdiberegninger etter IFRS.

4.1 Kjellevold. Essays in Auditing

Av nyere forskning har Kyrre Kjellevold (2020) skrevet en doktoravhandling som består av tre essays som på overordnet nivå handler om revisors vurdering av pålitelighet knyttet til regnskapsestimater for virkelig verdi etter IFRS. Essayene gjennomgår (1) effektiviteten til eksterne eksperter, (2) hvorvidt bruk av eksperter påvirker påliteligheten til estimatet og til sist (3) et case som undersøker revisors skeptiske handlinger i tilfeller der handlingen vil påvirke revisors risiko.

I det første essayet gjennomgår Kjellevold tidligere forskning vedrørende effektiviteten til eksterne eksperter som overvåker påliteligheten til estimater for virkelig verdi etter IFRS. Bruk av eksterne eksperter er i utgangspunktet forbundet med mer pålitelige estimater, men Kjellevold finner at blant annet interessekonflikter eller økonomiske insentiver kan påvirke ekspertenes objektivitet, noe som gjør estimatet mindre pålitelig enn forventet. Dette så vi for eksempel i Lunde Gruppen-saken, hvor en ekstern eksperts vurdering av verdier ble akseptert av revisoren, men som i ettertid viste seg å være mangelfull og vesentlig feil. Vi har ikke kunnskap om ledelsen i Lunde Gruppen påvirket eksperten, men det kan tenkes at ledelsen holdt tilbake informasjon som var relevant for vurdering av datterselskapenes drift og fremtidige verdi.

I det andre essayet undersøker Kjellevold om selskapets bruk av eksterne eksperter til å beregne størrelsen på regnskapsestimater påvirker påliteligheten til estimatet. Kjellevold intervjuer norske verdsettelseseksperter og partnere i revisjonsfirmaer, og undersøker hvilke faktorer som kan påvirke eksterne eksperter og hvordan disse faktorer utfordrer revisors tillit til ekspertene og estimatets pålitelighet. Kjellevold finner at verdsettelsesekspertene kan være påvirket av selskapets ledelse, og at ekspertene som oftest ikke deler all informasjon med revisorer. Verdsettelseseksperter er sjelden villige til å dele sine modeller med andre, og mener at revisorer mangler kompetanse til å vurdere arbeidet som er gjort. Revisoren blir nødt til å vurdere objektiviteten og påliteligheten til den eksterne ekspert uten å ha all nødvendig informasjon. I et forsøk på å få mer overbevisende bevis for estimatets pålitelighet, kan revisoren be ledelsen om å innhente tilsvarende vurdering fra flere eksperter, men risikerer at ledelsen styrer informasjonsflyten. Funnene til Kjellevold er i motsetning til revisors antagelse om at bevis innhentet fra en ekstern informasjonskilde er sterkere revisjonsbevis enn fra en intern informasjonskilde (direkte fra ledelsen).

Det tredje essayet er en studie av revisors skeptiske handlinger (handling som øker revisjonskvaliteten) når handlingen innebærer personlig, sosial eller profesjonell risiko for revisoren. I studien gir Kjellevold nittiåtte nylig forfremmede seniormedarbeidere en revisjonssak som innebærer utvelgelse av linjer i en lagerliste som skal kontrolleres under varetellingen. Tidspress var en faktor som ble introdusert for å se om den påvirket utvalget som ble kontrollert, da noen linjer ville innebære større tidsbruk enn andre. Når seniormedarbeideren hadde en nyansatt revisormedarbeider som medhjelper, uttrykte han/hun et høyere ansvar for å demonstrere kvalitetsatferd, enn hvis han/hun jobbet sammen med en med samme erfaring og på likt nivå. Samtidig finner Kjellevold at det økte ansvaret for å vise kvalitetsatferden til juniormedarbeideren likevel ikke fører til utvelgelsen av et representativt utvalg av varelinjer. Kjellevold finner at tidspress kan føre til lavere kvalitet i utvalget og diskuterer hvordan tidspress kan ha konsekvenser for den generelle revisjonskvaliteten i revisjonsfirmaet. Funnene i denne undersøkelsen til Kjellevold er i tråd med funnene til Lambert et al. (2017) som finner at tidspress svekker revisjonskvaliteten, og kan resultere i at revisormedarbeidere er mindre motiverte til å utøve profesjonell skepsis og utføre tilstrekkelige handlinger.

4.2 Kulset et al. Aktuelle temaer i regnskap og revisjon

I boken *Aktuelle temaer i regnskap og revisjon* har Kulset et al. (2020) diskutert estimeringsusikkerhet og beste estimat etter regnskapsloven/GRS og IFRS. «Beste estimat» etter regnskapsloven §4-2 leder mot et punkttestimat, selv om en skjønnsmessig vurdering av estimatet ofte vil ende med et intervall som er både rimelig og sannsynlig. Når ledelsen og revisoren er uenige om punkttestimatet, vil revisoren vurdere om punkttestimatet ligger innenfor et rimelig intervall, og om avviket er vesentlig for regnskapet som helhet.

Vesentlighetsbegrepet er sentralt i revisjonsstandardene, og har betydning for omfanget av revisjonshandlinger da det ikke er tidsmessig/praktisk mulig å avgi en bekreftelse på at et årsregnskap er helt uten feil. Det er også lovfestet at revisor skal vurdere om det foreligger brudd på lover og forskrifter som er av *vesentlig* betydning for regnskapet, jf. Revisorloven §5-2(1) (vår utheving). Forfatterne poengterer at det ikke finnes et vesentlighetsbegrep i Straffeloven når det gjelder regnskapsovertredelser (knyttet både til Bokføringsloven og Regnskapsloven). Samtidig vil skjønnsmessige vurderinger knyttet til regnskapsestimatet gjøre det vanskelig å komme frem til et fasitsvar ut ifra informasjonen som var tilgjengelig på tidspunktet for regnskapsavleggelse. Vurdert i ettertid vil et feil estimat måtte vurderes opp mot tidligere tilgjengelig informasjon og hva som er lovlig i Regnskapsloven. En feil som er lovlig etter et regnskapsrettslig vesentlighetsprinsipp er ikke en overtredelse (Kulset et al., s. 185).

Forfatterne bemerker at det har ikke vært noen saker for Høyesterett hvor det ble behandlet regnskapsovertredelser i forhold til regnskapsestimater. Dette er en interessant observasjon, spesielt sett i sammenheng med tidligere rettssaker knyttet til regnskapsskandaler og erstatningssaker mot revisorer. Sannsynligvis skyldes dette at når det er regnskapsovertredelser i forhold til regnskapsestimater, finnes det gjerne i tillegg andre mer håndfaste/konkrete regnskapsovertredelser som er enklere å behandle i en rettssak. Som eksempel var kjernen i Sponsor Service-saken aggressiv bokføring av inntekter før avtaler var signert og brudd på sammenstillingsprinsippet i Regnskapsloven. I Lunde Gruppen ble flere selskaper tappet for midler etter flere tvilsomme, interne transaksjoner, i tillegg til at balanseposter ble overvurderte i et forsøk på å presentere et bedre bilde av driften enn var tilfellet. I Troms Kraft-saken var det for eksempel ledelsens manipulering av regnskapsestimater som var kjernen i rettssaken. Kulset

et al. anbefaler å få inn et eksplisitt vesentlighetskrav i Straffeloven §392 og et grunnleggende vesentlighetsprinsipp i Regnskapslovens Kapittel 4.

4.3 Revisjon av regnskapsestimater for virkelig verdi etter IFRS

Revisjon av regnskapsestimater for virkelig verdi etter IFRS er utfordrende nettopp fordi det gjerne er stor usikkerhet knyttet til estimatene, være det på grunn av subjektivitet, kompleksitet eller unøyaktighet. Tidligere forskning har ofte fokusert på denne usikkerheten og hvordan revisorer oppnår betryggende sikkerhet for estimatets størrelse. Dette delkapittelet ser på tidligere forskning hvor betydningen av revisors erfaring for valg av revisjonshandlinger er vurdert (Arnesen og Helgerud, 2014). Noen forskere stoler på at revisjonskvalitet oppnås når revisoren følger en standardisert metodikk (Ahmen og Ittonen, 2012). Når estimatet er en usikker størrelse på grensen til vesentlig feil, spør Griffin (2014) om tilleggsinformasjon om usikkerheten kan kompensere for denne usikkerheten, mens Andersson og Zetterqvist (2014) vurderer om tillatte handlinger etter ISA 540 som er mer effektive, men samtidig gir svakere revisjonsbevis, er tilstrekkelig når revisoren mangler kompetanse. Griffith (2015) stiller også spørsmål ved revisors ofte mangelfulle testing av ledelsens estimater og forutsetninger, og om revisjonsstandardene oppmuntrer til kritisk tenkning. Som alternativ til egen testing eller bruk av eksterne eksperter har Brenn og Indrevik (2019) undersøkt muligheten for bruk av automatiserte verdsettelsesmodeller som revisjonsbevis.

Arnesen og Helgerud (2014) sin masteroppgave handler om hvordan revisor oppnår betryggende sikkerhet for at regnskapet ikke inneholder vesentlig feilinformasjon ved revisjon av regnskapsestimater for virkelig verdi etter IFRS. Arnesen og Helgerud har benyttet både kvalitativ metode i form av dybdeintervjuer av to revisorer og kvantitativ metode i form av en spørreundersøkelse. De konkluderer med at valgte revisjonshandlinger og benyttet kilde til revisjonsbevis avhenger av revisors erfaring med IFRS-rapportering, revisjon av regnskapsestimater og generelt antall års erfaring som praktiserende revisor.

Istedenfor å sette søkelyset på revisors erfaring og hvordan den påvirker revisjonen av estimater etter IFRS, har Ahmen og Ittonen (2012) fokusert på betydningen av en standardisert revisjonsmetodikk når estimater revideres. I sin masteroppgave har Ahmen og Ittonen intervjuet

seks revisorer i Sverige og Danmark for å undersøke hvilke metoder og tilnærminger revisoren bruker i ulike faser av revisjonen når han/hun reviderer regnskapsestimater knyttet til virkelig verdi-vurderinger etter IFRS. Undersøkelsen fokuserer på praktisk revisjon av regnskapsestimater, inkludert spørsmål vedrørende utfordringer knyttet til revisjonen, revisjonshandlinger og revisjonsbevis. De konkluderer med at ved å følge revisjonsmetodikken knyttet til forretningsforståelse, gjennomgang av engasjementet, planlegging og internkontrollvurdering, og samtidig være bevisst de kjente utfordringene knyttet til dette, vil revisoren være i stand til å opprettholde kvaliteten på den finansielle rapporteringen.

Ahmen og Ittonens (2012) fokus på revisjonsmetodikken betydning problematiserer ikke estimeringsusikkerheten knyttet til regnskapsestimater, og hvilken betydning usikkerheten har på revisjonskvaliteten. Griffin (2014) har imidlertid undersøkt hvordan to typer usikkerhet knyttet til virkelig verdi-vurderinger: subjektivitet og unøyaktighet, samt tilleggsinformasjon i note, påvirker revisorens krav til justering av estimatet når han/hun mener at størrelsen på bokført estimat ligger på grensen til å være vesentlig feil. Griffin gir revisorer i USA ulike case-eksempler, og ber dem vurdere vesentlighet når det er middels eller stor grad av ledelsens subjektive vurderinger knyttet til estimatet, unøyaktighet i måling av estimatet eller begge. Han finner at det er mer sannsynlig at revisoren vil kreve en justering av estimatet når det er knyttet både en høy grad av subjektivitet og en høy grad av unøyaktighet til estimatet. Samtidig ser han at revisoren krever færre justeringer når estimatet er bygget på mer pålitelig data enn mindre pålitelig data. I tillegg finner han at når det er usikkerhet knyttet til et estimat, men det gis tilleggsinformasjon om estimatet i note, krever ikke revisoren justeringer i regnskapet. Han tolker dette til å bety at tilleggsinformasjonen kompenserer for den potensielle upåliteligheten av en bokført estimatstørrelse.

I likhet med Griffin (2014) har Andersson og Zetterqvist (2014) undersøkt usikkerhet knyttet til estimater og revisjonskvalitet i sin masteroppgave. Forfatterne har fokusert på revisors holdninger til tillatte/anbefalte handlinger i ISA 540 når det er knyttet stor usikkerhet til regnskapsestimatet. Til tross for at flere har anbefalt at revisoren utarbeider et eget punkt estimat (eller intervall) (Griffith et al. 2015), finner de at de fleste revisorer i sin studie heller forsøker å teste ledelsens estimat. Hovedgrunnen til dette er at revisoren mener at det er mer effektivt,

og at det å utarbeide eget estimat som oftest tar lengre tid og ikke nødvendigvis gir bedre revisjonsbevis. Dette er spesielt tydelig når regnskapsestimatet er komplekst og revisoren mangler nødvendig kompetanse til å utarbeide et eget estimat.

Ved å be ulike revisorer ta stilling til ledelsens subjektive vurderinger og unøyaktighet i måling har Griffin (2014) indirekte bedt dem om å utøve profesjonell skepsis, men han konkluderer ikke på betydningen av en skeptisk holdning til ledelsens estimater. I motsetning har Griffith et al. (2015) undersøkt om en endring i revisorens tankesett, utover å utøve en profesjonell skepsis, vil øke revisjonskvaliteten når det gjelder revisjon av komplekse regnskapsestimater. De mener at revisjonsstandardene og god revisjonsskikk, selv med praktisk veiledning og fokus på profesjonell skeptisisme, ikke oppmuntrer til kritisk tenkning og aksept av ulike typer revisjonsbevis. De merker at revisoren ofte ikke tester dataene og forutsetningene som ligger til grunn for ledelsens regnskapsestimater tilstrekkelig, og heller ikke merker uoverensstemmelser mellom forutsetninger, data og ekstern informasjon. Dette øker risikoen for at estimatstørrelsene er for mye påvirket av ledelsens subjektive vurderinger og kan være vesentlig feil. Dersom revisoren ikke har tilstrekkelig kunnskap og forutsetninger for å vurdere komplekse estimater (Griffith, 2015) og heller ikke kan stole på eksterne eksperter (Kjellebold, 2020), kan automatiserte verdsettelsesmetoder være en løsning (Brenn og Indrevik, 2019).

I sin masteroppgave har Brenn og Indrevik (2019) undersøkt om automatiserte verdsettelsesmodeller kan brukes til å effektivisere revisjonen av investeringseiendom, bokført etter IFRS. De noterer at det er utfordringer for revisoren i dag knyttet til revisjon av virkelig verdi-vurderinger av investeringseiendom: at ledelsens estimat, som gjerne blir utarbeidet av en ekstern ekspert, ikke nødvendigvis er objektiv og pålitelig, og at revisoren ikke får all informasjon om data og forutsetninger brukt i ekspertens verdsettelsesmodell. Fordeler med automatiserte verdsettelsesmodeller er at revisoren vil kunne utarbeide et eget estimat uten å inneha spesialisert kunnskap om verdsettelse, men ulempen er at verktøyet krever mye informasjon for å kunne produsere et rimelig estimat. Brenn og Indrevik (2019) har intervjuet fem revisorer, fire verdsettelsesekspertene og to ansatte ved Finanstilsynet, og funnet at automatiske verdsettelsesmodeller ikke kan erstatte øvrige revisjonshandlinger, slik det står i

dag. Automatiserte verdsettelsesmodeller kan kun gi en benchmark-verdi, og brukes utelukkende som supplerende revisjonsbevis.

Tidligere forskning viser at det er store utfordringer knyttet til revisjon av regnskapsestimater for virkelig verdi etter IFRS, spesielt subjektive eller komplekse, usikre estimater. Det finnes ulike anbefalte eller tillatte handlinger for å revidere usikre estimater i revisjonsstandardene. Revisor må være bevisst sin egen profesjonelle skepsis, kunnskap og ferdigheter. I tillegg må revisor kunne vurdere kvaliteten på mottatt revisjonsbevis. Til tross for at revisor har revidert regnskapsestimatet etter gjeldende lover og revisjonsstandarder kan det usikre estimatet være, eventuelt grense til, vesentlig feil. Spørsmålet er om tilleggsinformasjon i årsregnskapet er tilstrekkelig for å veie opp for denne usikkerheten, og hva eventuelle konsekvenser vil være dersom det viser seg i ettertid at estimatet var vesentlig feil.

4.4 Praktisk revisjon av regnskapsestimater

I denne studien er interessefeltet hvordan revisorer i praksis vurderer risikoer knyttet til revisjon av regnskapsestimater i små og mellomstore selskaper, og dette delkapittelet ser derfor nærmere på tidligere forskning knyttet til dette. Det ses på tidligere masteroppgaver om praktisk revisjon av regnskapsestimater, uavhengig av størrelsen på selskapet som blir revidert, hvor fokuset har vært på utførelsen av revisjonen (Andreassen, 2013) og handlinger ved fortsatt driftvurderingen (Nguyen, 2018). Videre diskuteres tidligere studier med fokus på praktisk revisjon av komplekse regnskapsestimater (Griffith et al., 2014) og på effekten av tidspress på revisjonskvaliteten (Lambert et al., 2017).

Andreassen (2013) har i sin masteroppgave intervjuet seks revisorer fra to av de store revisjonsselskapene for å få innsikt i hvordan revisorer reviderer regnskapsestimater i praksis og hvilke utfordringer de opplever knyttet til revisjon av regnskapsestimater. Revisorene som ble intervjuet rapporterer om klientenes manglende vurdering og dokumentasjon av regnskapsestimater som noen av hovedutfordringene. Revisjonshandlinger knyttet til å vurdere hendelser etter balansedagen og å teste ledelsens estimat, til dels supplert med nøkkeltalls- og scenarioanalyser, er funnet å være de mest brukte revisjonshandlingene knyttet til regnskapsestimater. Revisorene bemerker at revisjonen av regnskapsestimater er blitt mer

krevende, samtidig som det er økt press på revisjonshonorar. Lothe skriver i nyere tid (2020) at økte krav til revisjon av estimater i den reviderte ISA 540 kan medføre ytterligere honorarpress for revisorer, som følge av at det kan bli vanskelig for revisor å forsvare en betydelig økning i honorar som følge av krav til ytterligere handlinger for å tilfredsstille standardene.

Test av ledelsens beregning av estimat viser seg å være en av de mest vanlige handlingene når revisoren reviderer regnskapsestimater. Det ses også i studien til Griffith et al. (2014) som har intervjuet 24 erfarne revisorer og undersøkt hva som er vanlig praksis når revisorene reviderer komplekse regnskapsestimater. De konkluderer med at de fleste revisorene bekrefter ledelsens estimat heller enn å velge andre tillatte/anbefalte handlinger som for eksempel å utarbeide eget punkttestimat (eller intervall) eller vurdere elementer ledelsen har utelatt fra beregningsmodellen. Ved å stole for mye på forutsetningene og dataene som ledelsen har brukt, er det en fare for at tallene bygges for mye på ledelsens subjektive vurderinger. Forfatterne mener det er en svakhet at revisjonsfirmaer og -standarder legger vekt på å verifisere ledelsens estimat heller enn å kritisk vurdere hvor rimelig estimatstørrelsen er. Samtidig ser de ingen fordel av at revisjonsfirmaer har egne avdelinger for revisorer og verdsettelsesekspert, noe som gjør at revisoren mangler tilstrekkelig kunnskap for å kunne kritisk vurdere ledelsens eller verdsettelsesekspertens modeller og data. Forfatterne mener at det finnes vedvarende problemer med revisjonskvaliteten knyttet til regnskapsestimater, og at det vil kreve strukturelle endringer (i prosessen eller tilnærmingen) for å forbedre revisjonskvaliteten.

Nguyen (2018) har i sin masteroppgave intervjuet to revisorer for å få innsikt i hvordan revisoren selv oppfatter sin rolle knyttet til vurderingen om fortsatt drift, og hvilke handlinger revisoren foretar seg gjennom revisjonen når det stilles tvil om selskapets evne til fortsatt drift. Masteroppgaven handler ikke spesifikt om revisjon av regnskapsestimater, men det poengteres hvor viktig revisjonen av regnskapsestimater er når selskapets evne til fortsatt drift vurderes. Begge revisorene som blir intervjuet peker på at det er nødvendig å utøve profesjonell skepsis, vurdere ledelsens forutsetninger og beregninger av regnskapsestimater, utarbeide et eget punkttestimat, samt vurdere hendelser etter balansedagen. Revisorene bemerker at det kan være utfordrende å beregne et eget punkttestimat uavhengig av ledelsens forutsetninger.

Andreassen (2013), Griffith et al. (2014) og Nguyen (2018) har alle funnet at test av ledelsens data og forutsetninger er den mest vanlige tilnærmingen til revisjonen av estimater. Andre handlinger gir supplerende revisjonsbevis ved å gi støtte til rimelighetsvurderingen, hvor hendelser etter balansedagen kan minske eventuell usikkerhet knyttet til estimatstørrelsen. I motsetning til Griffith et al. (2014) og Lambert et al. (2017) har ikke Andreassen (2013) eller Nguyen (2018) vurdert den praktiske tilnærmingens eller tidspressets betydning for revisjonskvalitet. I en praktisk revisjon vil revisor utføre ulike handlinger for å få tilstrekkelig og hensiktsmessig bevis for å kunne verifisere at en estimatstørrelse er rimelig og uten vesentlig feil. Dette er en skjønnsbasert vurdering som vil avhenge av revisors forståelse av tilhørende risiko. Fordi interessefeltet til denne oppgaven kombinerer både den praktiske revisjonen og revisors risikovurderinger knyttet til estimater, er det i det videre sett på tidligere forskning vedrørende risiko knyttet til revisjon.

4.5 Risiko knyttet til revisjon

Revisor skal gjennom forretningsforståelse vurdere risikoen for vesentlig feil knyttet til en eller flere regnskapspåstander. Avhengig av risikovurderingen vil revisor da utføre ulike handlinger for å kartlegge de implementerte kontrollene i selskapet for å minske risikoen for feil og samle revisjonsbevis for regnskapspåstandene.

Revisjonsstandardene definerer flere ulike typer risiko knyttet til regnskapsinformasjon. I sin masteroppgave har Bryn (2016) intervjuet ni revisorer fra ulike revisjonsfirmaer i Vest-Agder for å kartlegge revisors forståelse og bruk av risikobegrepene i revisjonsstandardene, og for å undersøke om størrelsen på revisjonsfirmaet har en påvirkning på hvordan revisoren bruker risikobegrepene i sin vurdering av risiko. Undersøkelsen viser en varierende grad av forståelse og bruk av de ulike risikobegrepene, og viser en forskjell i bruken av risikobegrepene i de ulike firmaene. Samtidig har alle revisorene svart at risikovurderingen legger grunnlaget for hele revisjonen, og er svært viktig. Risikovurderingen er basert på revisors kunnskap om selskapet som revideres, og vil være basert på skjønn.

I motsetning til den teoretiske tilnærmingen Bryn (2016) hadde i sin masteroppgave, har Rognlien og Tunestveit (2017) en mer praktisk tilnærming. Forfatterne har skrevet en

masteroppgave om hvordan revisor vektlegger interne og eksterne forhold i sin risikovurdering. De har intervjuet ni oppdragsansvarlige revisorer fra ulike revisjonsfirmaer. Forfatterne fant at risikovurderingsprosessen ble likt behandlet av alle revisorene, men fant at kontrollrisiko ble vurdert noe annerledes av revisorene fra store og de fra små og mellomstore revisjonsselskap. Det viste seg også å være forskjeller i vurdering av interne forhold avhengig av størrelse på revisjonsselskap, men at eksterne forhold ble vurdert noenlunde likt. Forfatterne konkluderer med at revisorene vurderer risiko ganske likt, og mener at det skyldes klare retningslinjer og krav i revisjonsstandardene.

Revisjonsstandardene er likevel ikke tilpasset alle typer og størrelser på selskaper, og Sivertsen og Hansen (2021) har sett nærmere på den reviderte ISA 540 med et kritisk blikk, og med mål om å vurdere om måten standarden presenterer retningslinjer for revisjon av regnskapsestimer kan påvirke revisorens risikovurdering (negativt). De bemerker at standarden krever et særlig fokus på ledelsens manglende objektivitet og på mulig mangel på presisjon i måling, og konkluderer med at dette fokuset kan ha utilsiktede konsekvenser på revisjonskvaliteten knyttet til regnskapsestimer. I tillegg har forfatterne gjennomgått studier vedrørende revisorens anslag på et rimelig og statistisk sannsynlig estimatintervall, og hvilke risikoer kan knyttes til intervallet. De konkluderer med at revisors utvikling av egne estimatintervaller er noe som bør vies mer oppmerksomhet, og at dette er et område som har forbedringspotensial. I mangel på forståelse av de grunnleggende prinsippene knyttet til utarbeidelsen av et estimatintervall, anbefaler forfatterne at revisoren heller utarbeider et eget punkttestimat.

Vurdering av revisjonsrisiko, og tilhørende risikovurderinger og vurdering av vesentlighet, er skjønnsbasert og avhengig av revisors kunnskap, erfaring og faglige resonnerer. Tidligere forskning viser at det er ulike tilnærminger til og bruk av risikobegrepene i revisjonsrisikomodellen (Bryn, 2016; Rognlien og Tunestveit, 2017). Revisjonsstandardene er veiledende, men der Rognlien og Tunestveit (2017) finner klare retningslinjer og krav i revisjonsstandardene, kritiserer Sivertsen og Hansen (2021) retningslinjene i den reviderte ISA 540 som de mener kan ha en negativ påvirkning på revisors risikovurdering. Revisjonsstandardene og revisjonspraksisen er kontinuerlig under utvikling og må tilpasses ny

teknologi og nye utfordringer, men revisors risikovurderinger og vurdering av vesentlighet vil alltid være grunnleggende for revisjonen.

5 Metode

I den følgende delen av oppgaven gjennomgås det hvordan vi er gått frem i valg av forskningsdesign, forskningsstrategi og metode. Valg som er tatt presenteres og begrunnes. Valgene er tatt med mål om å belyse problemstillingen:

Hvordan vurderer revisoren av norske små og mellomstore selskaper risikoen ved revisjon av regnskapsestimater?

Underordnet: Er revisoren kjent med den oppdaterte standarden ISA 540? Hvordan vil pandemien påvirke risikovurderingen av usikre estimater?

Først gjennomgås valget av et eksplorativt, kvalitativt design, basert på innsamling av sekundærdata (litteratursøk) og primærdata (dybdeintervju). Videre forklares det hvordan dybdeintervjuet er gjennomført med hensyn til utvalgsmetode, struktur og analyse.

5.1 Forskningsdesign, strategi og metode

Målet med denne studien har vært å undersøke hvordan revisoren av norske, små og mellomstore selskaper vurderer risikoen ved revisjon av regnskapsestimater. Som beskrevet i litteraturgjennomgangen, eksisterer det noe forskning på dette når det gjelder store selskaper som benytter IFRS, hvor det gjerne er store, komplekse estimater. De internasjonale revisjonsstandardene er som oftest skrevet med utgangspunkt i store, mer komplekse, selskaper, og tidligere forskning på revisjon av regnskapsestimater har som regel vært rettet på revisjonen av nettopp store, børsnoterte selskaper. Revisorene av små og mellomstore selskaper er imidlertid pålagt å arbeide etter de samme standardene som revisorene av store foretak, og som vist i den teoretiske gjennomgangen, stiller den reviderte ISA 540 økte krav til revisorens risikovurdering knyttet til estimater. Revisorer av små og mellomstore selskaper må selv vurdere hvordan de kan anvende revisjonsstandardene for å utføre en effektiv revisjon. På det tidspunktet denne studien startet var vi midt i en global pandemi, og det eksisterte heller ikke noen forskning på hvordan risikovurdering av estimater påvirkes under slike forhold.

5.1.1 Eksplorativt design

Siden ønsket var å belyse et nytt område innen forskning på risikovurdering og estimater, har valget falt på et eksplorativt design. Som forklart av Gripsrud et al. (2020), er dette et studiedesign hvor man normalt sett først gjennomgår et litteratursøk for å se om det er skrevet noe om temaet og om det finnes sekundærdata som er innsamlet i andre studier (Gripsrud et al, 2020). I tillegg gjør man normalt en egen datainnsamling av primærdata. De forklarer at man basert på en slik studie kan skape et grunnlag for å utforme hypoteser og indikere relevante sammenhenger for videre studier (deskriptive eller kausale studier).

5.1.2 Kvalitativ metode

Med basis i studiefeltet har metodevalget falt på en kvalitativ metode. Dette er fordi det søkes å forstå hvordan revisor gjennomfører den praktiske risikovurderingen og revisorens kjennskap til den reviderte ISA 540. Kvalitative studier egner seg ifølge Gripsrud et al. (2020) normalt godt i studier der man ønsker å gjennomføre en analytisk beskrivelse og forståelse av sammenhenger, heller enn en ren statistisk generalisering basert på kvantitative verdier. Denne studien er interessert i hvordan revisoren vurderer risiko forbundet med revisjonen av regnskapsestimater. Revisorer bruker en standard metodologi som legges til grunn ved revisjonen av finansiell informasjon. Det er en risikobasert tilnærming hvor revisoren ut ifra egen forretningsforståelse og erfaring med selskapets ledelse vurderer ulike typer risiko (ISA 315). Dette vil blant annet være avhengig av revisors kunnskap om bedriften og bransjen, i tillegg til tidligere erfaring med klienten. Risikovurderingen styrer utformingen og omfanget av videre revisjonshandlinger. Revisoren bruker profesjonelt skjønn i vurderingen av risiko, noe som tilsier at vurderingen er subjektiv og vanskelig å tallfeste. Denne studien utføres også mens vi er midt i en pandemisituasjon, og vurderingen av risikoen for vesentlig feil knyttet til regnskapsestimater blir særlig aktuelt nå i en pågående økonomisk krise som ingen vet resultatet av enda.

5.1.3 Dybdeintervju

For å få innblikk i revisorens tanker (erfaringer, vurderinger) og å kartlegge elementene revisor legger i risikovurderingen, ble det vurdert mest hensiktsmessig å høre revisorene selv beskrive prosessen. Derfor er studien basert på dybdeintervjuer. Fordelen med å intervjuer revisorer er å

få en bedre innsikt i hvilken rolle revisorens bakgrunn, egen erfaring og kunnskap om ulike bransjer spiller i risikovurderinger knyttet til regnskapsestimater. Intervjuene er gjennomført i en-til-en situasjon, for å kunne isolere den enkelte respondentens risikovurdering fra de andre, og å skape en trygg ramme for å fortelle om sine egne subjektive erfaringer. Samtidig er gjennomføring av en-til-en dybdeintervjuer tidkrevende, på grunn av tiden det tar å gjennomføre, transkribere og analysere dataene, og det kan være mer krevende å få respondenter til å sette av tiden det tar å bli intervjuet (Gripsrud et al, 2020; Johnson et al. 2019). Dette har dermed naturlig begrenset utvalgsstørrelsen, og det ble vurdert realistisk i denne studien å gjennomføre 7-10 dybdeintervjuer. En svakhet ved dybdeintervjuer er at resultatene ikke kan generaliseres til populasjonen (Gripsrud et al, 2020), men dette ble vurdert forsvarlig i denne studien da hensikten som nevnt var å søke innsikt i og forståelse av et fenomen, og å legge grunnlaget for videre forskning. For å forenkle analysen og å få svar som enklere kan sammenlignes er det benyttet en semi-strukturert intervjuguide.

5.1.4 Sammenlignende flercasestudie

Denne undersøkelsen benytter seg av en sammenlignende flercasestudie-tilnærming ved å intervjuer revisorer fra flere revisjonsselskaper av ulike størrelser. Ettersom flere revisorer intervjues, er det forventet å finne ulike tilnærminger til risikovurderinger knyttet til regnskapsestimater, og at man dermed får en bredere forståelse av revisjonspraksisen. Yin (2003) skiller mellom en enkel casestudie og en flercasestudie, hvor flercasestudie er en studie nettopp av flere case. I denne studien er hvert intervju med en revisor vurdert å være et eget case, hvor man etter intervjuet har hatt mulighet til å sammenligne svarene og funnene på tvers av casene. Det vil si at studien er basert på flercase-metodologien som beskrevet av Yin. Den underliggende logikken i flercasestudier skal være, ifølge Yin, en replikerende logikk, hvor hvert case er valgt med hensikten om å enten predikere like utfall (bokstavelig replikering) eller predikere ulike, motstridende utfall, men av forutsigbare grunner (teoretisk replikering) (Yin, 2003, 47). Det er vurdert at en flercasestudie vil bidra til en dypere forståelse av emnet enn dersom vi kun hadde intervjuet én utvalgt revisor. Revisjonsmetodikken er i grunn lik for alle, og det ventes likheter i forskningsfunnene. Men fordi revisorene som er intervjuet har ulik bakgrunn og erfaring, og fordi det spørres om subjektive vurderinger, vil denne studien i utgangspunktet være fokusert på teoretisk replikering heller enn bokstavelig replikering.

Flercase- eller feltstudier er, som det ble sett under gjennomgangen av tidligere forskning, blitt en egnet måte å få innsikt i regnskaps- eller revisjonspraksis og for å kunne utvikle eller bekrefte teorier (Lee & Humphrey, 2017; Power & Gendron, 2015; Merchant & van der Stede, 2006).

5.2 Dybdeintervjuet

Intervjuene ble basert på en semi-strukturert intervjuguide og et praktisk case. En stor fordel med semi-strukturerte intervjuer er at respondenten får mulighet til å svare fritt, og at man får mulighet til å stille oppfølgingsspørsmål underveis (Ghauri & Grønhaug, 2010). Respondentene ble beroliget med at vi ikke var ute etter de mest teoretisk riktige svarene, men at vi var interesserte i at de fortalte fra egen erfaring gjennom praktisk revisjon av regnskapsestimater. Både intervjuguiden og caset ble sendt på forhånd, slik at respondentene ville se hvilke typer spørsmål som ville bli stilt, samt få mulighet til å reflektere over egne erfaringer og forberede sine svar. Selve intervjuet ble delt i tre deler, i tillegg til caset. Før vi begynte med del 1, ga vi respondenten grunnleggende informasjon om formålet med studien, hvordan den er unik sammenlignet med tidligere studier, samt noe praktisk informasjon om gjennomføring av intervjuet og personvern hensyn. I del 1 ble respondentene stilt noen enkle spørsmål om seg selv, om deres bakgrunn som revisor, om porteføljen de hadde nå og om hvilket revisjonsprogram de brukte. Mer detaljerte spørsmål om selve den praktiske revisjonen, inkludert risikovurderinger, ble gjennomgått i del 2. Del 3 handlet om respondentens kjennskap til den reviderte ISA 540 og om den nye standarden endret måten de reviderte regnskapsestimater i praksis.

Avslutningsvis ble det benyttet ett case for å kunne få utdypet revisors vurderinger med så lite føringer fra oss som mulig. Caset var et fiktivt selskap som driver med investering og konsulentvirksomhet (se vedlegg 1). Caset bestod av noe grunnleggende informasjon om selskapet og en enkel oppstilling over ulike balanse- og resultattall, inkludert sammenligningstall for de to siste årene. Regnskapstallene inkluderte ulike regnskapsestimater, hvor graden av risiko på de respektive regnskapslinjene måtte vurderes uten tilstrekkelig informasjon. Revisorene ble bedt om å vurdere mulig risiko for vesentlig feil på tre av disse regnskapslinjene, og beskrive noen konkrete handlinger de hadde gjort under revisjonen av regnskapslinjene.

5.2.1 Utvalgsmetode

Av tidshensyn er studien begrenset til intervjuer av åtte revisorer som har erfaring med revisjon av små og mellomstore, norske selskaper. Vi har brukt vårt eget nettverk for å komme i kontakt med intervjuobjektene. Vi har til sammen 11 års erfaring fra revisjonsbransjen, og har igjennom vår tid i bransjen og under utdanningen bygget et nettverk. Siden vi hadde en målsetting om å intervju 7-10 revisorer i kvalitative dybdeintervjuer, var det oppfatningen at tilfeldig valgte respondenter ikke ville gjøre funnene sterkere, da man uansett ikke ville oppfylle de kravene som stilles til et tilfeldig statistisk utvalg. Videre var oppfatningen at det kan være vanskelig å få respondenter i revisjonsbransjen til å stille til intervju uten noen som helst tilkobling. Revisjonsbransjen er hektisk bransje hvor belønningsmodellene ofte er knyttet opp mot fakturerbar tid. Det ble dermed et strategisk utvalg av respondenter som hadde den ønskede erfaringen (Thagaard, 2018).

Målet med det strategiske utvalget var å øke reliabiliteten av prosjektet ved at respondentene ble valgt både på grunn av deres erfaring med revisjon av små og mellomstore selskaper og også deres erfaringer fra revisjonsfirmaer av ulik størrelse. Målet med denne studien er ikke å legge frem den mest vanlige tilnærmingen til risikovurderinger ved revisjon av regnskapsestimer i små og mellomstore selskaper, men heller å samle data på ulike tilnærminger, holdninger og vurderinger rundt nettopp dette.

Gjennom intervjuene har vi observert fordelene med semi-strukturerte intervjuer når det er et begrenset antall intervjuobjekter. Revisorene har alle vært veldig ærlige og åpne med sine erfaringer med revisjon av regnskapsestimer og hvordan de vurderer risiko. Vi har fått høre mange gode historier underveis, og har samlet ulike tanker og holdninger rundt risikovurderinger knyttet til revisjon av regnskapsestimer. Som eksempel kan det nevnes at de med lengst erfaring mener at det ikke er noe særlig «nytt under solen», og poengterer at den reviderte standarden ikke har endret måten de reviderer estimer på, mens andre, yngre revisorer allerede har tatt i bruk nye arbeidspapirer basert på den reviderte ISA 540.

5.2.2 Informasjon i forkant av intervjuet og hensynet til personvern

Revisorene fikk detaljert informasjon om selve intervjuet i forkant av intervjuet. De fikk en epost som forklarte formålet med intervjuet, tidsrammen og hensynet til personvern. Vedlagt eposten var intervjuguiden, med spørsmålene og caset som ville bli gjennomgått, slik at revisorene ville ha tid til å forberede seg og gi oss gjennomtenkte svar. Alle respondentene ble gitt mulighet til å trekke seg når som helst før/under intervjuet, og de ble informert om dette både i eposten 3-7 dager før intervjuet og ved oppstart av intervjuet. Respondentene samtykket til at intervjuet ble transkribert, og de ble informert om at transkripsjonen vil bli slettet ved mottatt sensur på oppgaven. Alle data vedrørende respondentene har blitt anonymisert. Ingen personidentifiserende opplysninger er nevnt under intervjuene eller registrert i transkripsjonen.

5.2.3 Om gjennomføringen av intervjuene – Teams

Intervjuene ble gjennomført på Teams, da dette ble ansett som mest hensiktsmessig av gjennomføringshensyn. Dette var hovedsakelig fordi vi som intervjuere er basert i ulike deler av landet, og på grunn av geografisk spredning blant respondentene. Vi mener dette har bidratt til større mangfold blant respondentene, da vi også har hatt større mulighet til å fange opp ulikheter i revisjonstilnærming basert på landsdel. Samtidig anerkjenner vi at respondentgruppen er liten, og at man skal være forsiktig med å gi dette vesentlig betydning. Derfor har vi ikke valgt å legge vekt på dette i beskrivelsen av respondentene (i tillegg til hensynet til personvern).

Gjennomføring av intervjuene over Teams kan ha økt sannsynligheten for at respondentene har sagt ja til å stille til intervju, da det er enklere å gjennomføre intervjuet via hjemmekontor eller lignende. Johnson et al. (2019), viser til at digitale intervjuer og telefonintervjuer har fordeler i tilfeller der det er geografisk spredning blant respondentene, eller der respondentene er i profesjonelle yrker der digitale intervjuer kan være enklere å få plass til tidsmessig (siden man reduserer reisetid mv.). Digitale intervjuer har også vært en foretrukket intervjumetode av smittevernhensyn nå under pandemien.

På den annen side er det noen svakheter ved å gjennomføre intervjuer på Teams. Den største vi opplevde var teknologiske utfordringer både hos oss selv og hos respondentene, både av teknisk

art og på grunn av brukerfeil. Ett av intervjuene kunne ikke gjennomføres på Teams på grunn av utfordringer med respondentens Teams-programvare. Dette intervjuet ble derfor gjennomført over telefon. I andre tilfeller førte teknologiske utfordringer til at intervjuene ble forsinket i oppstart, som igjen forlenget intervjuet. Slike teknologiske utfordringer kan medføre både tidspress i intervjuet og gi respondenten en følelse av ubehag fordi han/hun ikke mestrer situasjonen (Johnson et al., 2019). Samtidig kan et intervju, spesielt et digitalt intervju, oppleves som en kunstig samtale eller utspørring som gjør at respondenten blir mindre åpen med å dele egne refleksjoner og erfaringer (Kvale & Brinkmann, 2015). Dette kan også føre til at mulige respondenter velger å si nei til å stille til intervju. Vi mener samtidig at vi har klart å fange den ønskede gruppen respondenter: av til sammen ni forespurte kandidater var det kun en som takket nei, og da av andre hensyn enn bruk av teknologiske hjelpemiddel i intervjuet.

En annen utfordring ved bruk av digitale verktøy i kvalitative intervjuer, er at det kan bli vanskeligere å fange subtile uttrykksformer som ansiktsuttrykk og lignende (Johnson et al., 2019). Videre, som forklart av Johnson et al. (2019), kan noen respondenter føle seg ukomfortable i en slik situasjon, og dermed uttrykke seg mer kortfattet enn de ellers ville. Våre respondenter ble opplevd som komfortable med mediet, men det er ikke mulig å si eksakt hvordan et intervju uten teknologisk hjelpemiddel ville artet seg, da det ikke er benyttet noen kontrollgruppe. Samtidig vurderes innvirkningen av bruk av Teams i intervjuene er liten, da respondentene er blitt vant til bruk av Teams i sin arbeidshverdag i løpet av pandemien (intervjuene ble gjennomført høsten 2021).

Intervjuguiden ble delt i bolker, og vi delte spørsmålene oss imellom. Dette vurderes å ha hatt flere fordeler. For det første hadde hver av oss færre spørsmål vi skulle stille, og det tillot oss å bli godt kjent med spørsmålene vi stilte. Dette bidro til en naturlig flyt i intervjuene, hvor det sjelden var behov for å «lese fra manus». Videre fikk man anledning til å skille arbeidet mellom en intervjuer som stilte spørsmål, mens den andre observerte og kom med utdypende eller avklarende spørsmål ved behov. Til sist synes dette å ha bidratt til en fornying av intervjusettingen, hvor skifte av intervjuer økte følelsen av at intervjuet var en samtale, og ikke et avhør.

5.2.4 Analyse av intervjuene

Et strategisk utvalg av åtte revisorer har gitt flere ulike svar på intervju spørsmålene. Samtidig har bruken av en semistrukturert intervjuguide gitt svarene en viss struktur som har gjort det enklere å sammenligne svarene. Svarene på de ulike spørsmålene har blitt satt opp mot hverandre og vi har sett nærmere på betydningen av ulike personavhengige faktorer som revisors tidligere erfaring og størrelse på revisjonsfirma for hvordan revisorene vurderte risiko knyttet til revisjon av regnskapsestimater. Svarene har blitt analysert i lys av eksterne faktorer som en oppfatning av ledelses kompetanse og holdninger, i tillegg til koronapandemien. Analysen ble påbegynt umiddelbart etter gjennomføringen av intervjuene, slik at vi også fikk med observerte, ikke-verbale tegn i analysen. Samtidig er analysen og transkripsjonen av intervjuene gjennomgått flere runder i ettertid, for å minimere eventuelt bias vi som intervjuere kan ha vært utsatt for, ved at vi da har sett på materialet med friske øyne. Personlig bias er en av de større ulempene ved gjennomføring av kvalitative dybdeintervjuer (Gripsrud et al., 2020). Svarene er sett i lys av teorien og tidligere forskning som ble gjennomgått i kapittel 3 og 4, og funnene og analysene blir presentert i kapittel 6.

6 Presentasjon og analyse av funn

I denne delen presenteres og analyseres svarene fra intervjuene. Svarene er presentert etter de fire delene i intervjuguiden: 1) Bakgrunnsinformasjon, 2) Revisjon av estimater i praksis, 3) ISA 540 og 4) Case. Intervjuguiden ligger i vedlegg 1. Funnene vil bli sett opp mot revisjonsteori, tidligere forskning og regnskapsskandaler omtalt i tidligere kapitler.

6.1 Intervjuets del 1: Bakgrunnsinformasjon

I den innledende fasen (del 1) av intervjuet ble revisorene gitt informasjon om formålet med og rammen for intervjuet, og de ble spurt om bakgrunnen og erfaringen deres som revisor. Dette både for å skape en trygg ramme for intervjuene (Kvale & Brinkmann; 2015 Ghauri & Grønhaug, 2010), og for å gi en kontekst i tolkningen av de etterfølgende svarene. Dette var også relevant bakgrunnsinformasjon i lys av Arnesen og Helgerud (2014) sin studie, som diskutert under delkapittel 4.3, hvor det ble konkludert med at valg av revisjonshandlinger og

beviskilder i revisjonen avhenger generelt av antall års erfaring og mer spesifikt av revisors erfaring med revisjon av regnskapsestimater.

6.1.1 Revisorene

Revisorene ble spurt om følgende bakgrunnsinformasjon:

- Størrelse på nåværende arbeidsplass (revisjonsfirma)
- Størrelse på eventuell tidligere arbeidsplass (dersom revisjonsrelatert)
- Antall års revisjonserfaring
- Stilling/arbeidstittel
- Hvorvidt revisoren er statsautorisert
- Hva slags revisjonsverktøy de benytter

Av hensyn til revisorenes personvern er funnene anonymisert. Dette er gjort ved å tildele revisorene tilfeldige respondentnummer som betegnelse. Videre er størrelse på arbeidsplassen og antall års erfaring gruppert i intervaller. Intervallene som er benyttet i grupperingen av arbeidsplass og antall års erfaring er angitt i Tabell 1 nedenfor.

Tabell 1: Intervall for størrelse på selskap og antall års erfaring

Beskrivelse av selskap		Intervall antall års erfaring
Svært lite (SL)	(1-9 ansatte)	1-5 år
Lite (L)	(10-30 ansatte)	6-10 år
Middels (M)	(31-100 ansatte)	11-15 år
Middels stort (MS)	(100-500 ansatte)	16 år eller mer (16 år +)
Stort (S)	(501 og flere ansatte)	

Benevnningen av revisorene er kodet, slik at det skal være enklere å se revisorenes bakgrunn igjennom den etterfølgende analysen av funnene. Revisorene er benevnt med nummer. Videre er de gitt benevnelsen L, M eller S, avhengig av om de arbeider i et lite (L), middels (M) eller stort (S) revisjonsfirma. Benevnelsene M og O er deretter benyttet for å angi om revisorene arbeider som medarbeider (M) eller oppdragsansvarlig (O) ut mot kundene. Bakgrunnsinformasjonen er kort oppsummert i Tabell 2 nedenfor.

Tabell 2: Informasjon om respondentene

Revisor nr.	Størrelse nåværende arbeidsplass	Størrelse tidl. arbeidsplass (revisjon)	Erfaring (år)	Stilling	Statsaut. revisor?
1LO	Lite	Stort	16 år +	Partner	Ja
2LM	Lite	Stort	16 år +	Revisormedarbeider	-
3LM	Lite	Stort	1-5 år	Revisormedarbeider	Ja
4LO	Lite	Stort	16 år +	Partner	Ja
5LM	Lite	Lite	6-10 år	Revisormedarbeider	-
6MM	Middels	-	1-5 år	Assistant Manager	Ja
7SM	Stort	-	1-5 år	Senior revisormedarbeider	-
8SO	Stort	Middels	11-15 år	Director	Ja

Samtlige respondenter er praktiserende revisorer. Revisorene kommer fra varierte bakgrunner. Fem av åtte arbeider i små revisjonsselskaper, men samtidig har flertallet av de som i dag arbeider i små selskaper erfaring fra en eller flere av de fem store revisjonsselskapene. De åtte revisorene som ble valgt har ulike titler som ikke nødvendigvis reflekterer antall års erfaring, alt fra revisormedarbeider til partner. Alle har erfaring med små og mellomstore selskaper, og noen har erfaring fra store, børsnoterte selskaper. Antall års erfaring varierer fra 4 til nærmere 40 år.

Revisorene var hovedsakelig basert i Oslo og Trondheim, mens en av revisorene også var fra en mindre norsk by. Intervjuene varte i alt fra 40 minutter til 1 time og 15 minutter, men noe av dette var tid som gikk med til tekniske utfordringer. Det ble observert at alle de små revisjonsfirmaene benyttet standard revisjonsprogramvare (Maestro Revisjon, Wolters Kluwer Revisjon og Visma Descartes), mens det middels store selskapet og de to store selskapene benyttet egenutviklede revisjonsverktøy.

6.1.2 Revisorenes kunder og erfaring

Videre i den introduserende fasen ble det stilt innledende spørsmål om:

- Hva slags bransjer respondentene hadde mest erfaring fra
- Gjennomsnittsstørrelse på kundene basert på omsetning

- Hvilke arbeidsoppgaver stillingen deres medfører

Dette kan ha innvirkning på tolkningen av dataene, da hva slags kunder man har erfaring med sannsynligvis vil ha en effekt på hva slags estimater man eventuelt har kjennskap til. Videre var det ønskelig å vite hvilke arbeidsoppgaver respondentene har, da dette kan ha innvirkning på hvor kjent man er med den praktiske planleggingen og risikovurderingen i revisjonen av estimater. Samtidig så må det igjen påpekes at dette kun er ment å skape en kontekst for intervjuene, da respondentgruppen er for liten til å kunne trekke generaliserende slutninger basert på funnene (Kvale & Brinkmann, 2015; Johannessen et al., 2010). Svarene vedrørende kundeerfaring og arbeidsoppgaver er gjengitt i Tabell 3 på neste side.

De fleste revisorene i de små revisjonsfirmaene påpekte at porteføljen deres var variert, og syntes i flere tilfeller det var vanskelig å definere hvilke bransjer de hadde mest erfaring fra og hva gjennomsnittsomsetningen til klientene deres var. De tre revisorene som var ansatt i mellomstore og store selskaper hadde en klarere formening om hva slags bransjer de arbeidet med og gjennomsnittsstørrelse på klientene. Eksempelvis forklarte Revisor 7SM at revisjonsselskapet var inndelt i grupperinger, hvor hver gruppering hadde sine ansvarsområder. Revisoren jobbet også med kunder innen andre bransjer, men arbeidet var spesielt sentrert rundt samfunnsnyttige og ideelle organisasjoner. Samtidig skal det bemerkes at Revisor 8SO (stort selskap) påpekte at det i regionen hvor revisoren var hjemmehørende var slik at en gjerne hadde en mer variert portefølje, enn hvis man jobbet i Oslo.

Tabell 3: Revisorenes kunder og erfaring

Revisor	1) Bransjeerfaring 2) Snitt størrelse på kundene 3) Stillingsnivå og oppgaver
1LO	<p>Bransjer: Treforedling, anleggsvirksomhet, finans av ulike sorter, IT, olje (tidligere), små investeringselskaper. Ikke restauranter eller butikker.</p> <p>Størrelse: Største kunden har omsetning på rundt 200 mill., ellers variert, de fleste små.</p> <p>Partner: Ansvar for kundeoppfølging, samt å følge opp ansatte på egne kundeoppdrag.</p>
2LM	<p>Bransjer: Mye eiendomsforetak. Entreprenørvirksomheter. Litt grossistvirksomhet. Ikke bank/finans, men det meste annet.</p> <p>Størrelse: Større selskaper før, nå små-mellomstore. Fra små til 500 mill. i omsetning. De fleste entreprenør/produksjonsvirksomhetene har omsetning på 30-50 mill.</p> <p>Revisormedarbeider: Revisjon fra A-Å. Partner reviewer. Jobber i team på noen kunder.</p>
3LM	<p>Bransjer: Har vært borte i det aller meste, foruten olje.</p> <p>Størrelse: Fra 0-500 mill. Snitt på rundt 40 mill.</p> <p>Revisormedarbeider: Jobber opp mot partner, har ansvar for helhetsrevisjonen. I tidligere jobb også ansvar for oppfølging og opplæring av andre.</p>
4LO	<p>Bransjer: Investeringselskaper. Litt handel. Konsulentselskaper. Litt advokater. En del borettslag. Litt innen verdipapirhandel og salg av forsikring.</p> <p>Størrelse: Største kunden har omsetning på 700 mill. De fleste ligger på 10-20 mill.</p> <p>Partner: Oppdragsansvarlig. Personalansvar/ faglig oppfølging på sine kunder.</p>
5LM	<p>Bransjer: Butikker. Elektriker. Rørlegger.</p> <p>Størrelse: Variert, mellom 10-20 mill.</p> <p>Revisormedarbeider: Revisjon fra A-Å og kundekontakt.</p>
6MM	<p>Bransjer: Konsernrevisjon. Spedisjon. Kirurgisk virksomhet. Varehandel.</p> <p>Størrelse: Holdes den største utenfor ligger de fleste stort sett på 10-20 mill i omsetning.</p> <p>Assistant Manager: Gjør review og følger opp at frister overholdes. Bistår teammedlemmer på lavere nivå. Får tildelt timebudsjett. Gjør noe fakturering.</p>
7SM	<p>Bransjer: Samfunnsnyttige og ideelle organisasjoner. Noe varehandel og finans.</p> <p>Størrelse: Mye store organisasjoner, noen mindre innen varehandel og finans.</p> <p>Senior revisormedarbeider: På store kunder utførerrolle, helt ned til ansvar for en regnskapslinje. På mindre kunder prosjektlederansvar for opp til 3-5 andre.</p>
8SO	<p>Bransjer: Eiendom, varehandel, detaljhandel.</p> <p>Størrelse: Varehandel rundt 70 mill, eiendomsselskaper rundt 5 mill.</p> <p>Director / Engagement leader: Oppdragsansvarlig revisor. Ansvarlig for kvaliteten på arbeidet de leverer og lønnsomheten. Opplæring og oppfølging av andre.</p>

Når det gjaldt gjennomsnittsomsetning til klientene, påpekte Revisor 4LO, som reviderte mange investeringsselskaper, at investeringsselskapene hadde lav omsetning, men at dette var på grunn av definisjonen av omsetning. Selv om selskapene hadde lav omsetning, kunne de fort ha en egenkapital på en milliard. På samme vis forklarte Revisor 2LM at revisoren reviderte en del single-purpose eiendomsselskaper, som ofte kunne være en del av en stor gruppering, og at kunden som sådan gjerne var stor selv om det spesifikke selskapet var lite. Revisor 8SO bemerket også at omsetningen i eiendomsselskapene var lav (5 millioner), sammenlignet med varehandelsselskapene revisoren reviderte (70 millioner). Denne revisoren påpekte også at den bokførte totalkapitalen til eiendomsselskapene kunne være lav, dersom det var snakk om gamle investeringer i eiendom ført etter NGAAP, selv om den reelle verdien av eiendommene kunne være betydelig høyere.

Alle revisjonsselskapene hadde en grunnleggende fordeling av arbeidsoppgaver på partner- og medarbeidernivå. Samtidig jobbet revisor 2LM, 3LM og 5LM i relativt flate organisasjoner (selv om 2LM og 3LM hadde jobbet i store revisjonsselskaper før). Disse revisorene jobbet etter deres beskrivelse tett opp mot partner, og var normalt ansvarlig for den praktiske revisjonen fra A-Å, mens partner utgjorde en reviewfunksjon. Det var ikke noen teamleder eller annen form for kontrollledd mellom partner og revisormedarbeider. Revisor 3LM forklarte også at de sjelden jobbet i team på oppdrag, og at man ved teamarbeid normalt jobbet «parallelt».

Teamarbeid var vanligere hos revisorene 6MM, 7SM og 8SO, hvor mellomleddet var ansvarlig for opplæring, oppfølging av andre teammedlemmer og gjennomgang av andres arbeid. Eksempelvis forklarte revisor 7SM at man hos dem kunne ha team på opptil 20-30 ansatte på store kunder, hvor man fikk ansvar for kun en regnskapslinje i revisjonen. Revisor 8SO på sin side forklarte at revisoren jobbet som oppdragsansvarlig, og sånn sett også hadde fått en mer variert portefølje siden porteføljen var blitt større:

Jeg er ikke utførende, eller det vi kaller en mellomleder lenger. Jeg er mer en oppdragsansvarlig revisor, og da er porteføljen blitt større i antall selskaper, og du har tid til å jobbe med flere, og da blir det også litt mer variert.

Selskapenes ulike former for organisering kan være interessant i lys av Kjellevolds avhandling (2020) som diskutert i delkapittel 4.1, hvor det ble observert at når en senior medarbeider hadde en nyansatt revisormedarbeider som medhjelper, uttrykte han/hun et større ansvar for å vise kvalitetsadferd, enn om man jobbet med noen med samme erfaring og på samme nivå (selv om dette ikke nødvendigvis medførte høyere kvalitet i det faktisk utførte arbeidet). I så måte var det interessant i denne studien å observere om teamstruktur ble reflektert i revisorenes svar på spørsmålene om risikovurderingen i praksis, i del 2 av intervjuet.

6.2 Intervjuets del 2: Risikovurderingen i praksis

I del 2 ble det stilt spørsmål rundt den praktiske delen av revisjonen. Revisorene ble bedt om å beskrive hvordan de gjør risikovurderinger knyttet til estimater i praksis, og da spesielt med fokus på revisjonen av små og mellomstore selskaper. Denne delen av intervjuet er hovedsakelig rettet mot hovedproblemstillingen: *Hvordan vurderer revisoren av små og mellomstore norske selskaper risikoen ved revisjon av regnskapsestimater?* Videre går den avslutningsvis inn på et av de underordnede spørsmålene: *Hvordan vil pandemien påvirke risikovurderingen av usikre estimater?* Denne delen av intervjuet startet med en generell gjennomgang av hvilke regnskapsområder revisoren forbant med risiko og estimater, før den gikk dypere inn i den praktiske planleggingen, risikovurderingen og utførelsen av revisjonen knyttet til estimater. Til sist ble det spurt om pandemien hadde hatt noen betydning for revisjonen knyttet til regnskapsestimater.

6.2.1 Regnskaplinjer med høy og lav risiko

Til å starte med var ønskelig å få svar på hvilke regnskaplinjer revisorene generelt mente innebar størst risiko for vesentlig feil, og hvilke som innebar lavest risiko for vesentlig feil. Disse spørsmålene ble stilt før begrepet «estimer» ble introdusert, for å få en avklaring på om de regnskaplinjene revisoren forbant med risiko også var de samme som de forbant med estimater. Dermed ble følgende spørsmål stilt: *Hvilke regnskaplinjer mener du innebærer høyest risiko for vesentlig feil? Hvilke regnskaplinjer mener du innebærer lavest risiko for vesentlig feil?* Svarene på disse spørsmålene er gjengitt i Tabell 4 og 5 nedenfor. Tabell 4 gir en overordnet oversikt over hvilke regnskaplinjer som ble assosiert med høy (H) risiko og lav (L) risiko, mens Tabell 5 utdyper svarene som ble gitt av den enkelte respondent.

Tabell 4: Risiko på regnskapslinjer sortert etter regnskapslinje

Regnskapslinje	1LO	2LM	3LM	4LO	5LM	6MM	7SM	8SO
Immaterielle eiendeler				L				H
Bygg og anlegg	L	H						
Driftsmidler					L			
Anleggsaksjer	H		H	H			H	
Varelager	H		H	H	H			
Kundefordringer	L	H	H	H	H			
Anleggskontrakter	H			H				
Opptjent inntekt				H		H	H	
Bank og relaterte finansposter	L	L	L	L		L	L	L
Likvider				L	H			
Forpliktelser, avsetninger		H	H		H			
Påløpte kostnader og forskudd			L			H		
Lønn, skatt og avgift		L		L				L
ADK		L						

Tabell 5: Risiko på regnskapslinjer sortert på respondent

Revisor	Regnskapslinjer med høyest risiko	Regnskapslinjer med lavest risiko
1LO	Varelager og arbeid under utførelse. Anleggsaksjer hvor det ikke finnes markedsverdier.	Bygg og anlegg. Bank. Normalt kundefordringer. Det meste av gjeldssiden, avh. av finansieringen.
2LM	Verdsettelse av eiendeler, f.eks. eiendom eller utestående fordringer. Forpliktelser og avsetninger man ikke får med seg. Resultatresidualer av ovennevnte linjer.	En del resultatposter, f.eks. andre driftskostnader og finansrenteposter. Sjelden mye feil på offentlig gjeld, avstemmes og det er god kontroll.
3LM	I balansen, som på kundefordringer og varelager, og noen ganger aksjer. På gjeldssiden, vedr. forpliktelser og avsetninger.	Bank. Ting man lett kan avstemme, som banklån. Påløpte kostnader og forskuddsbetalinger.
4LO	Prosjektvurderinger. Opptjent, ikke fakturert inntekt. Investeringer i anleggsaksjer / nedskrivning. Varebeholdning. Kundefordringer, tap på krav og cut-off.	Likvider / bank (uten valuta). Immaterielle eiendeler. Skatter og avgifter (foruten signatur på RF-1167 og RF-1022)
5LM	Kundefordringer. Kontanter og kasseoppgjør. Leverandørgjeld ved periodisering. Mellomregning.	Driftsmidler i de små foretakene. Kommer an på hva som ligger i postene.

6MM	Går mye på poster som periodiseres. Opptjent, ikke fakturert inntekt. Påløpte kostnader.	Bank – lett å avstemme. I noen tilfeller fordringer.
7SM	Kommer an på driveren i regnskapet. Er driveren omsetningen så er dette vesentlig post, men er det investeringsselskap så er det balansen og f.eks. unoterte investeringer.	Det som lett kan avstemmes mot noe eksternt, f.eks. bank.
8SO	Immaterielle eiendeler, som goodwill, med mindre det har vært en nylig transaksjon. Patenter, egenutviklede ting.	Lønn. Finanskostnader, som f.eks. bankrenter, med mindre det er noe særskilt

Det varierte hvilke poster revisorene syntes hadde høyest risiko for vesentlig feil. Et par av revisorene bemerket at det kommer an på selskapet eller bransjen (Revisor 1LO og 7SM). Videre opplevde vi at svarene hang noe sammen med revisorenes erfaring. Revisorene som hadde vært lengst i yrket (1LO, 4LO, og senere i intervjuet 2LM), fokuserte generelt sett mye på prosjektvurderinger og anleggskontrakter som risikofylte. De som hadde mindre revisjonserfaring trakk spesielt frem kundefordringer og i enkelte tilfeller opptjent, ikke fakturert inntekt (3LM, 5LM, 6MM). Ellers nevnte flere av revisorene eiendom og anleggsaksjer som risikoutsatte, og dette var de revisorene som tidligere hadde svart at de jobbet med disse bransjene (1LO, 2LM, 4LO, 7SM). Tre av revisorene trakk også frem varelager som risikoutsatt (1LO, 3LM, 4LO), og tre revisorer nevnte avsetninger og forpliktelser (2LM, 3LM og 6MM).

De to revisorene som jobber i store selskaper, skilte seg noe ut i svarene sine (7SM og 8SO). Revisor 7SM fokuserte på at det er bransjen selskapet opererer i og driveren i regnskapet som er avgjørende for hvilke regnskapslinjer som har høyest risiko for vesentlig feil. Hvis driveren i regnskapet er omsetning, så vil omsetning ha høyt fokus, mens hvis det er investeringer og eiendom så kan risikoen ligge i verdsettelse av eiendommen eller for eksempel unoterte aksjer uten observerbare markedsverdier. Videre forklarte revisoren at prosessen hos dem var veldig styrt av «manualer», hvor det var interne retningslinjer som automatisk definerte risikoområder:

I hvert fall i selskapet vårt da, så er jo alt veldig mye styrt av manualer. Så man blir alltid pålagt, og det følger selvfølgelig ISAene, men det er også mye sann at «her er alltid utgangspunktet i den måten vi jobber på, og så må dere vurdere det

selv». Veldig mye er styrt, men selvfølgelig, man må gjøre sin egen vurdering, fra kunde til kunde.

Revisor 8SO fokuserte hovedsakelig på immaterielle eiendeler, og da spesielt med fokus på gammel goodwill, patenter og egenutviklede poster. Dette kan ha sammenheng med at denne revisoren også oppga en noe høyere gjennomsnittsstørrelse på sine klienter (70 mill). I tillegg kan det være at revisoren som oppdragsansvarlig i et stort revisjonsselskap oftere har klienter som går gjennom restrukturering, og som ikke kan benytte unntaksreglene for små foretak. Revisoren presiserte at det spesielt var risiko forbundet med selskaper der det var gamle poster under immaterielle eiendeler, hvor det ikke var nylige transaksjoner eller andre hendelser som kunne verifisere beløpet. Det var også i disse tilfellene, der hvor revisoren stilte spørsmål til klientene vedrørende bokført beløp på gammel goodwill, at klientene kunne stille kritiske spørsmål til hvorfor revisoren plutselig var interessert i disse regnskapspostene. Disse postene kunne ifølge revisoren være risikofylte både fordi det er vanskelig å fastsette korrekt beløp, og fordi det i noen tilfeller er vanskelig å innhente bevis fra klientene.

Revisorene var relativt samstemte når det gjaldt hvilke regnskapslinjer som har lavest risiko for vesentlig feil. Det var generell samstemthet i at poster som er lette å avstemme mot noe eksternt er gjenstand for lav risiko, da beløpet enkelt kan verifiseres. Alle revisorene, foruten en, nevnte bank, banklån eller finansposter knyttet til bank som regnskapslinjer med lav risiko. Tre av revisorene (2LM, 4LO, 8SO) trakk også frem varianter av lønn, offentlige avgifter og skatt som lav risiko, da de mente at dette var poster som kunne kontrolleres mot offentlig rapportering, hvor for eksempel lønnsinntakerne ville gi beskjed dersom det var mottatt for lite lønn (selvkontrollerende), og hvor selskapene generelt sett hadde gode kontroller. Eksempelvis svarte revisor 8SO:

Lønn, på mange måter, fordi at det er mye selvkontrollerende. Folk vil si ifra hvis de får for lite lønn. Men så er risikoen der for at lønna er ugyldig, at de fører opp for mye lønn, altså betaler ut ekstra lønn til seg selv. En som jobber på lønn for eksempel, eller at noen går sammen og betaler ut ekstra. Det kan jo ses som at man har muligheter, men det skal mer til for at det blir vesentlig feil. Det kan jo være at

man sitter og trikser med det, men det skal mye til for at lønns- og trekkoppgaver plutselig dobler seg, og at det ikke er noen som reagerer på sånt internt.

I enkelte tilfeller observerte vi imidlertid at en revisor kunne definere en regnskapslinje som lavrisiko, mens en annen definerte den samme regnskapslinjen som høyrisiko. Eksempelvis, når det gjaldt kundefordringer, mente revisor 1LO at det normalt sett var lav risiko, mens 3LM og 5LM mente disse postene var forbundet med høy risiko. Revisor 5LM og 1LO nevnte varianter av bygg og anlegg og driftsmidler som lav risiko, mens 2LM anså dette som høy risiko. Revisor 4LO mente det var lav risiko knyttet til likvider, mens Revisor 5LM nevnte likvider og kasseoppgjør som risikofylt. Dels er nok disse ulikhetene i risikovurdering et resultat av at antallet respondenter i studien er lav, og at respondentene potensielt tillegger de samme begrepene ulik mening. Videre kommer respondentene fra varierte bakgrunner og reviderer forskjellige kunder med hensyn til bransje og størrelse, og vil sannsynligvis derfor ha ulike erfaringer med hvor de normalt sett avdekker vesentlige feil og hvor de retter revisjonen.

I oppsummering er det her dannet et bilde av at de regnskapslinjene revisorene forbinder med høy risiko i stor grad sammenfaller med de linjene som ISA 540 trekker frem som forbundet med estimater (se vedlegg 2). Dette er ukurans på varelager, verdi på eiendom og finansielle instrumenter, avsetning for tap på fordringer, inntekt innregnet på langsiktige kontrakter, goodwill og immaterielle eiendeler (jfr. ISA 540, pkt. A1). Dette sammenfaller også nært med de regnskapslinjene som var omtalt i forbindelse med regnskapsskandaler i kapittel 2, hvor manipulering av opptjent inntekt og vurdering av goodwill stod sentralt. De regnskapslinjene som fremhever seg med hensyn til lav risiko bærer få preg av estimater, da dette er poster som bankinnskudd, som er størrelser som lett lar seg avstemme mot eksterne kilder, og som bærer lite preg av subjektivitet og kompleksitet.

6.2.2 Risikotyper forbundet med regnskapslinjer med høy risiko

Videre ble revisorene spurt om hva slags risiko de forbant med de regnskapslinjene hvor de så høyest risiko for vesentlig feil. Nytt i den reviderte ISA 540 er et krav om at revisor i forbindelse med usikre, vesentlige estimater skal gjøre en særskilt vurdering av iboende risiko og kontrollrisiko på påstandsnivå (ISA 540, pkt. 4 & 6). Svarene er gjengitt i Tabell 6 nedenfor,

fordelt på iboende risiko (IR), kontrollrisiko (KR), særskilt risiko (SR) og mislighetsrisiko (MR).

Tabell 6: Type risiko forbundet med høyrisikolinjer

Revisor	Type risiko på regnskapslinjer med høy risiko
1LO	Stort sett IR. SR blir undergruppe av IR.
2LM	IR i verdsettelse av balanseposter. Få kontroller. SR kommer inn vedr. inntektsføring og kontroller kan overstyres. MR er aktuelt der det er mulig å påvirke regnskapstall
3LM	IR. Gjør ikke test av kontroller, og da er KR litt borte.
4LO	SR og IR. Risikoen ligger i selve regnskapsposten, som er uavhengig av internkontrollen.
5LM	Risiko for feilperiodiseringer. Overvurderinger, ikke avsatt nok for tap o.l. (IR)
6MM	Risikoen er i selve beløpet, at det er et estimat fra ledelsen sin side, og vanskelig å kontrollberegne (IR)
7SM	Varehandel: Omsetning er SR. Større IR på små kunder med få kontroller.
8SO	IR, vanskelig å verifisere hva verdien er. KR fordi det sjelden er mye kontroll, spesielt innbygde kontroller.

Det var varierende hvor klare revisorene var på definisjonen av de ulike typene risiko. En av revisorene fra et lite revisjonsfirma fortalte eksempelvis at revisoren hadde lest seg opp på dette dagen før intervjuet, for å stille forberedt. Revisorene i de store revisjonsfirmaene var på den annen side spesielt tydelige på hva de mente lå i de ulike risikobegrepene. Samtidig observerte vi at revisorene svarte rimelig likt når det gjaldt innholdet i hva slags risiko de forbant med regnskapslinjene, selv om de ikke nødvendigvis kunne navngi risikoen; nemlig iboende risiko. For eksempel forklarte Revisoren 3LM at det ofte ble vurdert å være høy iboende risiko på slike regnskapslinjer hos deres små klienter, fordi det lå begrensninger hos de som utarbeidet dokumentasjonen (klienten), og at de i noen tilfeller «rett og slett ikke skjønner». Vurderingene rundt iboende risiko på skjønnsmessige poster er i tråd med ISA 540, pkt. A67 sitt risikobegrep, hvor det defineres at:

*Grunnlaget for revisors vurdering av iboende risiko på påstandsnivå kan stamme fra én eller flere av de **iboende risikofaktorene** estimeringsusikkerhet, kompleksitet, subjektivitet eller andre iboende risikofaktorer (vår uthevning).*

Når det gjaldt kontrollrisiko var det mer blandede svar, både vedrørende nivået på kontrollrisikoen og om relasjonen mellom iboende risiko og kontrollrisiko. Revisor 3LM forklarte at hos dem gikk risikoen for vesentlig feil gjerne inn under ett fordi de normalt sett ikke testet kontroller:

Iboende, jeg vet ikke, det blir jo litt inn under ett, altså hos de små. Jeg har aldri pleid å teste kontroller og sånt, så kontrollrisikoen er jo bare borte egentlig, kanskje ikke-eksisterende (Revisor 3LM).

Revisor 2LM påpekte også at det normalt sett var svært lite kontroller i selskaper som hadde poster som eiendom og verdsettelse, og at det derfor ofte ikke var så aktuelt med kontrollrisikoen. Revisor 4LO sa mye av det samme, at risikoen lå i selve regnskapsposten, som var uavhengig av internkontrollen. Revisoren mente at det ikke var alle selskapene som hadde store og gode rutiner, og når internkontrollen var begrenset, måtte man derfor stole en del på eierens uttalelser.

Revisor 7SM, på den andre siden, forklarte at de drev mye med test av kontroller, og at revisoren hadde inntrykk av at andre ansatte som var kommet til revisjonsfirmaet (stort firma) fra mindre firmaer hadde drevet mye mer med substanstesting. Revisoren skilte videre mellom store og små kunder, hvor man hos de større kundene hadde en fungerende internkontroll man kunne basere seg på, mens det hos de små var mye større grad av iboende risiko. Her kan det trekkes inn at man ifølge standardene ved dokumentasjon av fungerende kontroller kan sette en lavere kontrollrisiko, og derved trekke ned den totale revisjonsrisikoen (Gulden 2015, s. 434).

Revisor 8SO syntes at det sjelden var mye innebygde kontroller når det gjaldt poster som immaterielle eiendeler og at det også kunne være vanskelig å få bevis på beløpet, og at man derav også hadde iboende risiko. Revisor 8SO trakk også linjer til misligheter, sammen med koblingen til særskilt risiko.

Nå setter vi oss ned og gjør en vurdering av patentverdien eller lignende. Kundene, de har som regel trua på det de driver med [...] de har egeninteresse av å få det til, har investert så mye. «Vi må bare prøve en siste gang, selv om det er banken sine midler eller leverandørene som kommer til å tape penger. Hvis jeg skulle legge hånden på hjertet, vil kunden kanskje tenke, det går kanskje ikke, men det er 10%

sjanse for at det går, så vi må bare prøve? Hvis det ikke går, så har jeg kastet bort min tid, venner sin tid, kollegaer sin tid, banken sin innsats og investorene sin investering». Og så kan det være en særskilt risiko, ikke sant? For det kan være “make it or break it” ved eksempelvis en nedskrivning.

Noe av det samme ble beskrevet av revisor 2LM, som spesielt beskrev denne risikoen i forbindelse med eiendom og verdsettelse i små selskaper:

Overstyring av kontroller ja [...] Vi må jo ofte være obs på at ledelsen i sånne mindre selskaper, de ønsker å presentere et eller annet regnskap eller et eller annet bilde, der de ser at de kan påvirke det her vesentlig ved å jekke opp verdier på eiendommer, unnlate å nedskrive fordringer eller et eller annet sånt. Den type risiko er vi jo ganske obs på. Det er jo en type mislighet, å prøve å påvirke regnskapsstørrelser.

Revisor 1LO kommenterte også på særskilt risiko, men mente på sin side at dette i stor grad ble en underkategori av iboende risiko. Dette poengterte stort sett et særskilt fokusområde i revisjonen, og ble dermed mer enn morsomhet heller enn et risikobegrep:

Og så har vi bortom det med særskilt risiko, som for meg er en morsomhet, for det må være en undergruppe av iboende risiko som man ønsker å bruke mer tid på å kontrollere. Det kan neppe være en kontrollrisiko som er en særskilt risiko. I det hele tatt er det problemet med begrepet særskilt risiko. Ja, jeg synes det er tulle.

I oppsummering kan det sies at revisorene var enige om at regnskapslinjene med høyest risiko var forbundet med iboende risiko, selv om det ble benyttet forskjellige forklaringer på begrepet. Det var imidlertid klare forskjeller når det gjaldt kontrollrisikoen, hvor enkelte revisorer i stor grad benyttet seg av test av kontroller og baserte seg på kontrollene, mens andre valgte å se bort fra kontrollrisikoen. Det var også noen forskjeller i hva revisorene la i begrepene særskilt risiko og om de vurderte inn mislighetsrisiko knyttet til risikolinjene. Dette er i tråd med funnene i Bryn sin studie i 2016 (omtalt i delkapittel 4.5), hvor Bryn kartla om størrelsen på revisjonsfirmaet hadde betydning for revisorenes forståelse av risikobegrepene. De konkluderte med at selv om alle revisorene i studien mente at risikovurderingen var viktig i revisjonen, så

var det en varierende grad av forståelse for og bruk av de ulike risikobegrepene. Samtidig la også revisorene her vekt på at risikovurderingen er avhengig av revisors kunnskap om selskapet og skjønn. Funnene våre stemmer også godt overens med Rognlien og Tunestveits studie i 2017 (beskrevet i delkapittel 4.5), hvor risikovurderingsprosessen ble behandlet likt, men at det var forskjeller i vurderingen av kontrollrisiko mellom de store og de små selskapene.

6.2.3 Estimeringsusikkerhet, subjektivitet og kompleksitet

Det var videre ønskelig å se hvilke regnskapslinjer revisorene knyttet til begrepene estimeringsusikkerhet, subjektivitet og kompleksitet, og om disse samsvarte med de regnskapslinjene de generelt sett hadde assosiert med høy risiko. Som beskrevet under kapittel 3, spesifiserer den reviderte ISA 540 at risikovurderingshandlingene og revisjonshandlingene bestemmes ut ifra estimeringsusikkerheten, kompleksiteten og subjektiviteten forbundet med regnskapslinjen. Når estimeringsusikkerheten er vurdert til høy, skal det gjøres en separat vurdering av iboende risiko og kontrollrisiko for vesentlig feilinformasjon på påstandsnivå for estimatet (ISA 540, pkt. 8). Med andre ord er denne vurderingen sentral i bestemmelsen av hva slags handlinger som skal gjennomføres i den videre revisjonen. Revisorene ble spurt om hvilke regnskapslinjer hos klientene de mente innebærer størst grad av a) estimeringsusikkerhet, b) subjektivitet og c) kompleksitet. Deretter ble det spurt om hva dette hadde å si for risikovurderingen deres. Svarene på hvilke regnskapslinjer som ble forbundet med begrepene er gjengitt i Tabell 7 og 8 nedenfor, hvor Tabell 7 gir et oversiktsbilde av hvilke regnskapslinjer revisorene samlet sett assosierte med begrepene, mens Tabell 8 gir innsyn i hvilke regnskapslinjer den enkelte revisor anga.

Overordnet var det fokus på en del av de samme regnskapslinjene her, som revisorene hadde assosiert med høy risiko tidligere i intervjuet. Dette er ikke overraskende da regnskapslinjene assosiert med høy risiko lå tett inntil de regnskapslinjene som ISA 540 definerer som forbundet med estimerer (jf. vedlegg 2). Samtidig så vi at det var flere som nevnte anleggskontrakter, prosjektvurderinger, opptjente inntekter og varelager under denne delen av intervjuet, og at fokus skiftet noe vekk fra gjeld og avsetninger. Garantiansvar (Revisor 7SM) og fortsatt drift (Revisor 8SO) ble i tillegg introdusert som nye begreper, men da kun av en revisor for hvert av begrepene.

Tabell 7: Regnskapslinjer med estimeringsusikkerhet, subjektivitet og kompleksitet

Regnskapslinje	Estimeringsusikkerhet	Subjektivitet	Kompleksitet
Anleggskontrakter	1LO, 2LM, 4LO, 7SM	1LO, 4LO, 6MM	1LO, 2LM, 4LO
Varelager	3LM, 5LM, 7SM	3LM, 5LM, 7SM, 8SO	5LM
Kundefordringer	3LM, 5LM, 7SM	3LM, 7SM, 8SO	
Eiendeler og nedskrivningsvurdering	2LM, 4LO, 8SO	4LO, 8SO	4LO
Opptjente inntekter	4LO	4LO, 6MM	6MM
Immaterielle eiendeler	8SO	8SO	8SO
Garantiansvar og forpliktelser	7SM		7SM
Fortsatt drift			8SO

Tabell 8: Revisorenes vurdering av regnskapslinjer knyttet opp mot estimatbegreper

Revisor	Estimeringsusikkerhet	Subjektivitet	Kompleksitet
1LO	Anleggskontrakter	Anleggskontrakter	Anleggskontrakter
2LM	Anleggskontrakter. Eiendom, verdsettelse	Poster uten objektive vurderingsverktøy	Kanskje anleggskontrakter
3LM	Fordringer. Varelager.	Kundefordringer. Varelager.	Ingen spesielle
4LO	Anleggskontrakter Opptjent, ikke fakturert. Anleggsaksjer, nedskrivning	Anleggskontrakter Opptjent, ikke fakturert. Anleggsaksjer, nedskrivning	Anleggskontrakter Anleggsmidler, nedskrivning
5LM	Varelager. Fordringer, tap.	Varelager og ukurans	Varelager
6MM	Periodiseringsposter.	Anleggskontrakter. Opptjent, ikke fakturert	Opptjent, ikke fakturert
7SM	Anleggskontrakter. Fordringer, tap Varelager, ukurans Garantiansvar.	Kundefordringer, tap Varelager, ukurans	Forpliktelser med vurderingselementer
8SO	Driftsmidler, f.eks. produksjonsmaskiner. Immaterielle eiendeler.	Varelager, ukurans. Kundefordringer, tap. Eiendeler, nedskrivning	Ved behov for eksperter. Fortsatt drift vurdering. Immaterielle eiendeler

Flere av revisorene påpekte at de tre begrepene (estimeringsusikkerhet, subjektivitet og kompleksitet) går en del inn i hverandre, og flere av revisorene valgte derfor å svare de samme regnskapslinjene for alle de tre begrepene. Andre definerte forskjellen mellom begrepene, og hvordan begrepene kunne knyttes til ulike elementer av samme regnskapslinjer, samtidig som også disse revisorene syntes at begrepene gikk noe inn i hverandre. Noen av revisorene ønsket en nærmere forklaring på hva som var ment med begrepene, og da spesielt subjektivitet. Der dette var tilfellet ga vi en nærmere forklaring på hva som var ment med begrepet, for så å la revisoren svare på hvilke regnskapslinjer han/hun mente var tilknyttet begrepet. Intervjuet fungerte her i stor grad som en samtale, hvor revisorene utbroderte rundt hva de mente med de enkelte begrepene, og samtidig reflekterte rundt hvilke elementer av regnskapslinjene de assosierte med dem.

Det var flere elementer revisorene mente var spesielt utfordrende når det gjaldt subjektiviteten som ligger i estimatene. For det første var det enighet om at regnskapslinjer som består av estimater i stor grad er subjektive, fordi man på disse regnskapslinjene er avhengige av ledelsens vurdering. Blant annet sa Revisor 3LM:

Vi [revisorene] ser jo mer på tall og det vi har fått av informasjon. Kunden har kanskje litt mer erfaring og kjenner kundefordringer, så de kjenner kanskje folk da og vet at selv om folk er trege [til å betale], så kommer det inn en gang. Mens vi bare ser at det er gammelt, og mener at det skal bort.

Normalt er det kunden som er tett på det som skjer i virksomheten, som vet hvilke prosjekter de har, som vet hvilke kunder som betaler og som vet hvilke deler av varelageret man vil ha behov for i fremtidige jobber. Dette så revisorene risiko i, fordi kunden også kan ha egeninteresse i resultatet av estimatene/vurderingene, og derfor har anledning til å justere sine vurderinger for å påvirke regnskapet i en eller annen retning. Revisor 1LO forklarte dette med at det tenderte å være et sammenfall mellom den som vurderte estimatet og den personens egeninteresse, det vil si vurderingsresultatet. Dette mente Revisor 1LO var en farlig kombinasjon. For det andre mente flere revisorer at det lå en utfordring i at kunden ofte ikke hadde de nødvendige verktøy eller forutsetninger for å vurdere estimatpostene. Ifølge revisorene gjaldt dette spesielt i små selskaper, hvor kunden ofte ikke tenkte over at posten

krevde en regnskapsmessig vurdering før revisoren stilte spørsmål, og at revisor derfor på noen vis ble den som igangsatte og veiledet i prosessen med utarbeidelse av estimatet.

Mens revisorene var opptatte av subjektivitet, var det flere som mente at de sjelden var borte i komplekse poster. Revisor 2LM og 3LM kommenterte eksempelvis at de sjelden så komplekse estimater, og at dette kanskje var noe som var mer forbundet med store klienter. Samtidig mente Revisor 2LM at det forelå noe kompleksitet i de tilfellene det var komplekse prosjektregnskap og anleggskontrakter hvor estimatene knyttet seg til restkostnader. Dette mente revisoren var noe av det vanskeligste å revidere, og at dette normalt også var poster som slo «voldsomt hardt ut i regnskapet». Revisor 4LO på sin side mente at kompleksitet i stor grad slo ut på anleggsmidler, der det var behov for en «impairment test» og neddiskontering av fremtidige kontantstrømmer. Disse regnskapslinjene var komplekse både fordi de inneholdt flere ulike vurderingselementer, og fordi de var avhengige av subjektive vurderinger rundt inntjening og andre hendelser som skjer langt inn i fremtiden.

Revisor 1LO påpekte at det første revisoren gjorde ved komplekse estimater var å forsøke å redusere estimatberegningen ned til noe mindre komplekst, fordi man i tilfeller der det var mange faktorer involvert fort ville miste kontroll. Revisoren mente det var et stort faremoment når det gjaldt estimater dersom man laget det for komplekst. Denne kommentaren er interessant i lys av Griffith et al. (2015) sin studie, beskrevet i delkapittel 3.1.2, hvor det beskrives at det er fare for at ledelsens subjektive vurderinger overlever revisjonen der hvor revisor kun reviderer elementer i ledelsens estimat, heller enn helheten. Dette skriver de at som oftest er på grunn av kompleksiteten som ligger i estimatet, og at revisor kan mangle tilstrekkelig kompetanse til å vurdere estimatet.

Revisorene var stort sett samstemte i at estimeringsusikkerhet, kompleksitet og subjektivitet hadde noe å si for revisjonen, men det var ulikt hvor klart handlingene knyttet til begrepene var definert. Revisor 1LO forklarte at det medførte at revisoren brukte «særdeles mye tid på å finne ut om estimatet er fornuftig». Revisor 5LM kommenterte også at dette betydde at revisoren så mer nøye på posten, spesielt på hvordan posten skulle vurderes. Noe av det samme ble påpekt av Revisor 3LM, bare med noe annen ordlyd. Revisoren forklarte at det at en regnskapspost var

forbundet med usikkerhet, subjektivitet og kompleksitet medførte at linjen ble merket med høy risiko, og at man da belaget seg på å gjøre flere handlinger og å bruke mer tid på påstandene. Revisor 4LO på sin side mente at betydningen av estimeringsusikkerhet, subjektivitet og kompleksitet på revisjonen igjen var avhengig av faktorer ved klienten som ble revidert.

Hvis selskapet har ekstremt god egenkapital da, så er du kanskje litt mindre opptatt av det, fordi de har både likviditet og egenkapital til å bære et tap. Og da tror jeg, hvis man er ærlig med seg selv, at man ofte er litt mer lemfeldig da. Kan godta mer. Men hvis likviditet og egenkapital begynner å bli dårlig, så medfører jo det et fokus og mer samtaler med ledelsen. Utfordrer de litt mer på de vurderingene de har gjort. Prøver så godt du kan å innhente litt mer bakgrunnsdokumentasjon for å kunne vurdere regnskapsposten.

Revisorene 6-8 sine svar på effekten av estimeringsusikkerhet, subjektivitet og kompleksitet på risikovurderingen var mer definert, sannsynligvis fordi disse revisjonsselskapene hadde klare interne retningslinjer på hvordan dette skulle gjøres (middels til store revisjonsselskaper). Revisor 7SM forklarte at denne prosessen var klart definert i revisjonsmetodikken. Det var en satt løype, hvor man først måtte avklare om regnskapslinjen inneholder estimater, og deretter avklare om det var usikkerhet forbundet med estimatet, hvor kompleks estimatet var og hvor mye subjektiv vurdering som lå inne. Revisor 6MM gjorde normalt først en vurdering av posten for så å definere om det var en særskilt risiko forbundet med posten, eksempelvis periodisering av inntekter. Det som definerte det videre løpet i risikovurderingen av estimatet, ville da være om posten ble definert som betydelig og om det var særskilt risiko forbundet med den. Ved betydelige regnskapsestimater forbundet med særskilt risiko, ville man da videre gjennomføre spesielt definerte risikovurderingshandlinger. Revisor 8SO brukte begrepet «scope» om denne prosessen, og forklarte at vurderingen av usikkerhet, subjektivitet og kompleksitet definerte hvilke estimater de valgte å ta med seg videre i risikovurderingen og definerte de videre handlingene.

Vi starter ganske bredt, så påvirker det hvilke estimater vi scoper inn, og så vil det da påvirke omfanget av ja, hvor mye bevis trenger du, trenger du noen vurderinger der? Og jo mer kompleks det er jo mer... Ikke at du trenger kanskje flere bevis i antall da, men det må kanskje være sterkere bevis da. Det er eksterne data, kontra

interne data. At det er kanskje en ledelseekspert eller en revisors ekspert, i stedet for noen som er mindre kompetent, sånn på papiret hvert fall (Revisor 8SO).

Dette reflekterer metodikken som er beskrevet i ISA 540 og av Lothe (2020), som diskutert i delkapittel 3.1, hvor regnskapslinjer som egentlig ikke er forbundet med estimeringsusikkerhet ikke er å regne som et estimat i standardens forstand. Videre angir standarden at man ved estimerer med lav usikkerhet, subjektivitet og kompleksitet, kan forenkle risikovurderingsprosessen.

Det interessante her er at revisorene som jobbet i det middels store og de store revisjonsselskapene hadde klart definerte steg i metodikken for å vurdere usikkerhet, subjektivitet og kompleksitet forbundet med estimerer. Videre var systemene bygget på en slik måte at definisjonene på disse områdene medførte ytterligere handlinger. Mens revisorene som jobbet i små revisjonsselskaper også hadde en relativt klar formening om hvor risikoen lå i estimatposter, så var prosessen rundt dette og forståelsen av de assosierte begrepene noe vagere. I de små foretakene var ingen klar forskjell i risikovurderingen mellom estimerer og øvrige regnskapslinjer, foruten at dette var poster som var forbundet med risiko, og som derav ble tillagt større vekt og skepsis i den videre revisjonsprosessen.

6.2.3 Risikovurderingsprosessen

Den videre delen av intervjuet gikk dypere inn i den praktiske risikovurderingsprosessen til revisorene, og revisorene ble stilt et åpent spørsmål om de kort kunne beskrive stegene de gjorde i risikovurderingen av regnskapsestimerer. Svarene på dette spørsmålet varierte betydelig i lengde, hvor revisorene i de store revisjonsselskapene ga spesielt lange svar. Disse revisorene konsulterte revisjonsprogrammet i intervjuet, hvor det var klart definerte retningslinjer for risikovurderingen forbundet med estimerer. Også Revisor 6MM viste til at de hadde et internt arbeidspapir som klart definerte risikovurderingsprosessen. Svarene på dette spørsmålet bar tydelig preg av at man hos de tre revisorene som jobbet i et middels til stort revisjonsfirma har en internasjonal fagavdeling, som hadde utviklet egne steg i deres egenutviklede revisjonsprogram for å implementere krav i ISA 540 vedrørende revisjon av estimerer.

Dette skilte seg fra de som arbeidet i små revisjonsselskaper. Disse hadde et mer varierende forhold til risikovurderingsprosessen og hva vi mente med begrepet risikovurderingsprosess. Svarene bar preg av at de gjaldt regnskapslinjer generelt, og ikke at de var spesielt tilpasset estimater og ISA 540. Flere av disse revisorene ga en mer generell beskrivelse av hvordan de vurderte estimater og hva slags handlinger de gjennomførte forbundet med dem i revisjonen, heller enn en beskrivelse av prosessen rundt risikovurderingen isolert sett. Samtidig hadde disse revisorene, og da spesielt de som tidligere hadde arbeidet i store revisjonsforetak, gode beskrivelser av deres praktiske tilnærming til regnskapslinjer forbundet med estimater.

Revisor 1LO og 4LO var mer uformelle i sine risikovurderingsprosesser. Revisor 1LO forklarte at revisoren hadde to punkt som definerte denne prosessen. Punkt 1 var at revisoren definerte eiernes målsettinger og hva de var opptatte av å få til. Punkt 2 var å danne seg en formening av situasjonen og hva det var man egentlig lagde et estimat for. Dette definerte videre en slags ramme for hvordan estimatet skulle vurderes. Revisoren påpekte at dette er vanskelig, og varierte svært mye fra situasjon til situasjon. Først når punkt 1 og 2 var definert var det mulig å bevege seg inn i å se på selve dokumentasjonen for estimatet, eksempelvis et regneark, med begrensede alternativer og forutsetninger. Revisoren påpekte at uten å følge disse stegene så «taper man kontroll», fordi avanserte regneark med mange variabler og forutsetninger ofte kan bli veldig feil.

Revisor 4LO forklarte på sin side at revisoren la stor vekt på tidligere erfaring med klienten i risikovurderingsprosessen. Revisoren forklarte at mye av deres revisjon av estimater foregikk i årsoppgjørrevisjonen, og at dette var mye forbundet med analyser, vurderinger og innhenting av dokumentasjon. På lik linje med Revisor 1LO var denne revisoren opptatt av å først definere hvem ledelsen var og hva slags utfordringer de hadde. Videre benyttet revisoren, i likhet med revisor 2LM, en slags «intervjuteknikk» av ledelsen i vurderingen. Revisoren uttalte:

Jeg snakker med ledelsen egentlig og utfordrer de litt, og så blir det litt sånn. De synes noe, og jeg synes noe, og da kommer man ofte ut med litt sånne forhandlinger. Det blir nok hver sin ytterkant, og så havner man i midten. For ingen av oss har egentlig fasiten. Vi ønsker ofte å være litt forsiktige og kunden er fort optimistisk, og så havner vi kanskje litt i midten.

Revisor 2LM og 3LM benyttet begge samme revisjonsprogram, og begynte begge sin prosess med å se på regnskapet, og hadde en relativt lik tilnærming i at de først begynte med å gjennomgå regnskapslinjer for å definere hvilke som var assosiert med vesentlig risiko. Med risiko oppfattet vi at revisorene hovedsakelig mente «risiko for vesentlig feil». Revisor 3LM forklarte dette som en metodisk prosess, hvor revisoren gjennomgikk balansen regnskapslinje for regnskapslinje og definerte om posten var høy opp mot vesentlighetsgrensen. I de tilfellene det var beløp over vesentlighetsgrensen gjorde revisoren da en videre vurdering for om det var risiko for at posten kunne være feil. Der kunne det være tilfeller hvor eksempelvis en eiendom kunne utgjøre en betydelig balansepost, men hvor revisoren hadde en klar formening om at det forelå betydelige merverdier i denne eiendommen som ikke var bokført. Nedskrivningsbeløpet/tapsrisikoen ble derfor vurdert som uvesentlig, og risikoen forbundet med regnskapslinjen ble dermed vurdert til ikke vesentlig selv om regnskapsposten beløpsmessig var vesentlig. Dette er dels i henhold til de retningslinjene som er beskrevet av Lothe (2020) hvor det er nødvendig å skille mellom om estimeringsusikkerheten ligger i selve balanselinjen eller i nedskrivningsbeløpet. Hvor estimeringsusikkerheten faktisk ligger i nedskrivningsbeløpet så er det denne som skal være fokus i revisjonsprosessen etter ISA 540. Revisor 2LM definerte også risiko forbundet med regnskapslinjen, og i de tilfellene regnskapsposten var definert som estimatbetinget så var det aktuelt å «jekke opp» risikovurderingen og å legge større vekt på vurderingen av posten. Revisoren gikk så videre med intervju av ledelsen for å definere hva slags verktøy og rutiner ledelsen hadde for å regne ut estimater og lage underlag for vurderingene forbundet med dem.

Revisor 5LM forklarte at de hadde et eget risikovurderingspunkt i sitt revisjonsprogram, og at dette var noe de fokuserte mye på i revisjonen. Her skrev man ifølge revisoren litt om hva man definerte som risiko på de enkelte regnskapslinjene, og definerte eksempelvis salg som høy eller særskilt risiko. Dette var mer et generelt steg i revisjonsprosessen, slik som hos 2LM og 3LM, og ikke direkte forbundet med estimater.

I det middels store og de store revisjonsfirmaene var det utarbeidet egne arbeidspapirer for estimater, med egne steg i risikovurderingen for dette. Revisor 6MM forklarte for eksempel:

I fjor fikk vi jo et nytt arbeidspapir med krav fra [navn på revisjonsfirma] internasjonalt på grunn av at det kom en ny standard. Så nå må vi gjøre en særskilt vurdering i planleggingsfasen av de estimatene som kunden har i et eget arbeidspapir. Da går man egentlig gjennom hva verdien av det er, om man har særskilt risiko på den posten, ellers på revisjonen som helhet og skal legge inn det som er regelverket i Norge og sånt, og hvordan kundene eller ledelsen vurderer hva vi nå planlegger å gjøre av handlinger og sier ganske så omfattende... egentlig kartlegging da på en måte av risiko. Og så, når du har gjort den kartleggingen, så må du konkludere på om dette er et «significant» estimat, altså vesentlig estimat, og om man må gjøre mer eller om beløpet er så lite at det er ikke vesentlig for regnskapet uansett. Så holder det med kartleggingen, så må man på en måte ikke gjøre flere handlinger.

Dette var på noen vis likt Revisor 3LMs risikovurderingsprosess, hvor revisoren først utarbeidet en oversikt eller totalvurdering av estimatene, før det ble foretatt en «scoping», der man konkluderte med at det lå estimer i regnskapet, for så å definere dem som vesentlige eller ikke vesentlige estimer. Forskjellen i metodikken mellom Revisor 3LMs vurdering og Revisor 6MMs vurdering, var at 6MMs vurdering inkluderte egne steg spesifikt rettet mot estimer, mens 3LMs vurdering var en generell risikovurdering for alle regnskapslinjene.

Revisorene i de store selskapene hadde også klart definerte steg forbundet med estimer, utledet av revisjonsprogrammet, hvor man hadde som utgangspunkt at man definerte estimatene. Basisen lå i at man avklarte at visse linjer i regnskapet var forbundet med estimer, og dette ledet deretter inn i klart definerte steg i revisjonsprogrammet. Revisor 7SM poengterte at denne prosessen var bygd på ISAene, og tydelig definert slik at man skulle ha samme utgangspunkt i revisjonen internt. Dette fungerte som en slags «smørbrøddliste» hvor avhuking/defineringer på spesifikke områder førte til ytterligere påkrevde vurderinger og revisjonshandlinger. Revisoren forklarte:

Så det første steget er å påse at vår forståelse av estimatet og prosessen for utarbeidelse er dokumentert i filen. Og da må vi opp til en rutinegjennomgang, og det er ikke alltid vi vet hvordan det er på forhånd. Typisk spesielt hvis det er nye kunder. Og så er det neste steget å påse at estimatusikkerheten, kompleksitet,

subjektivitet og andre iboende risikofaktorer er vurdert og dokumentert. Og så kommer vi videre til å påse at utfallet av estimer tidlige perioder er vurdert. Og så er det å påse at behov for spesialistferdigheter eller -kunnskap i teamet for å utføre revisjonen er vurdert. Og så er det om estimatet er en potensiell risiko, så påse at det er opprettet en risiko på dette i revisjonsfila. Hvis aktuelt, da kommer det noen punkter, men det er typisk at hvis det er noen kontrollaktiviteter da som gjøres i forbindelse med dette her, om vi har kontroll på dem, og om vi skal teste dem. Så går vi liksom forskjellige veier da, basert på hva vi har svart. Det har vært ganske mye fokus på dette. Det er ganske omfattende arbeid som gjøres på estimer hvis de er vesentlige.

Dette var på mange vis likt prosessen beskrevet av Revisor 8SO, hvor de startet med å forstå klientens internkontroll og rutiner rundt estimatene. Dette gikk spesifikt ut på å danne seg en oppfatning av klientens forståelse av estimatet og tilhørende regelverk, hvordan klienten går frem for å identifisere estimatet, og hva klienten tenker om risiko forbundet med estimatet. Revisoren forklarte at de ofte ser ganske overfladisk kunnskap når det gjelder estimer hos klientene. De kan ha grei forståelse dersom man treffer på de samme estimatene over tid, eksempelvis vurdering av tap på kundefordringer, mens risikoen ligger i dersom det kommer nye ting i regnskapet som kundene ikke er vant med. Etter dette dokumenterte normalt revisoren en del rundt deres forståelse av estimatet og hvordan det påvirket regnskapet, i tillegg til generell forståelse av selskapet, spesielle lovkrav eller krav fra banken eksempelvis. Etter denne innledende fasen hvor revisoren dannet seg en forståelse av virksomheten og regnskapet, gikk revisoren videre for å definere alle regnskapslinjene som var gjenstand for skjønn. I denne prosessen forklarte revisoren at de også «landet» en del poster, hvor man la til side de regnskapslinjene som man ikke så noen vesentlig bekymring med, for så å dokumentere mer nøyaktig og omfattende der man mente det var mer omfattende risiko.

Selv om det var klare forskjeller i revisorenes risikovurderingsprosess, så var alle revisorene tydelige på at de gjorde en form for vurdering av hvordan estimatet var utarbeidet og hvem som utarbeidet det. Forskjellen lå i hvor formalisert denne prosessen var, og om det var en egen definert prosess for estimer, eller om denne var innbakt i den generelle risikovurderingen. Dette er igjen i tråd med Bryn (2016) sine generelle funn rundt risikovurderingsprosessen, hvor

samtligne ni revisorer i studien også svarte at risikovurderingen lå til grunn for hele revisjonen, selv om metodikken var ulik.

6.2.4 Særskilte handlinger knyttet til estimater

ISA 540 definerer spesifikke handlinger revisor kan benytte seg av i revisjonen av estimater. Revisorene ble derfor stilt spørsmål om deres valg av handlingene knyttet til komplekse estimater, for å få klarhet i A) om revisorene benyttet seg av standardens foreslåtte handlinger i praksis og B) om det var forskjell på hvilke handlinger revisorene benyttet seg av, avhengig av bakgrunnsinformasjonen deres (erfaring, arbeidsplass, med videre). Dette var dels for å bygge på Arnesen og Helgerud (2014) sin studie, som diskutert under delkapittel 4.3, hvor man fant at revisjonshandlinger og beviskilder i revisjonen er avhengig av revisors erfaring med revisjon av regnskapsestimater og antall års erfaring. Revisorene ble først stilt et overordnet spørsmål om hva slags tilnærming de benyttet. Listen i tabell 9 nedenfor (a til e) ble deretter benyttet veiledende i denne delen av intervjuet for å danne struktur på spørsmålet. Dermed ble det åpnet for at revisorene først kunne komme med eventuelle egne beskrivelser av handlinger i det åpne, innledende spørsmålet, samtidig som man også fikk svar som var sammenlignbare i den etterfølgende strukturerte delen, igjennom delspørsmål a-e.

Tabell 9: Intervjuspørsmål nr. 8, tilnærming i risikovurderingen

Når du skal revidere et regnskapsestimat som har en stor grad av kompleksitet, hvilken tilnærming benytter du?	
a)	Vurderer du om ledelsens forutsetninger er hensiktsmessig og rimelige?
b)	Tester du ledelsens forutsetninger og data for uoverensstemmelser eller mangler?
c)	Utarbeider du din egen forventning uavhengig av ledelsens tall og forutsetninger?
d)	Sammenligner du tidligere regnskapsestimater med realiserte størrelser, f.eks. garantiavsetninger mot faktisk garantikostnad i påfølgende år?
e)	Om aktuelt, trekker du inn relevant informasjon som først er tilgjengelig etter balansedagen?

Selv om revisorene hadde beskrevet ulike tilnærminger til risikovurderingen av estimater, observerte vi i denne delen av intervjuet at revisorene stort sett gjennomførte de samme handlingene. Utfordringen lå hovedsakelig i at revisorene ikke fikk tilstrekkelig dokumentasjon fra kundene. Dette medførte at det ble utfordrende å gjennomføre enkelte av handlingene,

eksempelvis handling b, som gikk på om revisorene testet ledelsens forutsetninger og data for uoverensstemmelser. Dette er et punkt som vi vil diskutere mer i detalj i neste delkapittel, samt under delkapittel 6.3.

Revisorene svarte imidlertid at de testet forutsetningene der hvor mulig, og revisorene 3LM og 4LO trakk begge frem at man eksemplvis ville gjennomgå regneark som man fikk fra kundene for å se om man selv fikk til de samme beregningene. Revisor 6MM mente også at dette ofte kunne bli en diskusjon som gikk litt frem og tilbake. Eksempelvis, dersom man ble presentert med en størrelse som man i etterfølgende vurderinger så at ikke stemte med kontrakt, så ville det være naturlig å gjennomgå dette med ledelsen for å avklare om dette var korrekt. Videre forklarte Revisor 8SO at de ofte ville se på ytterligere dokumentasjon for å etterprøve dokumentasjonen de hadde mottatt. Dette kunne eksemplvis være styrereferater, diskusjoner med ansatte i produktutviklingsavdelingen, sammenligninger av forutsetninger rundt beta eller lignende mot markedsrapporter og lignende handlinger.

Revisorene i de store revisjonsfirmaene pekte på handlingene i delspørsmål a og b som mer relevante handlinger, og vi fikk her et inntrykk av at disse revisorene normalt var vant til å få mer dokumentasjon fra kundene enn revisorene i de små revisjonsfirmaene. Dermed ble det også praktisk mulig å benytte seg av disse handlingene. Revisor 7SM forklarte i tillegg at de hadde en egen programvare, som de benyttet for å teste forutsetningene og dataene for uoverensstemmelser.

Revisor 4LO mente også at det i enkelte tilfeller kunne være utfordrende å utarbeide en egen forventning i forkant av en analyse (delspørsmål c), da dette betydde at det var påkrevd med en handling dersom man traff på et avvik. Ofte var det slik, mente revisoren, at man ville kunne få en fullgod forklaring på avviket fra kunden, uansett om avviket gikk den ene eller den andre veien. Revisor 5LM svarte at de nok ikke var så veldig flinke på å utarbeide egne punktestimater, eller forventninger, men at dette var noe de hadde diskutert internt at de burde bli flinkere på. Det var noe interessant at flere av revisorene forklarte at de ikke utarbeidet egne punktestimater, da dette ble beskrevet som et forbedringsområde av Sivertsen og Hansen (2021) når det gjaldt revisjonen av estimer (se delkapittel 4.5). Dette mente de kunne motvirke

standardens (og derved revisorens) uproporsjonale fokus på ledelsens manglende objektivitet. Videre er dette funnet interessant da ISA 540 krever at revisor utarbeider et punkttestimat eller intervall for regnskapsestimatet i de tilfellene man møter på estimater med stor grad av estimeringsusikkerhet, og hvor ledelsen ikke håndterer estimeringsusikkerheten i tilstrekkelig grad selv. Dette er imidlertid i tråd med funnene i Andersson og Zetterquist (2014) sin studie, hvor man fant at de fleste revisorene i studien foretrakk å teste ledelsens estimat heller enn å utarbeide et eget punkttestimat. Videre er det i samsvar med funnene til Nguyen (2018), hvor revisorene bemerket at det var utfordrende å utarbeide et eget punkttestimat uavhengig av ledelsens forutsetninger.

Samtidig var det bred enighet blant revisorene i at det var viktig å se på informasjon som var tilgjengelig først etter balansedagen (delspørsmål e). Revisorene mente at man da i stor grad kunne sitte med fasiten, og at man i så måte ikke lenger satt med et usikkert estimat. Dette ble spesielt trukket frem i forbindelse med tapsavsetning på kundefordringer, garantiavsetninger og prosjektvurderinger. Eksempelvis sa revisor 1LO:

Jeg går alltid gjennom bokføringen i forhold til resultatene fram til den datoen regnskapet faktisk signeres, og ser på tall, informasjon som vi har som kan underbygge påstanden. Ja, det man kan verifisere i etterkant, det er det aller beste.

Revisor 7SM var tydelig på at dette var en viktig handling, da man som revisor også sitter med et visst ansvar for hendelser som er skjedd mellom balansedatoen og dato for beretningen. Samtidig forklarte Revisor 4LO at man i enkelte tilfeller kunne glippe litt på dette, dersom man ble rammet av tidspress.

Når det gjaldt å sammenligne tidligere estimater mot realiserte størrelser var det mer varierende hva revisorene svarte. Selv om de fleste igjennom intervjuet var samstemte i at tidligere erfaring med kunden i stor grad påvirket risikovurderingen, så var det flere av revisorene som sa at de normalt ikke kontrollerte estimater i tidligere årsregnskaper opp mot de faktisk realiserte størrelsene. Revisor 2LM mente imidlertid dette var et svært relevant steg i revisjonen av anleggskontrakter. Normalt inkluderte revisoren et steg i revisjonen hvor det ble sett på om prosjektavsetningen i foregående år slo ut sånn som forventet i etterfølgende år. Dette kunne

med tid gi en slags erfaring for om kunden konsekvent var optimistisk i sine vurderinger, eller om vurderingene var pålitelige.

Revisor 7SM syntes at det noen ganger kunne være litt skummelt å se på de realiserte størrelsene i etterfølgende perioder, fordi dette for eksempel kunne avdekke at det var andre forutsetninger som endte opp å være realistiske enn det man hadde forventet. Samtidig så kan det her trekkes inn som et poeng at man ved vurdering av feil i et estimat i ettertid må vurdere feilen opp mot tidligere tilgjengelig informasjon og hva som er lovlig i regnskapsloven, og således ikke kan straffes for informasjon man ikke visste om og som ikke enda var faktum på tidspunktet for revisjonen (ref. Kulset et al, 2020, diskutert i delkapittel 4.2).

Funnene i denne delen av intervjuet bygger opp om funnene til Andreassen (2013), som ble omtalt i delkapittel 4.4, hvor revisorene i studien i stor grad baserte revisjonshandlingene sine på vurdering av hendelser etter balansedagen og testing av ledelsens estimat, dels supplert med nøkkeltalls- og scenarioanalyser. Også revisorene i den studien rapporterte om manglende vurdering og dokumentasjon fra klientenes side som utfordrende. Neste delkapittel går dypere inn i denne utfordringen.

6.2.5 Dokumentasjon fra klientene

ISA 540 legger opp til et av basiselementene i Revisorloven og revisjonsstandardene; revisor som en uavhengig, ekstern part. Revisor, beskriver standarden, skal innhente og evaluere dokumentasjon fra klienten. Igjennom intervjuet var det imidlertid flere av revisorene som påpekte at informasjonen og dokumentasjonen de fikk fra klientene ikke var tilstrekkelig, og at det var mer normen enn unntaket at klientene hadde behov for veiledning fra revisor i utarbeidelsen av estimater. Dette ble tydeliggjort da vi spurte revisorene om de ville karakterisere dokumentasjonen de fikk fra kundene vedrørende regnskapsestimater som tilstrekkelig. Revisor 4LO påpekte at dette var et tilfelle hvor skillet mellom revisjon og bistand kunne bli litt flytende:

På små og mellomstore, så vil jeg si stort sett ikke. Jeg har mange kunder der opptjent ikke fakturert, det er et beløp det. De synes litt, «jo vi har jobbet litt, og vi har sånn og sånn ufakturert», uten at de greier å dokumentere det. Ofte må vi hjelpe

de, ofte må vi bistå de litt med å evaluere. Grensen for hva som er revisjon og hva som er type bistand er vel litt flytende der kanskje.

Revisor 5LM og 1LO bygget opp under dette, og forklarte at tapsavsetning på kundefordringer for eksempel (revisor 5LM) normalt var noe revisor tok stilling til og bokførte ved utarbeidelsen av årsregnskapet, eller som en korrigerende til regnskapet dersom dette var utarbeidet av klienten. Revisor 1LO mente at begrensning i kunnskap rundt utarbeidelsen av estimater ikke bare var noe som lå på kunden, men at også regnskapsførerne manglet kunnskap om regelverket.

Ja, men problemet er jo at kunden egentlig ikke har forutsetninger for å lage et estimat. De forstår rett og slett ikke hvordan de gjør det. Min påstand er at hvis du setter en regnskapsfører til å gjøre det, så kommer det helt på jotta. De kan verken teorien rundt å gjøre sånne evalueringer eller virksomheten. Og ingen forståelse for de kontraktene de sitter og fører regnskap for. De ser at de sender en utgående faktura og ser at de får inngående fakturaer, men noe mer totalforståelse, det har de ikke. [...] Så i praksis så sitter man der og prøver å hjelpe fram et fornuftig resonnement for hvor man er. Og så får man prøve å gjøre det litt konservativt, sånn at man ikke gå på noen store smeller.

Fordi kunden og regnskapsføreren manglet tilstrekkelig kunnskap om utarbeidelsen av estimatene, var det nødvendig, mente flere av revisorene, å bistå med utarbeidelse eller korrigerende av estimatene som en del av revisjonen.

En sammenblanding av revisors rolle som rådgiver og revisor kan være utfordrende med hensyn til revisors profesjonelle skepsis. Som beskrevet i delkapittel 3.1.4, så er revisjonen sårbar for en form for ubevisst bias, hvor den store graden av skjønnsutøvelse og det ofte tette forholdet mellom revisor og klient byr på utfordringer når det gjelder revisors profesjonelle skepsis (Bazerman et al., 2002). Når revisor selv er med på å utarbeide regnskapsdokumentasjonen, treffer man på risikoen for at revisoren blir mindre skeptisk til det som er utarbeidet, og potensielt overser mangler i dokumentasjonen. Dersom revisor selv avdekker feil i estimater som revisoren selv har bidratt til å beregne, kan det også være at revisoren vil ønske å skjule disse manglene, heller enn å kreve en retting (Gronewold et al., 2013; Stefaniak & Robertson, 2010). Til sist kan revisors uavhengighet settes i tvil, og derved også revisors rolle som «samfunnets tillittperson».

Flere revisorer forklarte også at dokumentasjonen fra klientene gjerne ble utarbeidet etter forespørsel fra revisoren, og at man «nesten måtte sparke de [klientene] litt i rumpa» for å få estimatene dokumentert (Revisor 3LM). Revisorene var stort sett samstemte i at det på standardposter som gjentok seg fra år til år normalt var slik at man fikk noe dokumentasjon, mens det på andre mer komplekse, eller uvante estimer, var slik at man måtte «hale og dra litt» for å få en vurdering. Eksempelvis forklarte revisor 2LM:

Veldig ofte, så gjør de lite og ingenting på det. En del har grei gjennomgang og vurdering av tapsrisiko på kundefordringer og sånn. Men hvis du spør en vanlig sånn mindre virksomhet om de har noen rutiner for å fastsette estimer på vurdering av eiendom, så har de ikke det. Så generelt sett, så vil jeg si at det stort sett er vi som må etterspørre, og hale og dra litt for å få ut de vurderingene som de gjør. Og de vurderingene de gjør, det er ofte i verbal korthet. Det er ofte ganske tynt altså.

Revisor 8SO forklarte at dette kunne være en form for opplæringsprosess av klientene, hvor de startet med å avtale dato for interim eller årsoppgjør med klientene, og at de allerede da begynte med å sende klientene en liste med ønsket dokumentasjon. Dersom dokumentasjonen var mangelfull, ba man om ytterligere dokumentasjon til man var kommet på ønskelig nivå. De klientene de var kjent med, ble da vant til å levere dokumentasjon i henhold til revisorens ønsker. Unntaket var i tilfeller der det dukket opp nye estimatposter, hvor det var behov for å gjennomgå dette med klienten og å etterspørre ytterligere dokumentasjon.

Revisor 3LM forklarte imidlertid at hva man fikk av dokumentasjon også gjerne kom an på eksempelvis eierstrukturen i selskapet. Selskaper som var eid av utenlandske konsern kunne for eksempel ha gode rutiner for vurdering og beregning av estimer, som var utarbeidet og håndhevd av konsernledelsen. Her var utfordringen heller at revisoren måtte bruke tid på å sette seg inn i modellene som ble brukt, for å forstå modellen og å dokumentere sin forståelse av modellen. Revisoren kommenterte imidlertid at dette hørte til sjeldenhetene i de små foretakene. Revisor 1LO bygger opp under dette og kommenterte at «desto mindre bedriftene er, desto mer av det her med fingeren i været».

Revisor 1LO trakk også frem kostnadselementet for klientene ved utarbeidelse av estimater. Utarbeidelse av estimater, eksempelvis aktuarberegninger eller prosjektvurderinger, er tid- og ressurskrevende, og man kan derfor noen ganger komme til et punkt der klienten anser estimatet for å være «godt nok». Revisoren forklarte at man da normalt kan stoppe opp i beregningen på et punkt, og at man da som revisor kanskje utøver sin profesjonelle skepsis og «prøver å trekke av litt». En slik fremgangsmåte kan være problematisk i tilfeller der klienten også er nøktern eller pessimistisk i sin vurdering av estimatet, og at man da av forsiktighetshensyn ender opp med et estimat som er betydelig over- eller undervurdert. En annen tolkning av dette virker også å være at utarbeidelse av estimatene etter norsk regnskapslovgivning blir en økonomisk byrde for virksomhetene, hvor man må veie nøyaktigheten av estimatet opp mot kostnadsbyrden.

Revisor 7SM tolket dette spørsmålet noe annerledes, og syntes det ville være skummelt hvis man automatisk ville anse klientens dokumentasjon som tilstrekkelig. Revisoren nevnte revisors profesjonelle skepsis, og at det alltid var særskilte handlinger de skulle gjøre når de fikk dokumentasjon direkte fra klienten. Dette var spesielt knyttet mot mislighetsrisikoen, og at man skulle vurdere sannsynligheten for at noen kunne ha endret eller manipulert informasjonen. Revisoren forklarte derfor at revisoren ikke kunne komme på et tilfelle hvor revisoren hadde revidert et estimat uten å ha gjennomgått estimatet og stegene i vurderingene som lå til grunn for estimatet. Det var også vanlig for revisoren å kontrollere at dokumentasjonen som var mottatt var lik dersom revisoren selv hentet den fra systemet. Dette er et interessant steg som ville ha kunnet avdekke Troms Kraft og Kultur-skandalen på et vesentlig tidligere tidspunkt, siden revisor i denne skandalen antok at det som i realiteten var manipulert regnskapsdokumentasjon var hentet direkte fra systemet.

6.2.6 Tolkning av forhold ved klienten

Det var videre ønskelig å se om det var forhold ved klienten som kunne påvirke revisorenes risikovurdering, og potensielt også utøvelsen av profesjonell skepsis. Revisorene ble derfor spurt om det var noen forhold ved ledelsen eller selskapene som kunne påvirke deres vurdering av regnskapsestimater og forbundet risiko. Videre ble de spurt om de hadde klienter som alltid var optimistiske i sine vurderinger av estimater, og om det hadde noen påvirkning på revisorenes vurdering av estimatene.

Flere av revisorene brøt ut i latter da de ble spurt om de hadde klienter som alltid var optimistiske i sine vurderinger, og alle revisorene svarte bekræftende på dette spørsmålet. Revisorene var samstemte i at tidligere erfaring med klientene hadde betydning for revisjonen. Dersom en klient over tid hadde vist at de hadde kompetanse, ville god praksis knyttet til rutiner, integritet og konservative holdninger bli tillagt vekt. De fleste revisorene mente man kunne redusere arbeidet noe som følge av dette. Det at en klient konsekvent hadde vist en optimistisk holdning og hadde en historikk for å overvurdere poster ville på den annen side medføre en økt skepsis til estimatene. I så tilfelle, forklarte revisor 8SO, ville man for eksempel forsøke å innhente ytterligere eller sterkere bevis.

Revisor 6MM og 8SO påpekte at det kunne være utfordringer knyttet til dette, da man kunne få en slags bias knyttet til de klientene som man hadde god erfaring med fra tidligere revisjoner, og at man i så måte kunne tillegge klientenes uttalelser «litt mye vekt». Derved forelå det en risiko for at man ikke gjorde tilstrekkelig risikovurdering og revisjonshandlinger i forbindelse med kundens estimer. Dette er i tråd med studien til Hatfield et al. (2011) som undersøker om tidligere erfaring med klienten, og eventuelt press fra klienten, påvirker revisors justering av en estimatstørrelse. Forfatterne finner at revisorer uten tidligere erfaring med klienten foreslår en vesentlig høyere justering enn revisorer med tidligere erfaring. I tillegg finner de at revisorer som opplever press fra klientene, foreslår vesentlig lavere justeringer. Konklusjonen må sies å være at revisors profesjonelle skepsis er negativt påvirket av både et langvarig forhold med klienten og opplevd press fra klienten på å vise et bestemt resultat. Revisor 8SO sa:

Jeg har forståelse for at man over tid kan miste fokus på hva som faktisk er risikoer, fordi at du har en tiltro til kompetanse, eller at du mener de er dyktige. Så du antar at han kommer ikke å gjøre noe galt. Det er jo det første alle sier, «hadde jo aldri trodd at han kunne gjøre det» eller «det hadde jeg aldri trodd om hun eller han». Så det kan jo det kan være en styrke og det kan jo være en utfordring, hvis man blir for biased selv egentlig ja.

Dette er tett opptil Bazerman et al. (2002) beskrivelse av ubevisst bias, som tidligere beskrevet i delkapittel 6.2.5. Videre kan man trekke linjer mellom disse utsagnene og studien til Sivertsen og Hansen (2021), hvor det uttrykkes en bekymring for at revisors fokus på risiko forbundet med ledelsens integritet og bias potensielt trekker en uproporsjonal del av revisjonsfokuset.

Utfordringen med dette er at man potensielt ikke legger nok vekt på estimatets iboende skjønnsmessige natur og risikoen som ligger i selve målingsusikkerheten.

6.2.7 Profesjonell skepsis

Vurderingen av dokumentasjonen man får fra klientene er tett knyttet opp mot utøvelsen av revisors profesjonelle skepsis. Som nevnt i kapittel 3, stilles det krav i Revisorloven §9-4(4) om at revisor skal utvise særlig profesjonell skepsis ved vurdering av regnskapsestimater. Den reviderte ISA 540 er videre utvidet med krav og veiledning til revisor i dokumentasjonen av den profesjonelle skepsisen knyttet til estimater. Det var derfor interessant å se om dette var fanget opp i revisjonsutøvelsen til revisorene som ble intervjuet. Det ble stilt spørsmål om de pleide å dokumentere sin profesjonelle skepsis. De revisorene som svarte bekreftende på dette ble deretter stilt tillegsspørsmål om de opplevde noen utfordringer med dette, om hvordan de dokumenterte skepsisen, og om hva de dokumenterte.

Selv om revisorene var tydelige på at de utøvde profesjonell skepsis i sin revisjon, så var det få som hadde tydelige svar på hvordan de dokumenterte denne skepsisen. Et par av revisorene antydte at de hadde en viss bekymring for å dokumentere profesjonell skepsis, da man var urolig for at dette ville medføre ytterligere oppfølging for å holde en rød tråd i revisjonen. Revisor 4LO forklarte dette slik:

Man er litt forsiktig med å være litt sånn veldig skeptisk tror jeg. Det er litt sånn innebygd i sånn som revisjonsbransjen er blitt. Jo mer skeptisk du er, jo mer...jeg tror vi gjør en stor del av den samme revisjonen, uten at vi dokumenterer skepsisen vår. For vi blir så redd for at hvis vi er for skeptiske så krever det en oppfølging. Jeg tror mange ganger så gjør du en oppfølging, men risikoen for at du glemmer den oppfølgingen eller ikke gjør den på riktig måte er så stor, at man ofte er litt for snill i den vurderingen. At du legger for stor vekt på at kunden har god internkontroll og god likviditet og er til å stole på. Det er enklere å ta den vinklingen enn å ta den andre.

Man var redd for at dokumentasjon av skepsis til kundens estimater ville medføre en plikt til å dokumentere revisjonen på en viss måte, og derav valgte man å unnlate å dokumentere skepsis, selv om man utførte handlinger i tråd med profesjonell skepsis.

Revisor 1LO var av den oppfatning at de dokumenterte handlingene i revisjonen var god nok dokumentasjon for den faktiske utøvelsen av profesjonell skepsis.

Jeg opplyser om hvilket faktum det er som jeg har fått fra kunden. Og så tenderer resultatet til å være helt annerledes enn det jeg har fått fra kunden i mange tilfeller. Og jeg tenker at det på en måte det er den beste dokumentasjon på at man har vist profesjonell skepsis. I stedet for å sette i gang noen verbal greie. Det at man dokumenterer hva som er sagt fra forskjellige og hvilke innspill man har fått og hvor man faller ned konklusjonsmessig på et resultat. Beste muligheten for å vise at man har hatt en viss grad av skepsis til det som har blitt sagt.

Flere av de andre revisorene beskrev også at de mente at det lå dokumentasjon av utøvelse av skepsis i vurderingene som var beskrevet igjennom revisjonen. Ellers mente flere det var utfordrende å dokumentere skepsisen. Enkelte viste til generell epostkorrespondanse med partnerne (3LM) og/eller at man i revisjonsfilen hadde en form for avkrysning i sjekklister på at man ville ha en profesjonell skeptisk holdning i revisjonen (2LM, 5LM, 6MM). Revisorene 7SM og 8SO mente at man hos dem ble tvunget til å dokumentere sin profesjonelle skepsis igjennom arbeidspapirene. Dette lå hovedsakelig i ulike kontrollspørsmål vedrørende om dataene man hadde fått fra klienten var fornuftige, hvor vidt det var fornuftig å bruke et punkttestimat, og det var brukt alternative metoder enn regnskapsreglene i utarbeidelse av regnskapsdokumentasjonen og hva slags effekt dette i så tilfelle hadde. Revisor 7SM forklarte at dette var gjenstand for intern kvalitetskontroll, og derfor noe man hadde et bevisst forhold til igjennom revisjonen.

6.2.8 Effekt av tidspress

Som vist i delkapittel 3.1.4, kan økende tidspress ha negative implikasjoner for revisors profesjonelle skepsis, hvor revisor på grunn av tidspresset i mindre grad benytter et spørrende sinn og kritisk vurderer dokumentasjonen (Lambert et al., 2017). Dette gjelder spesielt i perioder der revisor må forholde seg til nye standarder eller andre endringer som bidrar til å redusere tiden revisor har å bruke på revisjonen. Det kan argumenteres for at den nye ISA 540 og pandemien kan ha bidratt til slikt tidspress. Den reviderte ISA 540 var en forventet endring, men samtidig har standarden økt dokumentasjonskravene til revisor og i så måte kan tilpasning

til de nye dokumentasjonskravene ha tatt tid fra den øvrige revisjonen. Pandemien var en uforutsett hendelse som medførte uventede, midlertidige endringer i lover og forskrifter som revisor måtte forholde seg til. Et eksempel på dette er attestasjon av søknader om kompensjonsmidler, som for revisor har medført et stort antall nye handlinger. Dette kom på våren, i en periode da revisjonsbransjen normalt allerede er under stort tidspress og hvor mange revisorer jobber mye overtid. Myndighetene møtte etter hvert denne situasjonen med utsettelse i fristene for levering av skattemelding og årsregnskap, men disse nye fristene kom sent i årsoppgjøret. Eksempelvis ble den midlertidige forskriften vedørende utsatt frist for fastsetting av årsregnskapet ikke vedtatt av Stortinget før 19. juni 2020.

Av denne grunn var det interessant å spørre revisorene om de mente at tidspress hadde noen effekt på deres revisjon av estimater og vurdering av risiko. Revisorene hadde to ulike varianter av svar på dette spørsmålet;

- 1) at revisoren ikke kunne la seg påvirke av tidspress
- 2) at tidspress ikke burde påvirke revisjonen, men at det dessverre gjør det.

Revisor 1LO var eksempelvis tydelig på at revisoren ikke kunne tillate seg å bli påvirket av tidspress, og at tidspress derfor nødvendigvis heller hadde den effekten at revisoren jobbet mer overtid. Revisor 2LM mente også at det var lett å la seg påvirke av tidspress, men mente at det var såpass satt hvilke vurderinger man måtte gjøre av estimater før man konkluderte, at dette ikke ville påvirke revisjonen. Revisoren var fast på at det var behov for tilstrekkelig grunnlag for å trekke konklusjonene på revisjonen. Mye av det samme sa Revisor 3LM: «I planleggingsfasen, så er det sjelden tid til det, men jeg tar meg alltid tid til det. Det er ikke en post du hopper over i regnskapet».

Revisor 8SO mente at tidspresset kanskje påvirket mer enn det man kanskje likte å tro, og at dette kanskje spesielt lå i at man ikke fikk til en like god risikovurdering dersom man ikke hadde tid til å sette seg ned og tenke seg skikkelig om. I perioder med tidspress var det større risiko for at man kjørte mer på autopilot, og fortsatt krysset i de boksene man skulle, men kanskje ikke tenkte like godt igjennom de handlingene man gjorde. Revisoren mente derfor at «risikoen for at det kan gå galt» er mer til stede i perioder med tidspress. Samtidig var revisoren klar på at dette derfor er noe man jobber for å unngå, blant annet via interimrevisjoner. Revisor

4LO mente også at tidspress kunne ha noen effekt på vurderingene og gå utover kvaliteten på arbeidet, selv om denne revisoren også var tydelig på at dette ikke var en ønskelig situasjon.

6.2.9 Mangelfull risikovurdering, ansvar og revurdering

Som nevnt innledningsvis (kapittel 2), har flere av vår tids store regnskapsskandaler vært forbundet med estimater, og revisor har også blitt dømt for å ikke oppfylle kravene etter ISA 540, i forbindelse med Sponsor Service-saken (ref. delkapittel 2.1). Det var derfor interessant å undersøke om revisorene som ble intervjuet selv hadde opplevd mangler i egen risikovurdering knyttet til estimater, og hva slags konsekvenser dette eventuelt hadde hatt.

Ingen av revisorene var kjent med mangler i egen risikovurdering som hadde ført til betydelige konsekvenser. I betydelige konsekvenser la revisorene at det var blitt erstatningssak, konkurs eller andre lignende problemer. Samtidig påpekte flere at selv om de ikke var bevist feil i egne vurderinger, så kunne man jo ikke være sikker på at det ikke eksisterte feil, men at det rett og slett var et tilfelle av at man ikke kjente til mangelen. Som revisor 4LO uttrykte seg:

Det har ikke markert seg i noen vesentlige feil da, som har gjort at det har festet seg, men jeg synes det ville vært rart hvis en alltid har gjort en 100% jobb. Tror ikke vi er perfekte noen av oss, men jeg har aldri opplevd at et estimat har blitt feil, at noen har fått problemer eller annen, at regnskapet var blitt vesentlig feil.

Revisorene 1LO og 2LM påpekte at det er umulig å spå fremtiden, og at det spesielt i forbindelse med anleggskontrakter derfor alltid vil bli en eller annen feil. Spørsmålet knytter seg heller til vesentlighetsgrenser, og hvorvidt den naturlige estimeringsusikkerheten man har i prosjektvurderinger slår ut i en vesentlig feil i regnskapet. Revisor 2LM mente at dette ofte var tilfellet, med mindre man var langt ute i etterfølgende år, men at det så langt ikke hadde hatt andre konsekvenser enn at man måtte «ta den resultatsmellen neste år». Revisor 2LM var også den revisoren som var tydeligst på at revisoren hadde opplevd at estimater viste seg å være vesentlig feil når man kom til etterfølgende perioder. En av årsakene til dette kan være at dette også var en av de få revisorene som gjennomgikk tidligere estimater mot realiserte størrelser (ref. delkapittel 6.2.4). Det kan vurderes som sannsynlig at man kanskje hadde fått dette svaret

fra andre av revisorene også, dersom de hadde gjennomgått tidligere estimer i etterfølgende perioder.

Når det gjaldt mangler i risikovurderingen, spilte også organisasjonsstruktur en viss rolle. Revisor 4LO, 5LM og 8SO forklarte alle at det kunne hende seg at det ble gjort feil i risikovurderingen. For eksempel kunne det hende seg at man glemte seg dokumentasjonsmessig, eller at man glemte å «scope» inn noe. Samtidig var dette noe de mente ble fanget opp i gjennomgang av andre ledd i organisasjonen. Derfor mente de at det ikke hadde hatt andre konsekvenser, som de viste om, annet enn at man justerte vurderingen i revisjonsfilen og innhentet mer bevis, og antakelig tok en intern samtale om forholdet.

Dette er interessant i lys av hvem revisorene mente var ansvarlig for risikovurderingen. På spørsmål om dette svarte de fleste revisorene at selve gjennomføringen av risikovurderingen ble gjort av utførende ledd i revisjonen (medarbeider). Samtidig var det generell samstemthet i at det endelige ansvaret for risikovurderingen lå på partner/oppdragsansvarlig. Dette virket å være både fordi oppdragsansvarlig utgjør en reviewfunksjon i revisjonen, men også fordi det er den oppdragsansvarlige som signerer på beretningen og i så måte er ansvarlig utad mot klienten. Dette er noe interessant sett opp mot Sponsor Service-skandalen, hvor ikke bare den oppdragsansvarlige, men også medarbeideren ble dømt for mangler i revisjonen i henhold til kravene i ISA 540.

Det var i så måte også interessant om revisorene revurderte risikovurderingen underveis, da ISA 540 legger opp til at risikovurderingene knyttet til iboende risiko, kontrollrisiko og særlig mislighetsrisiko ved behov skal vurderes underveis i revisjonen, og at dette skal dokumenteres. Revisorene ble derfor spurt om de pleide å revurdere risikovurderinger underveis. De var stort sett enige om at dette var noe man var påkrevd å gjøre, og flere forklarte at de signerte på dette i revisjonsfilen. Samtidig var det en handling som enkelte virket å synes var mer en formalitet enn en realitet. Revisorene var samtidig tydelige på at dersom det dukket opp nye forhold ved revisjonen så ville man ta hensyn til dette, og som Revisor 1LO sa, «bore dypere». Revisor 3LM forklarte for eksempel at revisoren stort sett kunne treffe på mangler i risikovurderingen underveis i revisjonen når revisoren reviderte nye klienter. Da kunne det vise seg at man i

planleggingsfasen ikke fått med seg estimater knyttet til avsetninger eller lignende. Dette skyltes, ifølge revisoren, gjerne dårlig planlegging eller at man ikke var blitt godt nok kjent med klienten, og forholdet ble rettet ved at man gjorde en justering i vurderingene underveis i revisjonen.

Utfordringen med denne praktiske tilnærmingen virket imidlertid for flere av revisorene å være at det ikke nødvendigvis ble dokumentert tilstrekkelig. Revisor 4LO forklarte:

Ofte er den vurderingen [risikovurderingen] gjort på forhånd, og så kommer jo vi partnere alltid løpende etter, og da er vurderingen gjort. Og ofte kan det vel, litt avhengig av hva som er skjedd i løpet av året og utviklingen i selskapet, så kan det jo bli endringer i den risikovurderingen da. Den er vi kanskje ikke like god til å dokumentere, at vi har gjort en endring. Altså, ofte så har vi jo det, ved at vi har gjort mer jobb da.

Revisor 8SO forklarte dette på litt annet vis. I deres revisjonsfirma ble det alltid gjort vurderinger og «review» til slutt i revisjonen. Da kunne man treffe på nye handlinger som var gjort knyttet til estimater som var dukket opp og som man ikke var klar over ved den opprinnelige risikovurderingen. For å sikre at man da hadde en rød tråd gjennom revisjonen i henhold til standardene så ville man da gå tilbake til risikovurderingen og oppdatere denne i etterkant. I så måte kan det virke som om dokumentasjonen ble oppfattet mer som en formalitet, og ikke som relevant med hensyn til den faktiske, praktiske utførelsen av revisjonen.

6.2.10 Ekstern ekspertise

Flere av revisorene i denne studien har påpekt at estimater kan være komplekse og vanskelige å vurdere, eksempelvis ved verdsettelse og komplekse sammensatte prosjektvurderinger. ISA 540 A62 påpeker at:

Revisor innehar ikke nødvendigvis de spesialistferdighetene eller -kunnskapene som er påkrevd når det aktuelle forholdet ligger innenfor et annet felt enn regnskap eller revisjon (for eksempel verdsettelsesferdigheter), og kan bli nødt til å engasjere en ekspert.

Med basis i dette ble revisorene spurt om de innhenter ekstern ekspertise når de reviderer regnskapsestimater. Her svarte de aller fleste av revisorene nei, også de som hadde lang erfaring og jobbet/hadde jobbet i en eller flere av de store revisjonsfirmaene. Revisor 2LM forklarte at revisoren i sin tid hos et av de store revisjonsfirmaene hadde revidert en del større eiendomsaktører som selv hadde interne eksperter for å beregne eiendomsverdier med videre, men at revisoren ikke kunne komme på at revisjonsfirmaet selv hadde hatt behov for å innhente eksterne eksperter. Revisor 4LO og 7SM sa at det hendte at de innhentet advokatbrev ved advokathonorarer, for å få avklaringer vedrørende estimatposter knyttet til potensielle forpliktelser. Ellers var det Revisorene 7SM og 8SO som svarte at de i enkelte, sjeldne tilfeller innhentet ekstern ekspertise. Dette kunne eksempelvis være tekniske beregninger vedrørende varelageret, ingeniører som kom med kommentarer, eller vurderinger rundt regnskapsreglene knyttet til immaterielle eiendeler. Samtidig så var det i realiteten ikke eksterne eksperter man benyttet seg av her, men heller interne eksperter i fagavdelinger eller lignende.

Revisor 1LO var skeptisk til at innhenting av ekstern ekspertise var hensiktsmessig og kommenterte:

Altså å innhente eksterne ekspertise på disse greiene som jeg har snakket om nå, det tror jeg ikke så veldig mye på. Hvis vi ser på anleggskontrakter da, hvor det er sånn at det betales fra selskapets kunder på visse intervaller, da bruker jeg de innbetalingsintervallene som bevis. Men jeg har brukt eksterne en gang i tiden. [...] Da hentet vi inn estimater fra uavhengige, hvor vi da kunne vi skylde på vedkommende, men vi har jo ingen kontroll på hva virkeligheten egentlig er.

Generelt sett var inntrykket at revisorene i de små foretakene ikke anså det nødvendig med innhenting av ekstern ekspertise på sine oppdrag, da man hadde kompetanse til å vurdere estimatene selv. I de større revisjonsfirmaene, på den andre siden, hadde man nødvendigvis ikke kompetansen selv på de mer komplekse oppdragene, men her kunne man trekke på interne fagavdelinger for å rådgi kunden i stedet for å engasjere eksterne eksperter.

6.2.11 Koronapandemiens effekt på risikovurderingen

En av de underordnede problemstillingene i denne studien var hvordan pandemien ville kunne påvirke risikovurderingen av usikre estimater. Intervjuene i studien ble gjennomført høsten 2021, og de fleste revisorene hadde derfor på intervjuetidspunktet vært igjennom 1-2 planleggingsprosesser på sine kunder under pandemien (som startet ca. mars 2020). Revisorene ble derfor spurt om hvordan koronapandemien hadde påvirket deres risikovurderinger knyttet til regnskapsestimater, for kort å avklare om det var noen forskjeller i risikovurderingshandlingene de gjorde knyttet til estimater som følge av pandemien. Deretter fulgte et mer utdypende oppfølgingsspørsmål, der de ble spurt om de ventet at det måtte innhentes mer informasjon, stilles flere kritiske spørsmål og/eller gjøres flere revisjonshandlinger som følge av pandemien.

Også her var det noen ulikheter i svarene. Enkelte revisorer var tydelige på at pandemien ikke hadde medført noen endringer i handlingene deres. Revisor 1LO forklarte eksempelvis at revisorens klienter ikke hadde hatt noen endringer i prosessene eller personene involvert i virksomheten, og at det sånn sett ikke var et behov for endring i handlingene som følge av pandemien. Samtidig ventet revisoren at pandemien ville påvirke priser og tilgang på materialer og lignende, og at man sånn sett for eksempel kunne se kostnadsoverskridelser og kapasitetsproblemer i enkelte prosjekter. Revisoren forklarte at dette var en endring i de situasjonsbestemte rammebetingelsene, som igjen påvirket selve regnskapstallene, men at dette ikke hadde en effekt på hvordan man gikk frem i selve risikovurderingen. De situasjonsbestemte rammebetingelsene, eieren og kundens interesser, mente revisoren, var noe man alltid må «ha styr på» i en revisjon, og dette vil ikke endre seg selv om man er i en pandemisituasjon.

Revisor 7SM forklarte noe av det samme. Handlingene og strategien var lik som før pandemien. Forskjellen, forklarte revisoren, lå i at man store deler av pandemien hadde vært nødt til å arbeide fra hjemmekontor i stedet for å sitte ute hos klienten. Dette betydde at man i stedet for å hente ut informasjonen direkte fra systemet selv, var nødt til å etterspørre dokumentasjonen fra klienten. Det ble dermed et ekstra ledd mellom regnskapsprogrammet og revisoren. Som beskrevet i delkapittel 2.3 Troms Kraft – overvurdering av opptjent, ikke fakturerte inntekter, kan slike mellomledd være risikofylte. Kraft & Kultur-skandalen ble i stor grad muliggjort fordi

administrerende direktør hadde anledning til å manipulere dokumentasjonen før oversending til revisor. Videre kan det tenkes at man i noen tilfeller vil være mer forsiktig med å be om informasjon i slike tilfeller, hvor man normalt bare ville ha hentet fra systemet for å «gjøre en ekstra sjekk». Samtidig kan det argumenteres for at det nettopp er i disse tilfellene det foreligger en forhøyet risiko for misligheter, og det derfor er spesielt her man bør gjøre en ekstra kontroll.

Andre revisorer påpekte at pandemien hadde medført andre definerte handlinger som revisor skulle gjennomføre, som attestasjon av tilskudd i forbindelse med kompensasjonsordningene. Flertallet av revisorene forklarte også at de hadde gjort flere handlinger knyttet til fortsatt drift, selv om de fleste ikke så på dette som et estimat. Eksempelvis sa revisor 2LM:

Det har jo vært litt mer fokus på det med fortsatt drift. Men det går ikke spesielt på estimer da. Mange, de fleste, har jo blitt påvirket av korona med redusert omsetning og alle ringvirkningene i alle typer bransjer og sånn, så de fleste er jo påvirket da. Jeg kan ikke komme på noe spesielt når det gjelder estimer og sånn. Det er jo noen sånne revisjonshandlinger, men ikke mot estimer spesielt [...] Vi har jo vært nødt til å gjøre litt ekstra revisjonshandlinger når de har fått støtte og sånn, revidere og avgi bekreftelse eller, hvis vi ikke har gjort det, så må vi uansett gjøre noen handlinger der, men det går jo ikke spesielt på estimer.

Dette er interessant fordi estimeringsusikkerhet knyttet til et estimat kan skape tvil om selskapets evne til fortsatt drift (ISA 540, pkt. A75). Eksempelvis kan potensielt vesentlige feil i avsetninger til mulige garanti- eller erstatningskostnader skape tvil om selskapets evne til fortsatt drift. Samtidig kan tvil om selskapets evne til fortsatt drift gjøre at revisoren må revurdere den bokførte verdien av immaterielle eiendeler. Dette krever at man gjør handlinger i henhold til standarden også med fokus på fortsatt drift vurderingen. Samtidig så ser vi på revisorenes forklaringer at de har behandlet fortsatt drift vurderingen på en måte som gjenspeiler det de har forklart om øvrige estimer. Revisorene beskriver på mange vis en situasjon med økt usikkerhet og kompleksitet (vanskeligere å spå fremtiden, flere krav som skal vurderes, flere makroøkonomiske faktorer som spiller inn på fortsatt drift med mer), hvor de på grunn av dette også har lagt mer i vurderingen av fortsatt drift forutsetningen. Dette tyder derfor på en slags etterlevelse av standarden, om enn ubevisst.

Enkelte revisorer forklarte at de gjorde noe mer vurderingsjobb på enkelte poster (3LM, 5LM, 6MM, 8SO). Dette gikk blant annet ut på at man tok en ekstra diskusjon i teamet eller i revisjonsfilen ved oppstart av revisjonen, hvor man kanskje satte risikoen på enkelte estimatposter som høyere enn man ville gjort tidligere eller tok ekstra diskusjoner med klienten rundt tap på kundefordringer eller fortsatt drift. Revisor 6MM påpekte at potensielle koronaeffekter hadde spesielt fokus i teammøtet, uten at man nødvendigvis dokumenterte det veldig i form av risiko. Det ble imidlertid gjort strengere vurderinger på for eksempel kundefordringer og fortsatt drift, spesielt hvis man hadde klienter som tenderte til å være optimistiske. Revisor 8SO fortalte videre at usikkerheten forbundet med pandemien ville gi utslag på egne steg i revisjonsprosessen, hvor man tar stilling til om det eksisterer indikasjoner på usikkerhet. Her, forklarte revisoren, ville man potensielt ta med seg noen estimater lengre i prosessen i stedet for å «scope» de ut slik man normalt ville ha gjort. Hensikten med dette var ikke bare å fange opp potensielle faktiske effekter på konklusjonene, men like mye å vise at man var bevisst problemstillingen.

I stedet for å scope ut estimater tidlig tar du dem kanskje heller med et steg videre for å vise at du er obs på det. Og det er det både og. Det er noe for å vise og synliggjøre at du faktisk er bevisst det her. Selv om det ikke medfører noen konsekvenser på en måte i konklusjoner, men også det at det faktisk har potensielle konsekvenser ja.

Overordnet sett ser vi at selv om revisorene svarte at de ikke forventet at det ville være behov for endringer i risikovurderingen som følge av pandemien, så var det flere av dem som gjorde ytterligere handlinger, oppførte seg mer kritisk eller stilte ytterligere spørsmål vedrørende fortsatt drift og andre estimatposter. Selv om revisorene ikke selv så på dette som estimater, så behandlet de på mange vis postene som om de hadde vært estimatposter. Videre var det indikasjoner på at enkelte av revisorene som svarte at det ikke gjorde ytterligere handlinger som følge av pandemien, svarte dette da de mente at eksisterende revisjonsstrategier og risikovurderingsprosesser fanget opp dette. Selv om pandemien påvirket selve regnskapslinjene, så hadde ikke dette noen effekt på prosessen for å vurdere risiko, men heller på utfallet av prosessen.

6.3 Intervjuets del 3: ISA 540

I denne delen av intervjuet ble revisorene spurt om de hadde hørt om den reviderte ISA 540. Videre ble det stilt spørsmål om standarden hadde endret måten de reviderte regnskapsestimater på, og om hvilken effekt de mente den reviderte standarden ville ha på vurdert risiko ved revisjonen av regnskapsestimater. Det var flere interesseområder i disse spørsmålene. For det første var det interessant å få vite om revisorene kjente til standarden, da dette vil kunne ses som en forutsetning for å kunne etterleve kravene som ligger i den. For det andre så var det interessant å se om de revisorene som kjente til standarden, faktisk kjente til innholdet og etterlevde den i praksis. Dette bygger i en viss grad opp på delkapittel 6.2, hvor vi fikk kjennskap til revisorenes praktiske gjennomføring av risikovurderingen.

6.3.1 Estimater i revisjonsprogrammene

Revisorene i det mellomstore og de store revisjonsfirmaene hadde god kjennskap til den reviderte ISA 540. De hadde hatt kursing og workshops i standarden og kunne fortelle at kravene i den reviderte standarden var implementert i revisjonsprogrammet de brukte. Revisorene i de små revisjonsfirmaene kunne i hovedsak lite om den reviderte standarden i forkant av intervjuet. Noen hadde ikke hørt noe om den, mens andre hadde hørt litt, men kunne ikke nevne hvordan den reviderte versjonen var annerledes enn den forrige, annet enn at den ville innebære økte krav til revisorer, høyere krav til dokumentasjon og mer tidsbruk. I flere tilfeller var revisorene usikre på om de hadde spesifikke handlinger for estimater i revisjonsprogrammet.

Enkelte revisorer, de som jobbet i større, internasjonale revisjonsfirmaer med egne fagavdelinger, hadde tatt i bruk nye arbeidspapirer basert på den reviderte standarden for regnskapsåret 2020. Vi ble fortalt at de nye arbeidspapirene besto av standardiserte spørsmål, hvor revisoren ble bedt om å identifisere og kartlegge regnskapsestimater i regnskapet. De standardiserte spørsmålene, sammen med interne kurs og workshops, gjorde at alle fra junior revisormedarbeidere til partnere hadde lignende forutsetninger, uavhengig av egen erfaring, for å kunne vurdere estimater og tilhørende risikoer på en ensartet måte. En del av risikovurderingen innebar en større grad av forretningsforståelse, og startet med dokumentasjon om hvordan klienten utarbeider estimater, hvilke kontrollaktiviteter klienten har knyttet til

estimer og en beskrivelse og vurdering av hvilke data og forutsetninger som lå til grunn. Der det var aktuelt så revisoren på tidligere estimer opp mot realiserte størrelser, og ved å se retrospektivt på dette, få enda en grundigere forståelse av forutsetningene som ble brukt.

Gjennom denne vurderingen av data og forutsetninger, som også innebar at revisoren hadde kunnskap om gjeldende regnskapsregler og tok stilling til om andre data eller forutsetninger kunne vært brukt, mente revisorene at de på en måte ble tvunget til å dokumentere sin egen profesjonelle skepsis. Når alt dette var dokumentert, ble det gjort en egen vurdering av iboende risiko og kontrollrisiko knyttet til vesentlige estimer. Iboende risikofaktorer, som blant annet estimeringsusikkerhet, subjektivitet, kompleksitet, ble vurdert og dokumentert. Der klienten hadde kontrollaktiviteter knyttet til estimatet, ble det vurdert om disse skulle testes. Behov for spesialistferdigheter eller -kunnskap ble vurdert. Dersom estimatet selv eller tilhørende regnskapslinje ble ansett som vesentlig, ble det tatt videre fra planleggingsfasen til utførelsen av selve revisjonen. I avslutningen av revisjonen, før konklusjonen, skulle revisoren vurdere om det var oppdaget noe under utførelsen som de ikke visste om under planleggingen, og så eventuelt gå tilbake og revurdere risikobildet for å ha en rød tråd gjennom hele revisjonen.

Revisorene som jobbet i mindre revisjonsfirmaer fokuserte på risikovurderinger av iboende risiko og kontrollrisiko knyttet til vesentlige regnskapslinjer, men gjorde som oftest ikke egne vurderinger av risiko knyttet til regnskapsestimer i planleggingsfasen. Dersom det var tilknyttet vesentlige problemstillinger til regnskapsestimer, ble dette omtalt og eventuelt dokumentert. Selve vurderingen av ledelsens data og forutsetninger ble gjort under utførelsen av revisjonen, hvor det ble testet om data og forutsetningene var hensiktsmessige og rimelige. Gjennom samtaler med ledelsen, forretningsforståelse, erfaringer fra tidligere år og egne analyser, dokumenterer revisoren vurderinger og utfører revisjonshandlinger samtidig. De dokumenterte ikke egen profesjonell skepsis noe særlig utover der det ble uenighet med ledelsen, hvor uttalelser fra ledelsen og revisors vurderinger ble tatt inn i filen.

Det kan tenkes at de nye arbeidspapirene øker revisors bevissthet rundt risikoer knyttet til regnskapsestimer, noe som må anses som positivt. Spørsmålet er da om økt dokumentasjonskrav og flere sjekkliste nødvendigvis fører til bedre revisjonskvalitet, men en

vurdering av revisjonskvaliteten knyttet til de ulike tilnærmingene faller utenfor vår problemstilling. Samtidig kan det tenkes at revisorene vi intervjuet har ulike oppfatninger av små og mellomstore selskaper, eller bruker ulike typer selskaper som eksempler når de snakker om estimer. Revisorene fra større revisjonsfirmaer fortalte mye om selskapenes kontrollaktiviteter og kvalitet på dokumentasjon, mens revisorer fra mindre revisjonsfirmaer fortalte om ikke-eksisterende kontrollaktiviteter og manglende dokumentasjon. Gjennomgående var de enige om at estimatene i små og mellomstore selskaper var mindre komplekse, og at det var viktig å ha et realistisk forhold til estimatets størrelse.

6.3.2 Etterlevelse av standarden i små og mellomstore selskaper

Standarden har ingen egen veiledning for revisjon av mindre foretak, og er i utgangspunktet utarbeidet for større virksomheter med et fungerende kontrollmiljø og omfattende prosessbeskrivelser. Revisorene i det mellomstore og de store revisjonsfirmaene mente at de nye arbeidspapirene hadde en verdi, i og med at de hadde økt deres bevissthet rundt regnskapsestimer og tilhørende risiko. De andre mente andre at økte krav til beskrivelser og vurderinger av iboende risiko og kontrollrisiko, testing av hvordan ledelsen har utarbeidet regnskapsestimatet, samt krav til å dokumentere egen profesjonell skepsis var en unødvendig byrde som tok fokuset vekk fra den faktiske revisjonen og det som var viktig.

Revisorene som jobbet i mindre revisjonsfirmaer, uttrykte en frustrasjon knyttet til den reviderte ISA 540. De så at standarden i utgangspunktet ikke innebar noen «radikal endring» i hvordan revisjonen skulle utføres, men heller at den fremhevet et økt dokumentasjonskrav av revisors arbeid. Noen av revisorene mente at standardene gjør at fokus skiftes mot dokumentasjon av handlinger og sjekklister, i stedet for den faktiske revisjonen. Det store omfanget av handlinger som revisor må gjøre og dokumentere, gjør at man mister oversikt over totaliteten. De med lengst erfaring sa at den nye standarden ikke hadde endret måten de reviderte regnskapsestimer på, fordi;

[...] det er jo egentlig svært lite nytt under solen. Det er bare en ny tekst. Og en del av denne nye teksten, den er et resultat av at noen av de store revisjonsfirmaene nå har rotet seg bort ordentlig og rent faktisk ikke har fulgt de gode gamle reglene om å skulle ha en litt forsiktig tilnærming til ting. Istedenfor å gå på realitet, så har de

valgt å lage veldig omfattende greier om den fysiske prosessen for å komme til et resultat, eller verifisere et resultat (Revisor 1LO).

Revisorene poengterer at ofte har verken ledelsen i mindre selskaper eller regnskapsføreren kompetanse til å vurdere regnskapsestimatene, om det gjelder for eksempel ukurans på varelager eller prosjektvurderinger (opptjent, ikke-fakturert inntekt, ferdigstillelsesgrad, osv):

Så når at man går ut i denne her 540 og snakker om at man skal få regnskapsføreren eller bedriften til å lage dette så at det kommer på en fornuftig måte, så er man særdeles optimistisk. Ja, det er laget for store bedrifter med arbeidsdeling og mye kompetanse, og det har jo ikke disse små bedriftene. Du får ikke en snekker til å komme på banen og så gjøre en fornuftig begrunnet vurdering. (Revisor 1LO)

Det blir, ifølge revisorene, vanskelig eller umulig å utfordre ledelsen i tilstrekkelig grad når det er klare begrensninger i ledelsens regnskapskompetanse eller deres kunnskap om metoder og forutsetninger som legges til grunn for beregning av regnskapsestimater. Vurderingen og beregningen ble i beste fall «fingeren i været», mente en av respondentene.

Et av formålene med den reviderte ISA 540 er å øke nivået på revisors profesjonelle skepsis. En av respondentene mente at det å dokumentere revisors profesjonelle skepsis ville virke som om revisoren talte mot sin egen konklusjon (1LO). En annen mente at det var skummelt å dokumentere skepsis for det kunne utløse flere handlinger for å veie opp for den skepsisen (4LO). Glover og Prawitt (2014) advarer mot at revisoren utfører flere revisjonshandlinger og innhenter revisjonsbevis utover det som er hensiktsmessig og tilstrekkelig når revisoren forventer at ledelsen mangler kunnskap og kompetanse. Samtidig mener de at revisoren må være skeptisk til revisjonsbeviset som leveres av ledelsen.

En av respondentene uttrykte at når det var begrenset internkontroll i selskapet og eksternt bevis var ikke lett tilgjengelig, så hendte det at revisoren stolte på eierens uttalelser, litt avhengig av hvordan egenkapitalsituasjonen var i selskapet (4LO). Revisoren så faren ved dette, men poengterte at vi bor i Norge, og det norske samfunnet er bygget på tillit. Profesjonell skepsis har ikke utgangspunkt i mistanke. Det at revisoren trakk inn egenkapitalsituasjonen, viser hvor

sentralt vesentlighet og risiko er. Spørsmålene blir da hva er vesentlig, og hva er konsekvensene av vesentlige feil når eieren er den eneste interessenten.

En etterlevelse av alle kravene i den reviderte standarden har vist seg å bety et økt tidsforbruk for revisoren, noe Lothe (2020) også har poengtert. Revisorene som hadde tatt i bruk nye arbeidspapirer basert på den reviderte ISA 540 mente at de hadde brukt i snitt to timer ekstra per klient i løpet av årets revisjon. De fleste mente at dette var en investering, og at arbeidet som ble gjort i år kunne rulleres til senere år. Revisorer som ikke har implementert den reviderte standarden har vurdert at det er mer kostnadseffektivt å basere revisjonen primært på substanshandlinger og alternative handlinger. Det blir en kost-nytte-vurdering for revisoren vedrørende hvilken tilnærming som brukes i revisjonen. Målet med denne studien er å få innblikk i hvordan revisjonen utføres i praksis, og det gis derfor ikke noen normativ uttalelse om hvordan revisjonen skal utføres eller kommentar til de ulike tilnærmingenes betydning for revisjonskvaliteten. Det var tydelig at forskjellene i tilnærmingene og kjennskapet til, og eventuelt implementeringen av, den reviderte standarden i all hovedsak var avhengig av størrelsen på revisjonsfirmaet.

6.4 Intervjuets del 4: Praktisk case

Et praktisk case (se vedlegg 1) ble gjennomgått under intervjuene, for å få innblikk i hvilke regnskaplinjer revisorene ville fokusert på under revisjonen av caseregnskapet, hvordan de vurderte risikobildet og hvilke handlinger de ville gjort for å få hensiktsmessig og tilstrekkelig bevis for regnskapspåstandene. Caset i seg selv inneholdt flere usikre momenter, ikke minst fordi dette skulle være en ny revisjonsklient. Det ble gitt grunnleggende informasjon om selskapets eierskap og drift, og gitt regnskapstall over tre år, 2018-2020, slik at revisorene kunne følge utviklingen i selskapet over tid. Driften besto av investeringer i eiendomsselskaper, børsnoterte foretak og obligasjoner, samt noe konsulentvirksomhet. Balansetallene ga noe mer informasjon enn en ordinær årsrapport hadde vist, da hensikten var å få frem størrelsen på eventuelle estimatposter. Eksempler inkluderer nedskrivning på anleggsaksjer, avsetning til tap på kundefordringer, opptjent, ikke fakturert inntekt og verdireguleringen av markedsbaserte aksjer. Resultattall ble satt opp med vanlig klassifisering, men uten å ta hensyn til eventuell skattekostnad.

Revisorene fikk caset på forhånd, men det var ikke alle av dem som hadde studert det i forkant av intervjuet. Dette ble ikke ansett som problematisk, da ønsket var å få innblikk i den umiddelbare reaksjonen til usikre estimater. Selskapet ble kort introdusert for de som ønsket en gjennomgang, og ellers gikk vi rett på spørsmålene. Det første spørsmålet gikk på om revisorene kunne identifisere de tre regnskapslinjene i regnskapet som de forbant med høyest risiko for vesentlig feil. Fordi det var flere estimater i regnskapet, med ulik grad av risiko, og sannsynligvis ulik tilgang til revisjonsbevis, håpet vi at revisorene ville velge tre regnskapslinjer med det de mente var høyest grad av risiko eller som de mente de ville hatt mer fokus på under revisjonen. Vi spurte ikke eksplisitt om regnskapslinjer som inneholdt estimater, men forventet at svarene ville omfatte estimater både på grunn av intervjuets tema, og fordi de fleste linjer i regnskapet inneholder estimater i en form eller annen. Sju av de åtte revisorene nevnte investeringen i USA Eiendom LLC og tilhørende fordring og/eller gjeld som risikoutsatte regnskapslinjer. Ellers var de ganske samstemte om anleggsaksjer som risikoutsatt. Fem av revisorene også nevnte kortsiktig gjeld eller det ikke-bokførte, mulige erstatningskravet (2LM, 6MM, 5LM, 7SM, 8SO). En av revisorene nevnte opptjent, ikke fakturert inntekt (8SO).

Tabell 10: Risikoutsatte regnskapslinjer i caset

Regnskapslinje	1LO	2LM	3LM	4LO	5LM	6MM	7SM	8SO
Investeringen i USA Eiendom LLC	H	H	H	H	H	H	H	
Investeringer i anleggsaksjer		H	H	H	H		H	H
Fordring/gjeld til konsernselskap	H	H	H	H	H	H	H	
Opptjent inntekt								H
Kortsiktig gjeld / mulig erstatningskrav		H			H	H	H	H

Det ble litt varierende svar da vi spurte om revisjonsrisiko knyttet til de tre regnskapslinjene. Dette skyldtes sannsynligvis at det er vanskelig å ta stilling til kontrollmiljøet i et selskap når man har lite informasjon om prosessene og hvilken grad av risikostyring det er i selskapet. Spørsmålet krever en konklusjon uten tilstrekkelig informasjon. En av revisorene nevnte at det var tilknyttet en iboende risiko til verdsettelse av investeringene i anleggsaksjer, inkludert investeringen i USA Eiendom LLC (2LM) og en annen la til en høy iboende risiko på verdsettelsen av et eventuelt erstatningskrav (5LM). En tredje revisor nevnte at de alltid satte særskilt risiko ved salgsinntektene og at det var en skatterisiko knyttet til realisasjon av de

norske anleggsaksjene (7SM). Flere revisorer endte med en lav til middels risiko på regnskapslinjenivå, trolig etter en antagelse om at oppdagelsesrisikoen var lav.

Det neste spørsmålet gikk på om revisorene mente det var tilknyttet risiko for vesentlig feil eller mislighetsrisiko til noen av disse regnskapslinjene. Spørsmålet om mislighetsrisiko var til dels et ledende spørsmål, da det ikke var gitt noen indikasjon på at det var en mislighetsproblematikk i caset. Noen av revisorene hadde vært inne på risiko for vesentlig feil i forrige spørsmål da de kommenterte iboende risiko. De fleste nevnte de samme tre regnskapslinjene de hadde svart etter det første spørsmålet. Når det gjaldt mislighetsrisiko, ble det nevnt et det kunne være nærstående-problematikk her, eller at Aron kunne ha insentiver hvis han hadde noen ytterligere forbindelser til det amerikanske selskapet (6MM). En annen poengterte at det kunne være en mislighetsrisiko hvis aksjonærene var uvillige til å nedskrive anleggsaksjer eller avsette til tap på kundefordringer (8SO).

De påfølgende spørsmålene gikk ut på om revisoren ville tillegge estimeringsusikkerhet, subjektivitet eller kompleksitet til noen av disse regnskapslinjene. Det er en utfordring å se på disse tre uavhengig av hverandre, da estimeringsusikkerhet kommer av subjektivitet og/eller kompleksitet. Vi ser derfor på svarene under ett. Fem av de åtte revisorene nevnte at det var tilknyttet estimeringsusikkerhet til verdien av investeringen i USA Eiendom LLC (2LM, 3LM, 4LO, 5LM, 6MM). En av revisorene ble nysgjerrig på hvem det var som eide de resterende 40% av selskapet USA Eiendom LLC (6MM). Det ble også tilknyttet estimeringsusikkerhet til verdien av anleggsaksjer (1LO, 2LM, 3LM, 4LO), fordringer og gjeld til konsernselskap (2LM, 3LM, 5LM), kundefordringer (7SM) og det mulige erstatningskravet (2LM, 8SO). Det ble tilknyttet subjektivitet til verdien av opptjente, ikke fakturerte inntekter (1LO), avsetning til tap på fordringer (5LM), verdien av USA Eiendom LLC (3LM) og det mulige erstatningskravet (8SO). Det ble også nevnt at det kunne tilknyttes kompleksitet til beregning av det mulige erstatningskravet (8SO). Her var det noe sammenfall i identifiserte, risikoutsatte regnskapslinjer og vurdering av estimeringsusikkerhet (E), subjektivitet (S) og kompleksitet (K) som gjengitt i Tabell 11:

Tabell 11: Risikoutsatte regnskapslinjer og vurdering av estimeringsusikkerhet

Regnskapslinje og estimeringsusikkerhet	1LO	2LM	3LM	4LO	5LM	6MM	7SM	8SO
Investeringen i USA Eiendom LLC	H	H	H	H	H	H	H	
- Verdsettelse av USA Eiendom LLC		E	E, S	E	E	E		
Investeringer i anleggsaksjer		H	H	H	H		H	H
- Verdsettelse av anleggsaksjer	E	E	E	E				
Fordring/gjeld til konsernselskap	H	H	H	H	H	H	H	
- Verdsettelse av fordringer/gjeld		E	E		E			
Opptjent inntekt								H
- Verdsettelse av opptjente inntekter	S							
Kortsiktig gjeld / mulig erstatningskrav		H			H	H	H	H
- Verdsettelse av erstatningskravet		E						E, S, K
Kundefordringer								
- Verdsettelse av avsetning til tap					S		E	

Til slutt spurte vi revisorene om det var noen spesifikke handlinger de hadde gjennomført i revisjon av disse regnskapslinjene, og om aktuelt om det var noen handlinger de hadde gjort ved mistanke om mislighet. Gjennom hele intervjuet ble det nevnt risiko, regnskapslinjer og ulike handlinger for å innhente bevis for regnskapspåstandene nærmest i samme setning. Det var tydelig at revisorene var engasjerte, tenkte på den røde tråden gjennom revisjonen og ønsket å få tilstrekkelig og hensiktsmessig bevis for å kunne konkludere på regnskapet. I denne sammenhengen var det faktisk kun en av revisorene som nevnte en omfattende kontroll av dokumentasjon på inngående balanse, da dette var en ny klient (2LM). De fleste nevnte at de ville innhente skatteregnskapet til USA Eiendom LLC, eventuelt inkludert formuesverdi, for å kunne bekrefte verdien av investeringen og tilhørende fordring og gjeld. Tre av revisorene ville i tillegg innhente takst, eventuelt inkludert hjemmel, på eiendommen i USA Eiendom LLC (1LO, 2LM, 3LM), en ville be om en nedskrivningstest (7SM) og en annen ville intervjuer de som drev selskapet i USA (6MM).

Tre av revisorene nevnte intervju av aksjonærer som en egen handling (2LM, 4LO, 6MM). En av revisorene poengterte at revisoren ikke krangler med klienten om eiendomsverdier det første året, at det heller kommer i år to eller tre (4LO). Flere av revisorene ville sende advokatforespørsel (3LM, 6MM, 7SM, 8SO), men det var en revisor som var klar på at det ikke

var kommet langt nok i prosessen til at dette mulige erstatningskravet skulle bokføres, at det i beste fall skulle omtales i note (1LO). Fire av revisorene nevnte å innhente årsregnskapene knyttet til investeringene i anleggsaksjer og eventuelt å sjekke om det hadde blir solgt noen aksjer i løpet av året for å finne en mest mulig korrekt verdi på investeringene (3LM, 4LO, 5LM, 8SO). Ellers ble det nevnt vanlige handlinger knyttet til kundefordringer (1LO, 3LM), opptjent, ikke fakturert inntekt (1LO, 3LM, 8SO), cut-off handlinger (3LM), bankbrev (3LM), vurdering av fordringer og gjeld i utenlandsk valuta (4LO) og vurdering av hendelser etter balansedagen (3LM). En av revisorene poengterte at alminnelige revisjonshandlinger betyr i praksis at vi får verifisert alle poster i regnskapet (1LO).

Det ble forsøkt å legge til flere usikre momenter i dette caset. Det var noen åpenbare regnskapsestimater, i tillegg til investeringer med ulik grad av risiko, samt lave salgsinntekter og høye balansetall. Det var ikke noe mål å presentere et selskap på randen av konkurs, og det er derfor egenkapitalen var høy og selskapet var uten ekstern gjeld. Det var likevel lagt inn en økende gjeld til konsernselskap for å skape litt usikkerhet. Det ble ikke tid til å diskutere alle casets små finurligheter under intervjuet.

Det var en revisor som kommenterte realismen, eventuelt den manglende realismen, i tallene og oppsettet, men revisoren samtykket til en villig suspensjon av vantrø, og svarte på spørsmålene. Det var en revisor som bemerket netto finanskostnad på MNOK 5 i 2020, og bemerket at det faktisk var en inntekt, sannsynligvis på grunn av mottatt utbytte, uten at den ble trukket frem som en risikoutsatt regnskapslinje. Samtidig var det ingen som kommenterte at selskapet hadde overskudd i 2020 etter to år med underskudd. Det var heller ingen som kommenterte at til tross for overskudd i 2020, var både innskutt og annen egenkapital lavere i 2020 enn i 2019. Det ble likevel bemerket av en revisor at egenkapitalen var relativt god (4LO). Revisorene som forsøkte seg på å tallfeste en vesentlighetsgrense slet litt med de standardiserte beregningene fordi salgsinntektene er så lave og balansetallene så høye. Samtidig er dette et selskap med to aksjonærer og ingen ekstern gjeld. Til slutt måtte det brukes en stor grad av skjønn til å vurdere hva aksjonærene ville anse som vesentlig.

Gjennom caset har revisorene vist en mer praktisk anvendelse av risikobegrepene og vurdering av risiko. Samtidig ledet diskusjonene frem til hvordan revisorene ville håndtere denne risikoen. Det viste seg å være noen få regnskapslinjer og estimater som skilte seg ut i forhold til risiko. De fire regnskapslinjer som skilte seg ut sammenfaller med de linjene som ISA 540 trekker frem som forbundet med estimater (se vedlegg 2) og svarene revisorene ga i delkapittel 6.2.1. Revisorene var i tillegg relativt samstemte i sin vurdering og håndtering av risikoene. Det var ingen vesentlige forskjeller i svarene til de åtte revisorene som kunne forklares ut fra antall års erfaring eller størrelsen på revisjonsfirma de jobbet i. De forskjellene som ble observert kan sannsynligvis heller knyttes til tidligere bransjeerfaring. Forskjellene som vi har sett tidligere i oppgaven skyldes i hovedsak hvor formalisert risikovurderingsprosessen er hos det enkelte revisjonsfirmaet, og om det er en egen definert prosess for estimater, eller om denne er innbakt i den generelle risikovurderingen.

6.5 Overordnede funn og analyse

Det overordnede fokuset i intervjuene var å avklare hvordan revisorer vurderer risiko ved estimater i små og mellomstore norske selskaper. De fire delene av intervjuet gikk inn på flere ulike sider av den praktiske revisjonen, og undersøkte også hvorvidt revisorene mente at koronapandemien og den reviderte ISA 540 hadde hatt noen effekt på risikovurderingen. Samtidig som ulike spesifikke elementer er belyst i delkapitlene 6.2 til 6.4, er det også en del overordnede trekk som går igjen i analysen. Disse vil nå gjennomgå i dybden.

6.5.1 Forskjeller i metodikk basert på bakgrunn og arbeidsplass

Svarene varierte noe ut ifra revisorenes erfaring og arbeidsplass. Dette virket å ha betydning for hvilke regnskapslinjer revisorene nevnte med hensyn til høy og lav risiko, og begrepene knyttet til estimeringsusikkerhet. For eksempel tenderte revisorene med lang erfaring fra bransjen til å fokusere mer på anleggskontrakter og prosjektrengskap, mens de med kortere erfaring fokuserte mer på kundefordringer og opptjent inntekt. Siden utvalget i studien er lite, er det vanskelig å si om dette er en reell forskjell på grunn av arbeidserfaring, eller om det er en forskjell som ligger i hvilke bransjer akkurat revisorene i denne studien hadde revidert.

Størrelsen på arbeidsplass revisorene hadde virket å ha større betydning for svarene. Dette gjaldt spesielt krav som først kom i den reviderte versjonen av ISA 540. Dette kan tenkes å reflektere at flere av revisorene i de små revisjonsfirmaene hadde arbeidet i store firmaer tidligere, men at dette var før for eksempel den reviderte ISA 540 ble implementert. Det ble observert en betydelig forskjell i formaliteten i risikovurderingsprosessen (og øvrige handlinger) hos de små revisjonsfirmaene og de middels til store firmaene. Revisorene i de middels til store firmaene hadde alle egenutviklede revisjonsprogrammer utviklet av internasjonale fagavdelinger, og disse programmene var under kontinuerlig utvikling. Dette medførte at revisorene i disse firmaene var godt kjent med de ulike begrepene som inngår i standardenes beskrivelse av risikovurderingsprosessen, både generelt, og spesielt vedrørende estimer. Revisorene i disse firmaene konsulterte og/eller viste jevnt over til ulike steg i selskapets revisjonsprogram.

Revisorene i de små firmaene viste i mye større grad til en praktisk tilnærming til revisjonen. Studien inkluderte flere revisorer fra små firmaer enn store firmaer, og det ble observert at det her også var forskjeller på tvers av de små revisjonsfirmaene. Disse revisorene brukte alle standard, eksternt utviklet programvare, som krever varierende grad av egen tilpasning. Samtidig ble det generelt observert at disse revisorene oftere trengte forklaring på hva som var ment med begreper (eksempelvis estimeringsusikkerhet og subjektivitet), og at det var mer uklarhet i skillet mellom de ulike risikobegrepene (iboende risiko, kontrollrisiko med videre). Hos enkelte var det også en vagere linje mellom hva som var risikovurderingsprosess, og hva som var utførelse av revisjonen. Videre var det mer uklarhet i skillet mellom hva som var generelle revisjonshandlinger og handlinger spesifikt rettet mot estimer.

6.5.2 Skillet mellom revisjon og rådgivning – ubevisst bias

Samtidig som revisorene i de små firmaene var mer uklare vedrørende formalitetene i standardene, ble de oppfattet å ha en klar formening og beskrivelse av hvordan de gjennomførte revisjonen i praksis. I vår gjennomgang av revisjonsstegene knyttet til komplekse estimer beskrev revisorene også i stor grad de samme handlingene, uavhengig av størrelse på revisjonsfirmaet. Utfordringen virket imidlertid her å være at revisorene i de små firmaene i større grad opplevde at de ikke fikk tilstrekkelig dokumentasjon fra klientene. Flere årsaker ble gitt for dette, hovedsakelig 1) manglende kompetanse hos klienten og regnskapsføreren, 2) at

estimatet ville være dyrt og tidkrevende for klienten å utarbeide, og 3) at klienten ikke så hensikten med, eller verdien av utarbeidelsen av estimatet. Revisorene i de middels til store firmaene kommenterte også at det hendte at de ikke fikk tilstrekkelig dokumentasjon fra klientene, men her var holdningen mer rettet mot at man da stilte ytterligere spørsmål og gikk ytterligere runder med klientene for å få den nødvendige dokumentasjonen.

I de små firmaene ledet dette på den andre siden til, slik som en av revisorene sa, at skillet mellom revisjon og rådgivning ble mer flytende. Revisoren spilte en større rolle i regnskapsavleggelsen, ved å bistå helt eller delvis med utarbeidelsen av estimatet, via store korrigeringer eller utarbeidelse av forslag til forutsetninger og beregninger av estimater. Dette skaper utfordringer av ulike årsaker, og da hovedsakelig på grunn av ubevisst bias og trusler mot revisors uavhengighet.

I en revisjon som er preget av kompleksitet og manglende kunnskap hos klienten vil revisoren kunne utøve en større grad av profesjonell skepsis i revisjonen, og dette kan lede til at fokus på kundens manglende kompetanse eller manglende objektivitet tildeles en uproporsjonal andel av revisors fokus (Sivertsen og Hansen, 2021). Da kan man miste øye for andre relevante revisjonshandlinger og fokusområder, som den iboende risikoen som ligger i selve estimatet. Videre kan man bli overveiende kritisk i vurderingen av estimatet, og derfor ende opp med et estimat som er over- eller undervurdert fordi man legger til grunn en for forsiktig tilnærming. Som revisor ILO sa: «Og så kan vi begynne å si at det er vi tror at det kan være en grei verdi. [...] det stopper på en måte der, og så *prøver vi å trekke av litt*. Eller jeg gjør det.» (vår utheving).

Det andre ubevisste biaset revisor kan støte på, er at man igjennom en slik prosess, der man bistår i utarbeidelsen av estimatet, kan få et tett forhold til klienten. Når revisor selv er med på utarbeidelsen av estimatet, går revisor tilsynelatende mer inn i en rolle som rådgiver eller regnskapsfører, og revisors rolle som en uavhengig part kan settes i tvil (Bazerman et al., 2002). Dette medfører for det første at revisor, på grunn av det tette forholdet til kunden, ubevisst kan ende opp med å vri resultatet i den ene eller andre retningen for å presentere et spesifikt bilde (Bazerman et al., 2002). For det andre kan revisor bli mer nølende til å avdekke og/eller

korrigere eventuelle feil i estimatet, da revisoren ikke ønsker eller evner å se eller innrømme feil og mangler i eget arbeid (Gronewold et al., 2013; Stefaniak & Robertson, 2010).

Revisorene i de store foretakene virket å være mer bevisst faren som lå i slike potensielle bias. Blant annet kommenterte revisor 8SO spesifikt at selv om revisoren la vekt på kundens erfaring i utarbeidelse av estimater, så var revisoren oppmerksom på at dette kan lede til bias. Dette var fordi man kunne ende opp med å legge for stor vekt på at klientene etter tidligere erfaring eksempelvis hadde utvist stor integritet, og derfor ikke var tilstrekkelig kritisk i risikovurderingen. Som revisoren påpekte, var det ofte tilfelle når større misligheter ble avdekket i regnskapsskandaler, at det gjerne var en stor overraskelse at nettopp han eller hun var involvert.

6.5.3 Praktisk revisjon versus revisjonsstandardene

Ikke alle revisorene i de små firmaene hadde hørt om den reviderte ISA 540 i forkant av intervjuet. Samtidig virket det å være slik at de som hadde hørt om den fant at den krevde mye dokumentasjon som tok fokus vekk fra den faktiske revisjonen. Dette er som tidligere kommentert i tråd med Lothe (2020) og Bjerketveit (2020) sine artikler, hvor det legges vekt på den økte arbeids- og dokumentasjonsbyrden som ble lagt på revisor i den reviderte ISA 540. Som kommentert av blant andre revisorene 1LO og 4LO, førte fokuset på dokumentasjon til at man fikk mindre tid til den faktiske revisjonen.

Vi fikk inntrykk av at revisorene i de små firmaene la betydelig mer vekt på at man skulle gjøre en tilstrekkelig og gjennomtenkt vurdering av estimatet, enn å bruke tid på dokumentasjonen av risiko. Revisor 4LO var eksempelvis ærlig om at det i hektiske perioder gjerne kunne være slik at man revurderte risikovurderingene igjennom revisjonen, men at det kunne hende at det glapp når det gjaldt dokumentasjonen. Videre var det en viss bekymring for at hvis man for eksempel dokumenterte en for stor grad av skepsis eller risiko i de innledende handlingene, så kunne man senere bli tatt i at man ikke dokumenterte de korrekte etterfølgende handlingene med hensyn til denne risikoen. Derfor ble det enklere å legge større vekt på faktorer som kundens erfaring og integritet, og å gjennomføre handlinger forbundet med risiko uten nødvendigvis ustrakt å dokumentere dem.

Revisorene i det middels og de store revisjonsfirmaene viste på den annen side til interne kvalitetskontroller som eventuelt avdekket avvik i dokumentasjon og den røde tråden i revisjonen. Dette var derfor noe som det ble lagt vekt på i revisjonsprosessen og i gjennomgang av andres arbeid. Revisjonen var i stor grad basert på dynamiske sjekklister som ledet til beskrivelser av hva som skulle utføres og dokumenteres basert på de angitte faktorene. Et relevant spørsmål til dette, som vi her vil gjøre oppmerksom på, men ikke vil foreslå løsning på, er hva slags tilnærming som til syvende og sist gir en bedre kvalitet på revisjonen. Utfordringen med utstrakt bruk av sjekklister kan være at man blir blind for det overordnede bildet i revisjonen, og potensielt går glipp av viktige faresignaler som ligger i helhetsbildet i regnskapet. Revisoren som trekker fingeren nedover saldobalansen og som sitter tett på kunden kan i noen tilfeller argumenteres å ha bedre forutsetninger for å oppdage og identifisere avvik eller uventede hendelser.

Videre kan samfunnbyrden som ligger i utstrakt og detaljert revisjon trekkes inn. Vår tids regnskapsskandaler, blant annet de som ble diskutert i kapittel 2, har alle vært forbundet med store selskaper og konsern. Revisorene har stort sett arbeidet i de store revisjonsselskapene. Det kan, som revisorene svarte i intervjuene, tenkes at det også ligger mangler og vesentlige feil i regnskapene til deres små og mellomstore klienter, som de som revisor burde ha avdekket. En indikasjon på dette er eksempelvis jevnlig konkurser også blant de små og mellomstore selskapene. Samtidig er mangelfull revisjon i slike selskaper i mindre grad omtalt i media, sannsynligvis fordi disse skandalene omfatter lavere kronebeløp og berører færre parter. I tillegg vil tidkrevende utarbeidelse av komplekse estimater i disse små og mellomstore selskapene tilsi en større økonomisk byrde i relasjon til totalkapitalen.

Det er håp om at denne utfordringen vil bli tatt hensyn til i den nye revisjonsstandarden for mindre komplekse enheter. Ut ifra de svarene som ble gitt av revisorene i denne studien, er det krevende å tilpasse dagens krav i revisjonsstandardene til revisjonen av små og mellomstore selskaper. Videre kan det bli økt tidspress på de revisorene som forsøker å følge standarden, da man ser at man ikke har anledning til å fakturere kunden for mertiden dette krever. Det kan tenkes at de store revisjonsfirmaene overordnet sett har større revisjonsklienter, og at dette sammen med interne fagavdelinger fører til mer ensartet revisjonspraksis som ligger tett opp til

standarden. Dersom revisjonen av små selskaper kunne utføres i henhold til en standard som var tilpasset for, og følt relevant for de små selskapene, kan det være mulig at også denne revisjonen ville bli mer ensartet og mer tett opp til revisjonsstandarden.

7 Konklusjon

Via litteraturgjennomgang og intervjuer har denne studien undersøkt åtte revisorers ulike tilnærminger til risikovurderinger ved revisjon av regnskapsestimater i små og mellomstore norske selskaper. Dette skiller seg fra tidligere forskning, som i all hovedsak har fokusert på revisjon av estimater for virkelig verdi i store selskaper som rapporterer etter IFRS. Dette til tross for at små og mellomstore selskaper utgjør cirka 99% av alle selskaper i Norge (vedlegg 3). Igjennom dybdeintervjuene har vi fått innblikk i hvordan interne og eksterne faktorer påvirker den praktiske risikovurderingen, og hvordan denne i små revisjonsfirmaer kan avvike fra det som er satt i standarden ISA 540 *Revisjon av estimater og tilhørende tilleggsopplysninger*.

Studien har indikert et skille i hvor formalisert risikovurderingen er i de små og de store revisjonsfirmaene, hvor revisjonen i de små revisjonsforetakene beskrives som mer praktisk orientert og hvor kjennskapen til den reviderte ISA 540 er begrenset. Revisjonen i de små foretakene reflekterer i større grad en «hands-on» metodikk. Dette er en metodikk hvor man stadig er i tilpasning til klienten, uten at man nødvendigvis oppfyller dokumentasjonskravene i standarden når det gjelder utøvelse av profesjonell skepsis og vurdering under begreper som estimeringsusikkerhet, subjektivitet og kompleksitet. Holdningen hos flere av revisorene i de små firmaene virket å være at man dokumenterte det man skulle via handlingene som ble gjennomført i revisjonen.

Revisjonsmetodikken i større revisjonsfirmaer virket å være mer formalisert, og var bygd på sjekklister utviklet av internasjonale fagavdelinger. Selv om sjekklistene i stor grad virket å være dynamiske, hvor avkrysning under ett tema ledet til videre handlinger som reflekterte dette, virket denne metodikken å være mer fast i oppbygning, og revisoren måtte gjennom en rekke obligatoriske handlinger i risikovurderingen. Dette hadde betydning for hvordan og når

risikoer knyttet til estimater ble identifisert og håndtert. Vi merket at disse revisorenes beskrivelse av risikovurderingen i stor grad nesten ordrett reflekterte den reviderte ISA 540. Kanskje dette, i tillegg til at revisjonskundene normalt er større, var årsaken til at disse revisorene også stilte større krav til kundenes dokumentasjon av estimater.

Igjennom intervjuene ble det oppfattet at de fleste revisorene, på tvers av bransjer, syntes det var utfordrende å vurdere kontrollrisiko i små selskaper, hvor kontrollene ofte er uformelle eller begrensede. Skillet gikk hovedsakelig på at revisorene i de små firmaene i større grad beskrev vanskeligheter med å få tilstrekkelig dokumentasjon av estimatene fra klientene. Dette leder til potensielle utfordringer med ubevisst bias og trusler mot revisors uavhengighet i tilfellene der revisor bistår med utarbeidelsen av estimatet.

Våre funn og analyser har vist noen interessante problemstillinger eller områder for videre forskning. Revisorene vi har intervjuet har alle et forhold til risiko knyttet til regnskapsestimater, men bruker de forskjellige risikobegrepene på ulike måter. Avhengig av erfaring peker de på ulike regnskapslinjer når de blir spurt om regnskapslinjer med høyest eller lavest risiko for vesentlig feil. Som oftest i vår studie var det regnskapsestimater knyttet til prosjektvurderinger som ble utpekt som der estimatet hadde størst grad av estimeringsusikkerhet og subjektivitet, og der risikoen følgelig var høyest. Det kan være av interesse å undersøke risiko og prosjektvurderinger i små og mellomstore selskaper nærmere, og hvilke konsekvenser dette har hatt når regnskapsestimatene har vist seg å være vesentlig feil.

Den reviderte ISA 540 stiller krav til dokumentasjon av egen profesjonell skepsis. En av revisorene vi intervjuet mente at hvis man dokumenterte alt som ble sagt og vurdert underveis, så kunne det hende at man argumenterte mot konklusjonen. En annen mente at profesjonell skepsis kunne bety noe annet i andre land, og at det norske samfunnet var basert på tillit, noe som innebærer at revisoren i noen tilfeller kan stole for mye på ledelsens påstander om regnskapsestimater og selskapets internkontroll. Det kunne være interessant å undersøke hvordan revisorer fra ulike land definerer og dokumenterer profesjonell skepsis.

Noe av kritikken av den reviderte ISA 540, og andre revisjonsstandarder generelt, er at standarden er siktet mot revisjon av store selskaper. Erfaringene til revisorene indikerer at det er et behov for å tilpasse risikovurderingen og -håndteringen når klienten er mindre kompleks. Samtidig er dagens ISA 540 lite dynamisk i sin oppbygning når det gjelder tilpasning til mindre komplekse virksomheter. Revisorer av små og mellomstore selskaper opplever at selve revisjonen, det å vurdere risiko, verifisere regnskapsstørrelser og konkludere på at regnskapet ikke inneholder vesentlig feil blir overskygget av økte dokumentasjonskrav og gjennomgang av sjekklister. Videre var det en viss bekymring for at å dokumentere skepsis og risiko i henhold til standarden kunne medføre at man i ettertid ble tatt i å ikke gjøre de korrekte oppfølgingshandlingene. Det var enklere, mente enkelte revisorer, å skrive seg til lavere risiko ved at man baserte seg på kundens integritet og tidligere erfaring.

Vi fant ingen tidligere forskning på dette forholdet, hvor følelsen av manglende relevans i standarden medførte at man eksempelvis dokumenterte snillere risikovurderinger enn det man praktiserte, eller hvor man gikk ut ifra at dokumentasjonskravet knyttet til profesjonell skepsis var oppfylt ved utførelse i stedet for formell dokumentasjon. Dette ville være et fremtidig forskningsområde av stor interesse, både rundt forholdet i seg selv, og i tillegg på hva dette eventuelt har å si for revisjonskvaliteten. Det jobbes i disse dager med en egen revisjonsstandard for små og mellomstore / mindre komplekse bedrifter. I hvilken grad den nye standarden vil effektivisere eller øke kvaliteten på revisjonen av små og mellomstore selskaper er videre sentrale spørsmål det vil være interessant å utforske.

Litteraturliste

- Ahmen, K. & Ittonen, K. (2012). *Auditing Fair Value Measurements and Disclosures: A case of the Big 4 Audit Firms*. [Masteroppgave, Umeå School of Business and Economics]. Semantic Scholar. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:611984/fulltext01.pdf>
- Aksjeloven. 1997. Lov om aksjeselskaper. (LOV-2021-06-18-137). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1997-06-13-44?q=aksjeloven>
- Andersson, C. & Zetterqvist, R. (2014). *Audit of Highly Uncertain Accounting Estimates: A Field-based Study of Auditors' Attitudes Towards Proposed Audit Responses in ISA 540*. [Masteroppgave, Stockholm School of Economics]. SSE Publications. <http://arc.hhs.se/download.aspx?MediumId=2273>
- Andreassen, M. (2013). *Revisjon av regnskapsestimer: praksis og utfordringer*. [Masteroppgave, Norges Handelshøyskole]. NHH Brage. <http://hdl.handle.net/11250/170150>
- Arnesen, M. R. & Helgerud, H. (2014). *Revisjon av regnskapsestimer for virkelig verdi*. [Masteroppgave, Høgskolen i Buskerud og Vestfold]. USN Open Archive. <http://hdl.handle.net/11250/222817>
- Bazerman, M. H., Lowenstein, G. & Moore, D. A. (2002). Why do good accountants do bad audits. *Harvard Business Review* 80(11), 96-102. <https://hbr.org/2002/11/why-good-accountants-do-bad-audits>
- Bellamy, A. M. (2004). *Revisors rolle og oppgaver, og tilsynet med at dette blir tilfredsstillende ivaretatt*. Finanstilsynet. <https://www.finanstilsynet.no/Revisjon/Informasjon/Artikler-og-foredrag/Revisors-rolle-og-oppgaver-og-tilsynet-med-at-dette-blir-tilfredsstillende-ivaretatt/>
- Berget, M. (2011). Regnskapsovertredelser ved mangelfull revisjon: Revisors straffeansvar. *Revisjon og regnskap*, 1, 62-64. <https://www.revregn.no/asset/pdf/2011/1-62-4.pdf>
- Bie, F. (2011a). *Innberetning fra kundenr. 146526 vedrørende: Lunde Gruppen AS, konkursbo*. 18.05.2011. Stavanger: Advokatfirmaet Hammervoll Pind DA.
- Bie, F. (2011b). *Innberetning fra kundenr. 146526 vedrørende Stavanger Tingrett bo nr. 11-023282KON-STAV: Lunde Gruppen AS, konkursbo med datterselskaper og deleide selskaper*. 16.12.2011. Stavanger: Advokatfirmaet Hammervoll Pind DA.
- Bie, F. (2017). *Sluttinnberetning til Stavanger tingrett, bonr. 11-023282KON.STAV: Lundegruppen AS – Konkursbo*. Stavanger: Advokatfirmaet Hammervoll Pind DA.

- Bjerketveit, R. (2020). Revisors plikter ved revisjon av regnskapsestimater og tilhørende tilleggsopplysninger: ISA 540 (revidert). *Revisjon og regnskap*, 3, 15-16.
<https://www.revregn.no/asset/pdf/2020/3-15-6.pdf>
- Brenn, R. & Indrevik, F. A. K. (2019). *Automatiserte verdsettelsesmodeller: Et verktøy for å digitalisere revisjonen av investeringseiendom?* [Masteroppgave, Norges Handelshøyskole]. NHH Brage. <http://hdl.handle.net/11250/2609786>
- Bryn, K. (2016). *Revisors risikovurdering som grunnlag for utførelse av lovpålagt revisjon: med fokus på praktiserende revisorers forståelse av de sentrale risikobegrepene.* [Masteroppgave, Universitetet i Agder]. UIA Aura.
<http://hdl.handle.net/11250/2419296>
- Deloitte AB (2013). Kraft och Kultur i Sverige AB. Utredning av bolagets arbete i förhållande til god revisionssed i Sverige avseende räkenskapsåren 2007-2010. Viadora.
<https://viadora.tromskraft.no/dokumenter/Presse/Bilaga%2067,%20Deloittes%20bristrapport%202013-01-18.pdf>
- Endresen, R. (2015a, 12. april). Suksesshistorien som var for god til å være sann. *Nord 24*.
<https://www.nord24.no/suksesshistorien-som-var-for-god-til-a-vare-sann/s/5-32-23835>
- Endresen, R. (2015b, 17. mai). Revisor sier at ledelsen i Troms Kraft ikke ønsket ekstra sjekk av Kraft & Kultur. *Nord 24*. <https://www.nord24.no/revisor-sier-at-ledelsen-i-troms-kraft-ikke-onsket-ekstra-sjekk-av-kraft-kultur/s/5-32-27938>
- Endresen, P., Alexandersen, R. S. & Sæbbe, L. V. (2014, 14. Mai). «Jamen, Vadihelvete!!!! Tror Frode vi styrer et selskap som selger for 569 MSEK uten ordentlige rutiner????». *Nordlys*. <https://www.nordlys.no/nyheter/jamen-vadihelvete-tror-frode-vi-styrer-et-selskap-som-selger-for-569-msek-uten-ordentlige-rutiner/s/1-79-7355777Nordlys>.
- Forskrift om terskelverdier for beslutning om å unnlate revisjon etter aksjeloven § 7-6. (FOR-2018-01-03-7). Lovdata <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2018-01-03-7>
- Ghauri, P. & Grønhaug, K. (2010). *Research Methods in Business Studies* (4th ed). Harlow: FT Prentice Hall.
- Glover, S. M., & Prawitt, D. F. (2014). Enhancing auditor professional skepticism: The Professional Skepticism Continuum. *Current Issues in Auditing*, 8(2), 1-10.
<https://doi.org/10.2308/ciia-50895>
- Griffith, E. E., Hammersley, J. S. & Kadous, K. (2014). Audits of Complex Estimates as Verification of Management Numbers: How Institutional Pressures Shape Practice. *Contemporary accounting research*, 32(3), 833-863.
<https://doi.org/10.1111/1911-3846.12104>

- Griffith, E. E., Hammersley, J. S., Kadous, K. & Young, D. (2015). Auditor Mindsets and Audits of Complex Estimates. *Journal of Accounting Research*, 53(1), 49-77. <https://doi.org/10.1111/1475-679X.12066>
- Griffin, J. B. (2014). The Effects of Uncertainty and Disclosure on Auditors' Fair Value Materiality Decisions. *Journal of Accounting Research*, 52(5), 1165-1193. <https://doi.org/10.1111/1475-679X.12059>
- Gripsrud, G., Olsson, U. H. & Silkoset, R. (2020). *Metode og dataanalyse: Beslutningsstøtte for bedrifter ved bruk av JMP, Excel og SPSS* (3. utgave). Cappelen Damm Akademisk.
- Gronewold, U., Gold, A. & Salterio, S.E. (2013). Reporting Self-Made Errors: The Impact of Organizational Error-Management Climate and Error Type. *Journal of Business Ethics*, 117(1), 189–208. <https://doi.org/10.1007/s10551-012-1500-6>
- Gulden, B. P. (2015). *Den eksterne revisor* (9. utgave). Gyldendal Akademisk.
- Hatfield, R.C., Jackson, S.B., & Vandervelde, S.D. (2011). The Effects of Prior Auditor Involvement and Client Pressure on Proposed Audit Adjustments. *Behavioral Research in Accounting*, vol. 23(2), 117-130. <https://doi.org/10.2308/bria-10064>
- Heskestad, T. (2016). Røde flagg i regnskapet: Manipulering av kostnader. *Revisjon og regnskap*, 4. <https://www.revregn.no/asset/pdf/2016/4-33-9.pdf>
- HR-2010-01855-A. *Regnskap. Mangelfull revisjon*. Norges Høyesterett.
- Hurt, R. K., Brown-Liburd, H., Earley, C. E., & Krishnamoorthy, G. (2013). Research on Auditor Professional Skepticism: Literature Synthesis and Opportunities for Future Research. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 32, 45-97. <https://doi.org/10.2308/ajpt-50361>
- IAASB. (2021). *ISA. Proposed International Standard on Auditing for Audits of Financial Statements of Less Complex Entities (ISA for LCE)*. Exposure Draft.
- IAASB. ISA 200. *Overordnede mål for den uavhengige revisor og gjennomføringen av en revisjon i samsvar med de internasjonale revisjonsstandardene*. Den norske Revisorforeningen.
- IAASB. ISA 240. *Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper*. Den norske Revisorforeningen.
- IAASB. ISA 315 (revidert 2019). *Identifisering og vurdering av risikoene for vesentlig feilinformasjon gjennom forståelse av enheten og dens omgivelser*. Den norske Revisorforeningen.

- IAASB. ISA 320. *Vesentlighet ved planlegging og gjennomføring av en revisjon*. Den norske Revisorforeningen.
- IAASB. ISA 330. *Revisors håndtering av anslåtte risikoer*. Den norske Revisorforeningen.
- IAASB. ISA 540 (revidert 2018). *Revisjon av regnskapsestimer og tilhørende tilleggsopplysninger*. Den norske Revisorforeningen.
- Johannessen, A., Tufte, P. A. & Christoffersen, L. (2010). *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode*. Abstrakt forlag
- Johnson, D. R., Scheitle, C. P. & Ecklund, E. H. (2019). Beyond the In-Person Interview? How Interview Quality Varies Across In-person, Telephone, and Skype Interviews. *Social Science Computer Review*. <https://doi.org/10.1177/0894439319893612>
- Kinserdal, F. (2017). Hva er regnskapsmanipulasjon, og hvordan kan den best avdekkes? *Magma – tidsskrift for økonomi og ledelse* 1, 69-78. <http://hdl.handle.net/11250/2452550>
- Kjellevoid, K. (2020). *Essays in Auditing*. [Doktorgradsavhandling, Norges Handelshøyskole]. NHH Brage. <https://hdl.handle.net/11250/2655001>
- Knechel, W. Robert. (2007). The business risk audit: Origins, obstacles and opportunities. *Accounting Organizations and Society*, 32, 383-408.
- Kulset, E. M., Ludvigsen, E. & Baksaas, K. M. (2020). Regnskapsestimer - når er dårlige vurderinger straffbare? I T. Stenheim, K. M. Baksaas og E. M. Kulset (Red.), *Aktuelle temaer i regnskap og revisjon* (s 167–195). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.112.ch6> Lisens: CC-BY 4.0.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2015). *Det kvalitative forskningsintervju*. Gyldendal Akademisk.
- Lambert, T. A., Jones, K. L., Brazel, J. F. & Showalter, D. S. (2017). Audit time pressure and earnings quality: An examination of accelerated filings. *Accounting, Organizations and Society*, 58, 50-66. <https://doi.org/10.1016/j.aos.2017.03.003>
- Lee, W. J. & Humphrey, C. (2017). Case studies in accounting research. I Hoque, Z., Parker, L. D., Covalleski, M. A. & Haynes, K., (Red.) *The Routledge Companion to Qualitative Accounting Research Methods*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315674797>
- Liggio, C. D. (1974). The Expectation Gap: The Accountant's Waterloo? *Journal of Contemporary Business*, 3.3, 27-44.

- Lothe, K. (2020). Revisjon av estimater – enda mer omfattende. *Revisjon og regnskap*, 5. https://www.revregn.no/journal/2020/5/m-848/Revisjon_av_estimater_%E2%80%93_enda_mer_omfattende
- Merchant, K. A. & Van der Stede, W. A. (2006). Field-Based Research in Accounting: Accomplishments and Prospects. *Behavioral Research in Accounting*, 18, 117-134. <https://doi.org/10.2308/bria.2006.18.1.117>
- Moe, M. & Barstein, G. (2018). Troms Kraft fikk avslått milliardkrav – igjen. *iTromsø*. <https://www.itromso.no/nyheter/2018/09/28/Troms-Kraft-fikk-avsl%C3%A5tt-milliardkrav-%E2%80%93-igjen-17598935.ece>
- Mogård (2015, 12. april). Nå avsløres sannheten om kraftskandalen. *NRK*. <https://www.nrk.no/tromsogfinnmark/na-avsløres-sannheten-om-kraftskandalen-1.12306103>
- Nergaard, L. (2013). Sammendrag av granskningsrapport – Troms Kraft AS. I henhold til Nord-Troms tingretts kjennelse av 4. juli 2012. [Sammendrag av granskningsrapport]. <https://img8.custompublish.com/getfile.php/2398238.1308.xrvfddevvq/Sammendrag+av+granskingsrapport+-+Troms+Kraft+AS.pdf?return=m.tromso.kommune.no>
- Nguyen, E. (2018). *Revisors rolle ved vurderingen om fortsatt drift*. [Masteroppgave, BI Norwegian Business School]. BI Open. <http://hdl.handle.net/11250/2578421>
- Power, M., & Gendron, Y. (2014). Qualitative Research in Auditing: A Methodological Roadmap. *Auditing-a Journal of Practice & Theory*, 34(2), 147-165. <https://doi.org/10.2308/ajpt-10423>
- Regnskapsloven. (1998). *Lov om årsregnskap m.v.* (LOV-1998-07-17-56). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-56>
- Revisorloven. (2020). *Lov om revisjon og revisorer*. (LOV-2020-11-20-128). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2020-11-20-128>
- Rognlien, E. Ø. & Tunestveit, I. (2017). *Revisors risikovurdering: Hvordan vektlegger revisor interne og eksterne forhold i sin risikovurdering?* [Masteroppgave, Universitetet i Agder]. UIA Aura. <http://hdl.handle.net/11250/2454788>
- Rudi, S. & Sandvik, R. (2017). *Revisors profesjonelle skepsis: En analyse av revisjonsarbeidet i Kraft & Kultur i Sverige AB*. [Masteroppgave, Norges Handelshøyskole]. NHH Brage. <http://hdl.handle.net/11250/2486333>
- Siebke, H. (2006). Erstatningsansvarlig etter Sponsor Service-konkursen. *Revisjon og Regnskap*, 5, <https://www.revregn.no/i/2006/5/revisjon-05-06-30>

- Sivertsen, J. K. & Hansen, R. M. (2021). *Revisors risikovurdering af iboende risici – en kritisk analyse af ISA 540 (R)*. [Masteroppgave, Aalborg Universitet]. AAU. <https://projekter.aau.dk/projekter/files/415527533/Speciale.pdf>
- Statistisk Sentralbyrå. (2021). *Virksomheter*. [Datasett]. Hentet fra <https://www.ssb.no/virksomheter-foretak-og-regnskap/virksomheter-og-foretak/statistikk/virksomheter>
- Stefaniak, C. & Robertson, J. C. (2010). When Auditors Err: How Mistake Significance and Superiors' Historical Reactions Influence Auditors' Likelihood to Admit a Mistake. *International Journal of Auditing*, 14, 41-55. doi:10.1111/j.1099-1123.2009.00402.x
- Stockholms Tingsrätt, dom 2016-07-08, mål T 1340-13, T 8242-13, T 8247-13. Cederquist Pressmeddelande. <https://www.cederquist.se/globalassets/pressmeddelande/stockholms-tr-t-1340-13-dom-2016-07-08.pdf>
- Thagaard, T. (2018). *Systematikk og innlevelse: en innføring i kvalitative metoder*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Thorsen, B. (2011, 14. mars). *Ansvarlig revisor dømt til betinget fengselsstraff*. Økokrim. <https://www.okokrim.no/ansvarlig-revisor-doemt-til-betinget-fengselsstraff.5990476-411472.html>
- Thorsen, B. (2012, 24. august). *Domfellelse i Sponsor Service saken*. Økokrim. <https://www.okokrim.no/domfellelse-i-sponsor-service-saken.5990828-411472.html>
- TSTAV-2012-203732. *Grov økonomisk utroskap, heleri, hvitvasking, underslag, formuesforringelse*. Stavanger Tingrett.
- Van Buuren, J., Koch, C., Amerongen, N.v.N. & Wright, A.W. (2014). The Use of Business Risk Audit Perspectives by Non-Big 4 Audit Firms. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, vol. 33, no. 3. 105-128. American Accounting Association. <https://doi.org/10.2308/ajpt-50760>
- Yin, R. K. (2003). *Case Study Research: Design and Methods* (3). Sage Publications, Inc.

Vedlegg 1: Intervjuguide

Intervjuguide
1. FØR
<ul style="list-style-type: none"> • Takke respondenten for oppmøte/deltagelse • Fortelle om formålet for intervjuet • Kort gjennomgang av hva intervjuet vil handle om • Fortelle om tidsrammen for intervjuet • Fortelle hvordan dataene blir behandlet og hvordan vi sikrer anonymitet.
2. GENERELT
1. Kan du si noe om din bakgrunn og erfaring som revisor? <ol style="list-style-type: none"> a. Hvor lenge har du vært i yrket? b. Er du statsautorisert revisor?
2. Hvilke bransjer har du mest erfaring med?
3. Hva er gjennomsnittsstørrelse på klientene dine? (omsetning)
4. Vil du si at porteføljen din er relativt uniform (mht. bransje og størrelse på selskapene) eller er porteføljen mer variert?
5. Hva innebærer det å ha den stillingen/tittelen du har i revisjonsfirmaet du jobber i? <ol style="list-style-type: none"> a. Hvilke ansvarsområder har du? b. Er du ansvarlig for oppfølging av team/andre?
6. Hvilket revisjonsprogram bruker du? (Descartes, WK Revisjon, egenutviklet?)
3. REGNSKAPSESTIMATER OG RISIKO (utfordringer for revisjon, egen erfaring)
<i>Vi minner om at spørsmålene nedenfor gjelder ved revisjon av små og mellomstore selskaper.</i>
1. Hvilke regnskapslinjer hos dine klienter vil du si innebærer: <ol style="list-style-type: none"> a. høyest risiko for vesentlig feil? b. lavest risiko for vesentlig feil?
2. For linjer med høyest risiko, hvilken type risiko er det som forekommer oftest – iboende risiko, kontrollrisiko, særskilt risiko, mislighetsrisiko?

3. Hvilke regnskapslinjer hos dine klienter vil du si innebærer størst grad av

- a. Estimeringsusikkerhet?
- b. Subjektivitet?
- c. Kompleksitet?

Hva vil det si for din risikovurdering?

4. Kan du kort beskrive stegene i risikovurderingen du gjør ved revisjon av regnskapsestimater?

5. Vil du karakterisere dokumentasjonen du får fra klienter vedrørende regnskapsestimater som tilstrekkelig?

6. Hender det at dere innhenter ekstern ekspertise når dere reviderer regnskapsestimater?

7. Bruker du å dokumentere din egen profesjonelle skepsis?

- a) Opplever du noen utfordringer med dette?
- b) Hvordan dokumenterer du?
- c) Hva dokumenterer du?

8. Når du skal revidere et regnskapsestimat som har en stor grad av kompleksitet, hvilken tilnærming benytter du?

- a) Vurderer du om ledelsens forutsetninger er hensiktsmessig og rimelige?
- b) Tester du ledelsens forutsetninger og data for uoverensstemmelser eller mangler?
- c) Utarbeider du din egen forventning uavhengig av ledelsens tall og forutsetninger?
- d) Sammenligner du tidligere regnskapsestimater med realiserte størrelser, f.eks. garantiavsetninger mot faktisk garantikostnad i påfølgende år?
- e) Om aktuelt, trekker du inn relevant informasjon som først er tilgjengelig etter balansedagen?

9. Er det noe ved ledelsen eller selskaper som kan påvirke din vurdering av estimater i regnskapet og forbundet risiko?

10. Har du klienter som alltid er optimistiske i sine prognoser? Påvirker det din vurdering av kundenes estimater?

11. Har du noen gang opplevd at din risikovurdering knyttet til et regnskapsestimat viste seg å være mangelfull?

- a. Hvis "ja": opplevde du at regnskapet totalt sett var vesentlig feil på grunn av regnskapsestimatet?
- b. Hva slags konsekvenser, hvis noen, hadde dette?

<p>12. Hvem er det hos dere som har ansvar for risikovurderinger knyttet til regnskapsestimater?</p> <ul style="list-style-type: none"> a. Alle i teamet? b. Senior medarbeider og høyere? c. Managernivå og høyere?
<p>13. Pleier dere å revurdere risikovurderinger underveis?</p>
<p>14. Er regnskapsestimater hensyntatt i deres revisjonsprogram og/eller metodikk? Er de nevnt spesifikt?</p> <ul style="list-style-type: none"> a. Hvis "ja": Hvor da? (planlegging / fortsatt drift / advokathonorar / andre revisjonshandlinger).
<p>15. Hva slags effekt har tidspress, om noen, på din revisjon av estimater og vurdering av risiko?</p>
<p>16. Har koronapandemien påvirket dine risikovurderinger knyttet til regnskapsestimater?</p> <ul style="list-style-type: none"> a. Venter du at det må innhentes mer informasjon, stilles flere kritiske spørsmål og/eller gjøres flere revisjonshandlinger i år pga. pandemien?
<p>4. ISA 540</p>
<p>17. Hadde du hørt om den reviderte ISA 540 i forkant av dette intervjuet?</p> <ul style="list-style-type: none"> a. Hvis ja, gå videre med etterfølgende spørsmål 19-22 b. Hvis nei, forklare kort om standarden og så gå til spm. 22
<p>18. Hvis ja, kan du kort gjengi hva du har hørt om standarden?</p>
<p>19. Er det informert om denne på arbeidsplassen din? Hvis ja, hvordan?</p>
<p>20. Har du hørt om ISA 540 i andre sammenhenger? Hvilke? (infobrev fra revisorforeningen, kurs, melding fra Finanstilsynet om revisjon av banker e.l.).</p>
<p>21. Har den reviderte ISA 540 endret måten du reviderer regnskapsestimater?</p>
<p>22. Hvilken effekt, om noen, mener du den reviderte standarden vil ha på vurdert risiko ved revisjonen?</p>

5. CASE

Aksjeselskap

- Lite foretak stiftet i 2011. Selskapet driver med investering i aksjer og konsulentvirksomhet.
- Eies av to aksjonærer, 50% hver.
- Den ene aksjonæren, Mariell Måltrost, 55 år, er daglig leder. Utdannet siviløkonom.
- Den andre aksjonæren, Aron Aruba, 35 år, er styreleder. Amerikansk statsborger bosatt i Norge. Aron har investert arvede midler i selskapet.
- Benytter GRS.
- Konsulentvirksomheten er innen forretningsutvikling og er timebasert.
- Den største investeringen er 60% av et eiendomsselskap i USA (USA Eiendom LLC). Det amerikanske selskapet leverer ikke årsregnskap, men skatteregnskap i USA.
- Ellers mye handel av eiendomsselskaper, børsnoterte foretak og obligasjoner.
- Selskapet har bokført 75 000 i advokathonorar, hvor ledelsen på spørsmål sier dette gjelder rådgivningskunde som mener at hun har fått feilaktig rådgivning, som igjen har medført et tap for kunden på 5 MNOK. Men selskapet mener kunden har krav på kr 0.
- Dette er et nytt oppdrag for deg. Du har fått uttalelse fra forrige revisor uten bemerkninger.

	2018	2019	2020
USA Eiendom LLC	50 000 000	50 000 000	50 000 000
Norske anleggsaksjer	16 000 000	15 000 000	23 000 000
Nedskrivning anleggsaksjer	- 400 000	- 200 000	-
Fordring på USA Eiendom LLC	-	-	5 500 000
SUM ANLEGGSMIDLER	65 600 000	64 800 000	78 500 000

Kundefordringer	600 000	1 100 000	1 500 000
Avsetning for tap på kundefordringer	- 350 000	- 350 000	- 350 000
Opptjente, ikke fakturerte timer	300 000	1 050 000	1 300 000
Markedsbaserte aksjer	12 000 000	13 000 000	15 200 000
Verdiregulering markedsbaserte aksjer	- 500 000	2 000 000	- 300 000
Bankinnskudd	1 200 000	15 000 000	5 000 000
SUM OMLØPSMIDLER	13 250 000	31 800 000	22 350 000

Aksjekapital	500 000	500 000	500 000
Annen innskutt egenkapital	5 000 000	5 000 000	500 000
Annen egenkapital	60 000 000	55 000 000	50 000 000
SUM EGENKAPITAL	65 500 000	60 500 000	51 000 000

Gjeld til konsernselskap	5 000 000	25 000 000	35 000 000
Annen kortsiktig gjeld	8 350 000	11 100 000	14 850 000
SUM GJELD	13 350 000	36 100 000	49 850 000

Omsetning	3 500 000	6 000 000	6 500 000
Lønn	2 500 000	3 000 000	3 500 000
Annen driftskostnad	500 000	1 000 000	500 000
Netto finanskostnad	1 000 000	4 500 000	- 5 000 000
ORDINÆRT RESULTAT FØR SKATT	- 500 000	- 2 500 000	7 500 000

Spørsmål til case

- a) Hvilke tre regnskapslinjer vil du trekke frem med hensyn til risiko?
- b) Hvordan vil du vurdere revisjonsrisikoen ved disse regnskapslinjene?
- c) Vil du si at det er tilknyttet fare for vesentlig feil eller mislighet til disse regnskapslinjene?
- d) Vil du tillegge estimeringsusikkerhet til noen av disse regnskapslinjene?
- e) Hvordan vurderer du kompleksiteten?
- f) Subjektiviteten?
- g) Hva slags handlinger ville du gjennomføre i revisjonen av disse regnskapslinjene?
- h) Noen spesifikke handlinger vedr. mislighetsrisiko?

AVSLUTNING

1. Kort oppsummert, hva mener du er de tre viktigste tingene vi har snakket om?
2. Er det noe mer du ønsker å si eller legge til?
3. Kan vi kontakte deg igjen dersom det blir aktuelt?
4. Takke for deltagelsen, svært verdifullt for oss og vår oppgave.

Vedlegg 2: Eksempler på regnskapsestimater

ISA 540 gir i punkt A1 eksempler på regnskapsestimater knyttet til transaksjonsklasser, kontosaldoer og tilleggsopplysninger. Denne listen er gjengitt nedenfor.

- Ukurante varer på lager.
- Avskrivning av eiendom og utstyr.
- Verdsettelse av infrastruktureiendeler.
- Verdsettelse av finansielle instrumenter.
- Utfall av en pågående rettsvist.
- Avsetning for forventet tap på fordringer.
- Verdsettelse av forpliktelser knyttet til forsikringsavtaler.
- Garantiforpliktelser.
- Pensjonsforpliktelser.
- Aksjebasert betaling.
- Virkelig verdi på eiendeler eller forpliktelser som er anskaffet ved en foretaksintegrasjon, herunder fastsettelse av goodwill eller immaterielle eiendeler.
- Nedskrivning av langsiktige eiendeler eller eiendom, eller eiendeler som skal utranteres, selges eller deles ut.
- Bytte av eiendeler eller forpliktelser mellom uavhengige parter uten vederlag i penger.
- Inntekt som er innregnet for langsiktige kontrakter.

Vedlegg 3: Definisjon av små og mellomstore selskaper

Regnskapsloven definerer små og store, regnskapspliktige foretak. Store foretak er definert i regnskapsloven §1-5 og små foretak er de som ikke ansees som store, og som har oppfylt to av de tre følgende kriterier to år på rad ved utgangen av regnskapsåret:

- Salgsinntekter mindre enn MNOK 70
- Balansesum mindre enn MNOK 35
- Færre enn 50 ansatte i gjennomsnitt i løpet av regnskapsåret

jf. Regnskapsloven §1-6. Ifølge Statistisk sentralbyrå (2021) har kun 1,5% av alle virksomheter i Norge flere enn 50 ansatte per 1. januar 2021.

Tabell 12: Antall virksomheter etter størrelse

	01.01.2021		Endring i prosent
	Antall virksomheter	Prosent	2020 - 2021
Alle størrelsesgrupper	606 642	100,0 %	2,7 %
Ingen ansatte	405 065	66,8 %	4,4 %
1-4 ansatte	101 117	16,7 %	0,8 %
5-9 ansatte	40 632	6,7 %	-1,9 %
10-19 ansatte	29 472	4,9 %	-1,9 %
20-49 ansatte	20 580	3,4 %	-2,3 %
50-99 ansatte	6 245	1,0 %	-1,4 %
100 - 249 ansatte	2 714	0,4 %	-4,1 %
250 ansatte og over	817	0,1 %	-3,3 %

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2021)

Aksjeselskaper som har salgsinntekter mindre enn MNOK 6, en balansesum mindre enn MNOK 23 og færre enn 10 ansatte i gjennomsnitt kan fravelge revisjon, jf. Aksjeloven §7-6 og tilhørende forskrift om terskelverdier. Det finnes selskaper som har verdier under terskelverdier som likevel har revisjonsplikt, og det er gjerne selskaper som er underlagt særlovgivning. For vår oppgave defineres små og mellomstore selskaper som revisjonspliktige selskaper under terskelverdiene i regnskapsloven §1-6.